

LINGDOK 18.
NYELVÉSZDOKTORANDUSZOK DOLGOZATAI

Szerkesztette: Scheibl György

Szegedi Tudományegyetem
Nyelvtudományi Doktori Iskola
Szeged
2019

Sorozatszerkesztő
Kenesei István

Technikai szerkesztő
Nagy Ágoston

Letölthető az SzTE Nyelvtudományi Doktori Iskolájának honlapjáról:
http://nydi.bibl.u-szeged.hu/SZTE_NYDI/

ISSN 2416-0601

TARTALOM

A szerzők adatai	5
Előszó	7
Benkő Ágnes – Patay Fanni: Neutrális magánhangzók variabilitása a magyar magánhangzó-harmóniában.....	9
Kubitsch Rebeka: Az udmurt indirekt evidenciális miratív jelentésárnyalata.....	25
Kuti Judit: Metaforaértelmezés dialógus- és csoporthelyzetben.....	41
Langó-Tóth Ágnes: A magyar PP rekurzió elsajátítása	61
Symkovych Oksana: Folyamatos jövőidő-képző az ukránban: szuffixum, klitikum vagy segédige?.....	79
Tóth Bálint: Topikkiemelés vonatkozó mellékmondatokból a magyarban	93
Virovecz Viktória: A határozott névelő használatáról üres névmási birtokos mellett.....	111

A SZERZŐK ADATAI

BENKŐ Ágnes: *bagnes@inforfax.hu*

ELTE Nyelvtudományi Doktori Iskola
Angol nyelvészet program

KUBITSCH Rebeka: *kubitsch.rebeka@gmail.com*

SZTE Nyelvtudományi Doktori Iskola
Uráli nyelvészet program

KUTI Judit: *kutijuca@gmail.com*

ELTE Nyelvtudományi Doktori Iskola
Germanisztika program

LANGÓ-TÓTH Ágnes: *skariel35@gmail.com*

PPKE Nyelvtudományi Doktori Iskola
Elméleti nyelvészet műhely

PATAY Fanni: *fanni.patay@gmail.com*

ELTE BTK
Elméleti nyelvészet mesterképzés

SYMKOVCYCH Oksana: *simkovich0811@gmail.com*

DE Nyelvtudományok Doktori Iskola
Modern nyelvészeti doktori program, Angol nyelvészet alprogram

TÓTH Bálint: *toth.balint.pte@gmail.com*

PPKE Nyelvtudományi Doktori Iskola
Elméleti nyelvészet műhely

VIROVEC Viktória: *virovecviki@gmail.com*

DE BTK és DE TTK
Angol nyelv és kultúra, matematika tanári osztatlan MA/MSC

ELŐSZÓ

A LingDok néven rövidített és nyelvészdoktoranduszok dolgozatait tartalmazó kiadványsorozatunk 18. kötetét szeretném az olvasó figyelmébe ajánlani. A kötetek alapjául szolgáló konferenciasorozat 1997-ben indult, a 2017 novemberében megrendezett konferenciánk a 21. volt a sorban. Jelen tanulmánygyűjtemény a Szegedi Tudományegyetem Nyelvtudományi Doktori Iskolája által rendezett 21. LingDok konferencián elhangzott előadások legjobbjait mutatja be.

A konferenciára beérkezett összefoglalókat jeles nyelvészek véleményezték, a konferencia programját a zsűri döntése alapján állítottuk össze. Az előadásokat a résztvevő oktatók a konferencia után értékelték azok újdonsága, témájuk érdekessége, a bennük rejlő tudományos lehetőségek szerint. Hét előadás szerzője kapott lehetőséget arra, hogy dolgozatát beadja a kötet számára.

Ahogy eddig is, a konferencia szervezése, lebonyolítása és az aktuális kötet szerkesztése összehangolt csapatmunka eredménye. Nagy köszönettel tartozunk a gyűjteményünkben megjelent cikkek szakmai lektorainak gyors munkájukért és építő kritikáikért. Külön köszönet illeti Nagy Ágostont, jelen kötetünk technikai szerkesztőjét gondos és igényes munkájáért.

Szeged, 2019. március

Scheibl György
a kötet szerkesztője

NEUTRÁLIS MAGÁNHANGZÓK VARIABILITÁSA A MAGYAR MAGÁNHANGZÓ-HARMÓNIÁBAN¹

Benkő Ágnes – Patay Fanni

Bevezetés

A magyar előlségi magánhangzó-harmóniában számos tényező befolyásolhatja a semleges magánhangzót tartalmazó tövek toldalékválasztását. Kutatásunkban a [BN] és [BNN] magánhangzó-szerkezetű tövek viselkedését vizsgáltuk korpuszok alapján, illetve kísérletes módszerrel. Kísérletünkben a nyíltsági és távolsági hatás együttes jelenlétét vizsgáltuk. Az első rész egy rövid áttekintést nyújt a magyar magánhangzó-harmóniáról és a variációról, a második rész pedig bemutatja a kísérleti módszert és az eredményeket.

1. Harmónia

1.1 Variáció a magyar magánhangzó-harmóniában

A magyar magánhangzó-harmóniában semlegesnek tekinthetjük az előlképzett kerekítetlen magánhangzókat (i(:), e:, ε). A neutrális magánhangzók egyik jellemző tulajdonsága, hogy a magánhangzó-harmónia szempontjából átlátszóan viselkednek. A magyarban ugyanakkor a semleges magánhangzók eltérő mértékben mutatnak átlátszóságot, így bizonyos semleges magánhangzóra végződő (utolsó szótagjukban semleges magánhangzót tartalmazó) tövek esetében csak előlképzett toldalékot kaphatunk, más esetekben pedig csak hátulképzett toldalék jelenik meg, és bizonyos esetekben mindkét toldalék megjelenhet, tehát variációt tapasztalunk (vö. Ringen és Kontra 1989).

Variációt különböző magánhangzó-szerkezetű tövek esetében találunk: egyrészt a csak neutrális tartalmazó tövek esetében ([N⁺]), másrészt azon töveknél, amelyekben egy hátulképzett magánhangzót egy vagy több neutrális magánhangzó követ ([_BN], [BN⁺]).² Alapvetően kétfajta variáció lehetséges, lexikális variáció vagy vacilláció (ingadozás).

---

¹ Jelen tanulmány egy közös kutatás eredményeit használja fel, a kísérletet Lukács Ágnessel, Rebrus Péterrel és Törkenczy Miklóssal hoztuk létre. Köszönettel tartozunk Mády Katalinnak a hangfelvételekkel kapcsolatos segítségéért, illetve Polner Bertalannak, aki a programozásban és az eredmények feldolgozásában segített. A kutatás az NKFI-119863 „A magánhangzó-harmónia mintázatának kísérleti és elméleti vizsgálata” c. projekt támogatásával készült.

² B: hátulképzett magánhangzó, N: neutrális magánhangzó. A töveket leegyszerűsítve, csak a magánhangzó-vázukat kiemelve ábrázoljuk, eltekintve a többeli mássalhangzóktól és a magánhangzó-hosszúságtól.

Lexikális variációt mutatnak például a csak neutrális magánhangzót tartalmazó tövek. Ebben az esetben egy adott *tő* mindig azonos értékű harmonikus toldalékot választ, tehát bizonyos tövek csak előlképzett toldalékot vesznek fel (pl. *víz-nek*), míg más, hasonló magánhangzó-szerkezettel rendelkező tövek csak hátulképzett toldalékot vesznek fel (pl. *híd-nak*). Utóbbit antiharmonikusnak nevezik, l. Rebrus–Törkenczy (2015).

Ingadozásról akkor beszélhetünk, amikor egy adott *tő* megjelenhet előlképzett és hátulképzett toldalékkal is (pl. *fotel-nak/-nek*). A neutrális magánhangzót tartalmazó tövek különböző mértékben mutatnak vacillációt; egyes tövek gyakrabban jelennek meg előlképzett toldalékokkal, míg más tövek inkább hátulképzett alakban fordulnak elő. A továbbiakban elsősorban a vacilláló tövekkel foglalkozunk.

1.2 Nyíltsági és távolsági hatás

A harmonikus toldalék választását befolyásolja a nyíltsági és a távolsági hatás (Hayes és mtsai 2006, 2009). A neutrális magánhangzókat tartalmazó töveket összehasonlítva azt találjuk, hogy a zárt semleges magánhangzók (i i:) a legátlátszóbbak, tehát a [Bi] tövek esetében hátulképzett toldalékokat kapunk (pl. *papír-ok*), míg a további semleges magánhangzók változóan átlátszóak; a [Be] típusú tövek esetében több hátulképzett toldalékot találunk (*tányér-ok, glutén-ek/-ok*), mint a [Bε] típusú tövek esetében (*fotel-ek/-ok, koncert-ek, haver-ok*). A nyíltsági hatás az (1a) alapján határozható meg.

A távolsági hatás akkor érvényesül, amikor egy hátulképzett magánhangzót több mint egy neutrális magánhangzó követ. Míg az egy neutrális magánhangzót tartalmazó tövek inkább hátulképzett toldalékot vesznek fel (pl. *parti-ra, tányér-ra*), addig az egynél több neutrálist tartalmazó tövek megjelenhetnek előlképzett toldalékkal is (pl. *alibi-ral-re, horribilis-ral-re*). A távolsági hatást az (1b) alapján lehet meghatározni.

- (1) a. Nyíltsági hatás: [Bi] < [Be] < [Bε]
x < y azt jelzi, hogy az y tőtípus összességében előlképzettebb, mint az x tőtípus
- b. Távolsági hatás: [BN] < [BNN⁺]

1.3 Empirikus kísérletek

A hagyományos megközelítések gyakran nem foglalkoznak a variációval (pl. Vago 1980, Jensen 1984, Ringen 1988). A leírások többsége egyéni benyomásokon, intuíción alapszik, nem pedig adatelemzésen. A hagyományos

megközelítések másik jellemzője, hogy a semlegesség és variáció kérdését kategorikusnak tekintik.

A variációt mutató jelenségek ugyanakkor jól vizsgálhatóak korpuszok alapján. Hayes és mtsai (2006, 2009) korpuszvizsgálatot folytattak, amely során adatgyűjtést végeztek a [BN] és [BNN] tövekkel kapcsolatban. A korpuszvizsgálatot kiegészítették egy wug teszttel is, melyben a résztvevőknek [BN] szerkezetű álszavakat kellett toldalékkal ellátniuk. A vizsgálat fontos következtetése, hogy a nyíltsági és a távolsági hatás típusgyakoriságban mérhető a korpuszokban. Ez történhet egy hátulképzetségi arány kiszámításával (pl. Hayes–Cziráky Londe 2006) vagy egy előlségi arány (F-arány) meghatározásával (pl. Rebrus–Törkenczy 2015, 2016). Az előlképzetségi arány kiszámításának módját a (2) mutatja. Az előlségi arány tehát magasabb értéket mutat azokban az esetekben, amikor a semleges magánhangzó kevésbé átlátszó, és a tő inkább előlképzett toldalékokat vesz fel, és alacsonyabb értéket kapunk olyan esetekben, amikor a semleges magánhangzó átlátszóan viselkedik és a tő hátulképzett toldalékokat vesz fel.

(2)

$$F\text{-arány} = \frac{\text{előlképzett toldalékkal ellátott alakok száma}}{\text{előlképzett+hátulképzett toldalékkal ellátott alakok száma}}$$

Hayes és mtsai (2006, 2009) vizsgálata azt is megállapítja továbbá, hogy az anyanyelvi beszélők reakciója egyezik a korpuszból kinyert adatokkal. Ugyanakkor korpuszvizsgálatok során azt tapasztaljuk, hogy bizonyos tő+toldalék kombinációk annyira ritkák, hogy alig vagy egyáltalán nem fordulnak elő a korpuszokban, így korpuszvizsgálat alapján nem kaphatunk teljes képet a variációt érintő kérdésekről, tehát szükséges kísérleti úton adatot gyűjteni az anyanyelvi beszélőktől.

Hayes és mtsai (2006) bizonyos tekintetben egyszerűsítve vizsgálták a variációs jelenségeket, mert a különböző toldalékok közül csak egyet vizsgáltak (*-nak/-nek*), és a nyíltsági hatás többszörös alkalmazását is egyszerűsítve vizsgálták (csak összesítve vizsgálták a [BNi], [BNe] és [BNε] típusú töveket, nem téve különbséget pl. a [Bii], [Bei], [Bei] tövek között). A témára irányuló további empirikus kutatások viszont azt mutatják, hogy a variáció jelensége a magyarban jóval összetettebb, és számos tényező befolyásolhatja a variációt mutató tövek toldalékválasztását, mint például a szótagszám (Ringen–Kontra 1989), a tövégi mássalhangzó (Hayes és mtsai 2009), vagy a többszörös nyíltsági hatás (Rebrus–Törkenczy 2016).

1.4 Kumulativitás

A [BNN] tövek 9 típusát különböztethetjük meg aszerint, hogy milyen semleges magánhangzókat tartalmaznak. Az 1. táblázatban látható az összes lehetséges kombináció, példákkal illusztrálva.

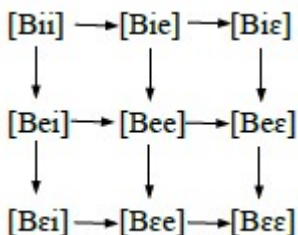
1. táblázat: [BNN] tövek

	i(:)	e	ε
i(:)	[Bii] <i>alibi</i>	[Bie] <i>klarinet</i>	[Bie] <i>kabinet</i>
e	[Bei] <i>protézis</i>	[Bee] <i>ábécé</i>	[Bee] <i>konténer</i>
ε	[Bei] <i>nokedli</i>	[Bee] <i>szuverén</i>	[Bεε] <i>kompetens</i>

Mivel a [BNN] tövek két neutrális magánhangzót tartalmaznak, mindkét magánhangzóra vonatkozóan vizsgálhatjuk a nyíltsági hatást. A [BNN] tövek esetében tehát a kumulativitási hatás fog érvényesülni, amely szerint a nyíltsági hatás mindkét neutrális magánhangzót érinti (Rebrus–Törkenczy 2016). A (3) alapján a nyíltsági hatás az alábbiak szerint érvényesül a két neutrális magánhangzó esetében: az első neutrális magánhangzóra vonatkoztatva, amikor lerögzítjük a második neutrális magánhangzót, és a második neutrális magánhangzóra vonatkoztatva, amikor lerögzítjük az első neutrális magánhangzót. A kumulativitás további jellemzője, hogy tranzitívan működik.

- (3) a. Kumulativitás N_1 esetében: ha $[Bi] \leq [Be]$, akkor $[BiN_2] \leq [BeN_2]$
 b. Kumulativitás N_2 esetében: ha $[Be] \leq [Bε]$, akkor $[BN_1e] \leq [BN_1ε]$
 c. Tranzitivitás: ha $[Bx_1x_2] \leq [By_1y_2]$ és $[By_1y_2] \leq [Bz_1z_2]$, akkor $[Bx_1x_2] \leq [Bz_1z_2]$

A kumulativitás alapján a [BNN] tövek típus szerint sorba rendezhetők, amint az 1. ábrán látható (vö. Rebrus–Törkenczy 2016). Az egymáshoz képest rendezett típusok nyilakkal vannak összekötve, a nyíl iránya pedig a magasabb előlképzettségi-aránnyal rendelkező típusok felé mutat, tehát a jobbra és lefelé elhelyezkedő tőtípusok magasabb F-aránnyal rendelkeznek és kevésbé átlátszóak. Az ábrán nem jelöltük a tranzitivitás alapján történő rendezést.

1. ábra: Kumulativitási rendezés

Az eddig ismertetett hatásokat és jelenségeket egy kísérlet keretében vizsgáltuk meg. A következő kérdésekre kerestünk választ: mely esetben érvényesül vagy sérül a nyíltsági, a távolsági és a kumulativitási hatás?

2. A kísérlet

2.1 Résztevők

75 felnőtt vett részt a kísérletben (65 nő (19-66 év közötti, átlag: 30,5), 10 férfi (24-67 év közötti, átlag: 38,6)). Mindannyian magyar anyanyelvűek, és 19-en közülük Budapesten nőttek fel.

2.2 Kísérleti anyag és módszer

Kiválasztottunk 9 tőosztályt, és létező monomorfemikus szavakat válogattunk a magánhangzó-szerkezet szerinti típusok alapján. A [BN] típusból a [Be] és a [Bε] töveket vizsgáltuk. A [Bi] típus vizsgálatától eltekintettünk, mert ezek a tövek nem mutatnak variációt a korpuszban (mind hátulképzett toldalékkal fordul elő). A [BNN] típusból öt altípust vizsgáltunk: a [Bii], [Bei], [Bie], [Bei] és [Bee] töveket. A [BNε] és [Bee] típusokat nem vettük figyelembe, mert előbbiek szintén nem mutatnak variációt a korpuszban (mind előlképzett toldalékkal fordul elő), az utóbbi típus pedig gyakorlatilag üres. Felvettünk két további típust is, a [BBε] és az [NBe] típusba tartozó három-három tövet. A felhasznált tőtípusokat a 2. táblázat foglalja össze.

2. táblázat: A kísérletben használt tőtípusok eloszlása

Tőtípus	Tövek száma	Példák
[Be]	37	<i>kondér, szatén, trapéz</i>
[Bε]	37	<i>bojler, fotel, poszter</i>
[Bii]	6	<i>alibi, aszpirin, cukkini, kolibri, szalicil, vanillin</i>
[Bei]	3	<i>aszkézis, poézis, protézis</i>
[Bie]	6	<i>dosszié, klarinét, kombiné, matiné, polinéz, szanitéc</i>
[Bei]	6	<i>bakelit, koffein, konfetti, nokedli, spagetti, vazelin</i>
[Bεe]	3	<i>allergén, szuterén, szuverén</i>
[BBe]	3	<i>karantén, majonéz, parádé</i>
[NBe]	3	<i>diadém, finálé, indonéz</i>

A kiválasztott tövek száma arányos volt a típus nagyságával, és figyeztünk arra is, hogy az adott típusokba tartozó tövek tokenygyakorisága nagyjából ugyanakkora legyen. A [BN] típusba tartozó tövek jelentősen gyakoribbak, mint a [BNN] tövek (típusgyakoriság szerint), és a [BNN] típuson belül is vannak gyakorisági különbségek, ezért van eltérés a kiválasztott tövek számában. Összesen 104 tövet választottunk ki, és mindegyik négy mássalhangzó-kezdetű toldalékkal fordult elő a kísérletben (datívus *-nak/-nek*, instrumentális *-val/-vel*, elatívus *-ból/-ből*, allatívus *-hoz/-hez*). Minden tő+toldalék kombinációval alkottunk egy tesztmondatot, így 416 mondatot kaptunk.

A kísérleti anyagot kiegészítettük 208 töltelékmondatokkal, amelyek nem tartalmazták sem a céltoldalékokat, sem a kiválasztott töveket. A célmondatokat kettébontottuk az alapján, hogy a céltoldalék milyen magánhangzót tartalmaz: minden résztvevő minden célszót hallott egy a/e magánhangzót tartalmazó toldalékkal (datívussal vagy instrumentálissal), és egy nem a/e magánhangzót tartalmazó toldalékkal (elatívussal vagy allatívussal). A töltelékmondatok ugyanazok voltak a teszt mindkét verziójában, így összesen 416 mondatot hallott egy résztvevő.

A mondatokban a céltoldalék (és sokszor egy másik szótag) közhögéssel volt kimaszkolva.³ A közhögést úgy illesztettük be a célmondatba, hogy a tő

³ A kísérleti módszert Warren (1970) alapján választottuk.

érthető maradjon, de a toldalék előlképzettségére nem utalt semmi, és a mondatok megalkotása során ügyeltünk arra, hogy a résztvevők számára egyértelmű legyen, melyik toldalék hiányzik (a (4)-ben láthatunk példamondatokat mindegyik toldalékkal, a dőlt betűvel szedett részek jelölik a közhögs helyét). A résztvevők meghallgatták a mondatot, amelyet előzőleg digitálisan felvettünk, és az volt a feladatuk, hogy a „teljes” mondatot visszaismételjék, a hiányzó inflexiókkal együtt.

- (4) a. A trópusi kolibri-*nak/-nek* kék a tollazata.
- b. Szatén-*nal/-nel* díszítették a báli ruhát.
- c. Konfetti-*ból/-ből* nem volt hiány.
- d. Néhány falu túl közel fekszik a kráter-*hoz/-hez*.

Ez a kísérleti módszer lehetővé tette azt, hogy a variációt a nyelvhasználók metanyelvi vagy tudatos döntése nélkül vizsgálhassuk, emellett mindegyik tő+toldalék kombinációra kaptunk adatokat, amelyek a korpuszokban ritkán vagy egyáltalán nem fordulnak elő.

2.3 Eredmények

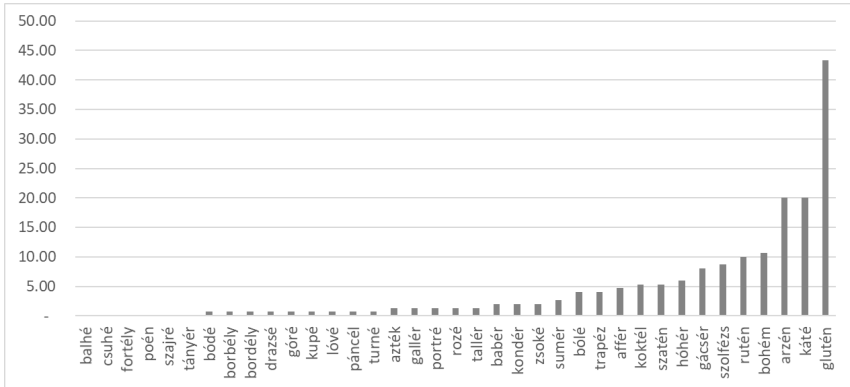
A kísérleti adatok elemzése során vizsgáltuk a nyíltsági hatást a különböző [BN] és [BNN] típusok tekintetében, a kumulativitást, a különböző toldalékok hatását, a résztvevők lakóhelyének hatását a toldalékválasztásra, valamint a kísérletben nyert adatok korpuszadatokhoz való hasonlóságát.

A függő változó minden esetben a céltoldalék előlképzettsége volt. A továbbiakban a grafikonok függőleges tengelyén mindig azt jelöljük, hogy az összes, a résztvevők által produkált szóalakok (tő+toldalék kombinációk) hány százaléka volt előlképzett toldalékkal ellátva.

A 2. ábrán a nyíltsági hatást ábrázoljuk a [Be] tövek estében. A [Be] töveket sorba rendeztük aszerint, hogy a kísérletben résztvevők mekkora arányban választottak hozzájuk előlképzett toldalékot. A négy toldalékot itt összesítettük, és a tövek viselkedésére ezek alapján következtettünk. Jól látható, hogy bár a kísérletben vizsgált [Be] magánhangzó-szerkezetű szavak előlképzettségének aránya alacsony, a típus egyáltalán nem homogén; a *glutén* és *arzen* tövek jelentős variációt mutatnak,⁴ míg például a *balhé* vagy a *fortély* tövek csak hátulképzett toldalékkal fordultak elő.

---

⁴ A kísérlet lezajlása utáni beszélgetésekből kiderült, hogy a *rutén* tövet nagyon kevesen ismerték a résztvevők közül (sokan a *rutin* tövet illesztették a mondatba), a *káté* tövet pedig betűszóként vagy összetett szóként kezelték, ebből adódik a 10, illetve 20 százalékos „variáció.”

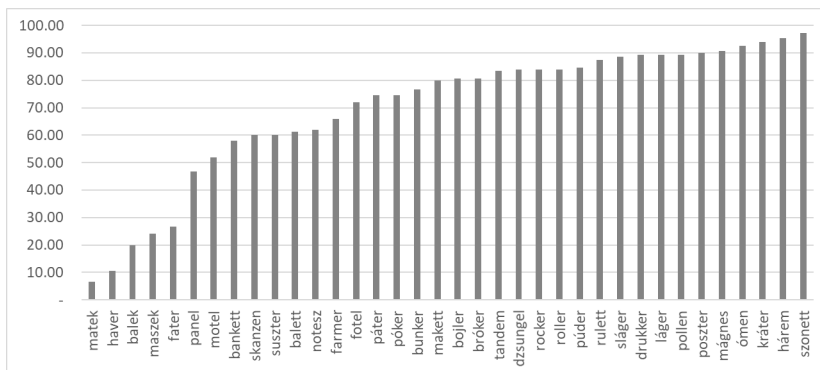

2. ábra: Nyíltsági hatás ([Be] tövek)

A 3. ábrán a [Bɛ] tövek előlképzettségét ábrázoltuk, a toldalékokat szintén összesítettük. Itt is elmondható, hogy a [Bɛ] típus nem homogén módon viselkedik: a bal oldalon azok a tövek vannak, amelyek inkább hátulképzett toldalékkal fordultak elő (*matek, haver, balek, maszek, kolesz, fater*), ezeket a töveket Rebrus és munkatársai (2017) „familiarisnak” nevezik.⁵ A jobb szélén pedig azok a szavak állnak, amelyek döntő többségben előlképzett toldalékkal hangzottak el (pl. *kráter, hárem, szonett*). A [Bɛ] töveknél 45% volt a felső határ, míg itt majdnem 100%-os a jobb szélén levő tövek előlképzettség aránya, ezért a 2. és a 3. ábra egyértelműen megmutatja a nyíltsági hatást. Ha összesítjük az eredményeket típus alapján, akkor a [Bɛ] tövek átlátszóbbak, azaz inkább hátulképzettek a [Be] tövekhez képest, mint ahogyan az a 4. ábrán is látszik.

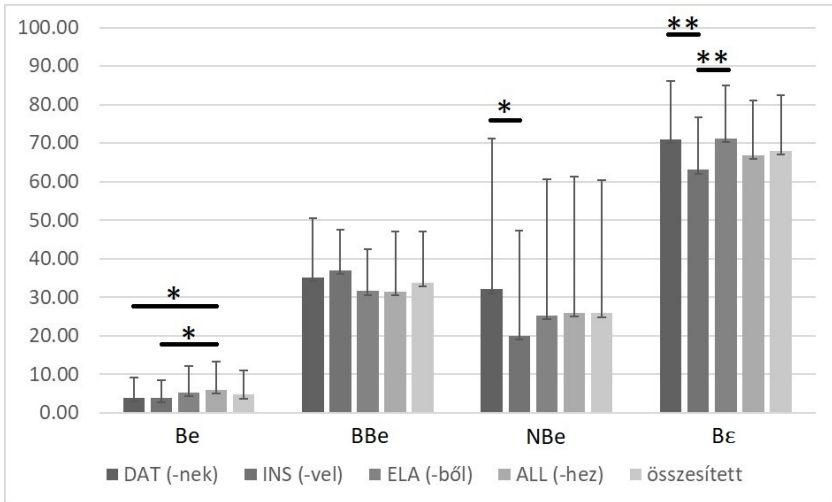
⁵ Ugyanezt a csoportot Nádasy–Siptár (1994: 104-110) semleges-végű vegyes töveknek hívja, amelyek hátsó toldalékot kapnak (vagyis itt az *e* átlátszóan viselkedik), Forró Orsolya (2013: 142) disszertációjában pedig „a diszharmonia informális kontextus által motivált eseteinek” tekinti ezeket a töveket.

3. ábra: Nyíltsági hatás ([Bɛ] tövek)

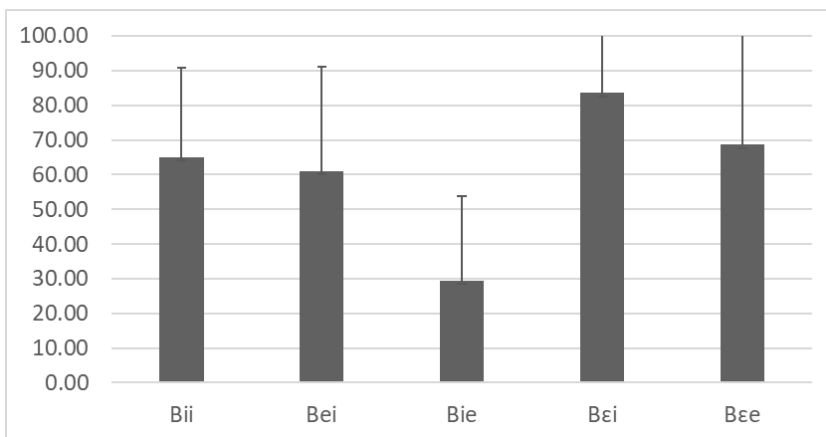
A kutatás egyik fontos kérdése volt, hogy a kísérletben nyert adatok mennyiben tükrözik a korpuszokban jól mérhető nyíltsági hatást, ezért a kísérletben vizsgált szavakat típus szerint összehasonlítottuk (4. ábra). A nyíltsági hatást ismételt méréses varianciaanalízissel teszteltük, és a négy típust páronként összehasonlítva azt látjuk, hogy mindegyik különbség szignifikáns ([NBe] < [BBɛ]: $p=0.001$, minden más pár esetében $p<0.001$). Az ábrán jól látható, hogy a vizsgált szavak a nyíltsági hatás szerint vesznek fel előlképzett vagy hátulképzett toldalékot. A különböző harmonikus toldalékok hatása is megjelenik; látható, hogy a különböző toldalékok (dativus, instrumentalis, elativus, allativus) is befolyásolják, hogy előlképzett vagy hátulképzett alakban jelenik-e meg a toldalék. A [Bɛ] és a [Bɛ] típusokban több szignifikáns különbséget is találtunk (*: $p<0.05$, **: $p<0.01$). A [BBɛ] és [NBe] típusokban megfigyelhető nagy mértékű szórás további vizsgálatokat igényel, az eredményeket befolyásolhatta a kis elemszám (3-3 tövet vizsgáltunk).

4. ábra: Nyíltsági hatás és toldalékok [BN], [BBe] és [NBe] típusoknál

Az 5. ábra a kumulativitási hatást mutatja be. A tőtípusok az 1. ábra alapján hipotetizált sorrendben vannak feltüntetve; a kumulativitás alapján azt vártuk, hogy a balról jobbra szereplő típusok előlségi arányai nem lesznek egymáshoz szignifikánsan kisebbek (vagyis $[Bii] \leq [Bei] \leq [Bie] \leq [Bei] \leq [Bee]$). Jól látható azonban, hogy a kumulativitás több helyen is sérül: a [Bii] és [Bie] típusok előlképzettségi aránya esetében, továbbá a [Bei] és [Bie], valamint a [Bei] és [Bee] típusok előlképzettségi arányai esetében is.

A statisztikai elemzést ismételt méréses varianciaanalízis segítségével végeztük el, és utólagos páronkénti összehasonlításokkal néztük meg a típusok közötti különbségeket. Ez alapján a [Bie] típus előlségi aránya szignifikánsan kisebb, a [Bei] típusé pedig szignifikánsan nagyobb minden más [BNN] típusénál ($p < .001$ mindkét esetben). Előbbiről Rebrus–Törkenczy (2016) részletesebben írt egy korpuszelemzés eredményeit felhasználva, utóbbit azonban a korábbi, korpuszelemzésre alapozó kutatások nem mutatták ki. A [Bei] és [Bee] típusok közötti eltérés szintén szignifikáns ($p = .002$), és megsérti a kumulativitást. Ennek egyrészt az lehet az oka, hogy nem ugyanannyi tövet vizsgáltunk a két típusban (6, illetve 3), másrészt a kiválasztott tövek egyedi viselkedése is befolyásolhatta a típus összesített előlségi arányát (a [BNN] tövek részletesebb viselkedését l. a 9. ábrán).

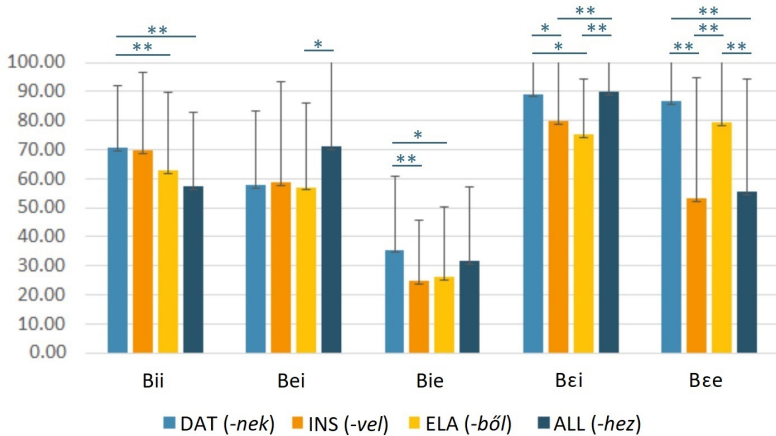

5. ábra: Kumulatívitás

A toldalékok hatását a [BNN] tövek esetében a 6. ábrán mutatjuk be. Mindegyik [BNN] típust 4 különböző toldalékkal vizsgáltuk, hogy megtudjuk, mennyiben befolyásolja maga a toldalék az előlképzettséget. Mindegyik típusban legalább egy szignifikáns eltérés figyelhető meg a különböző toldalékok között – ez azt mutatja, hogy a harmonikus toldalékok sem viselkednek egységesen, vagyis nem elég egyetlen toldalékot vizsgálni ahhoz, hogy megkapjuk egy variációt mutató tő harmonikus viselkedését. Az eredmények arra is utalnak, hogy a toldaléknak is van szerepe a harmonikus érték kiválasztásában, vagyis egy tetszőleges [BNN] tőhöz kapcsolt toldalék előlképzettsége nemcsak a tőtől, hanem magától a toldaléktól is függhet. Ugyanakkor azt is láthatjuk, hogy egy adott toldalék nem viselkedik egységesen a különböző [BNN] típusú szavak esetében. Míg például az allatívuossal képezték a legtöbb előlképzett [Bēi] és [Bei] típusú tövet, addig a [Bii] és [Bēe] típusú tövek esetében az allatívuossal lényegesen több hátulképzett alakot képezték a többi toldalékhoz képest. A típusokon belüli variációt és az átlagos szórás mértékét megmagyarázhatja a mintavételezés problémája, vagyis az, hogy kevés tövet vizsgáltunk (3 vagy 6 tő), illetve a ritkábban előforduló, kevésbé ismert tövek is befolyásolhatták az eredményeket (pl. *aszkézis*, *vanillin*⁶).

⁶ Összesen 150 szóalakot kaphattunk egy tőre a 75 résztvevőtől. A kevésbé gyakori szavak esetében ez a szám látványosan lecsökkent: az *aszkézis* tőre 76, a *szanitéc* tőre 53, míg a *vanillin* tőre 37 toldalékolt alakot kaptunk a lehetséges 150-ből. A *vanillin* helyett a maradék 113 szóalak mind a *vanília* tövet tartalmazta, és sok résztvevő a kísérlet közben és után is rákérdezett az általa nem ismert tövekre (és azok jelentésére).

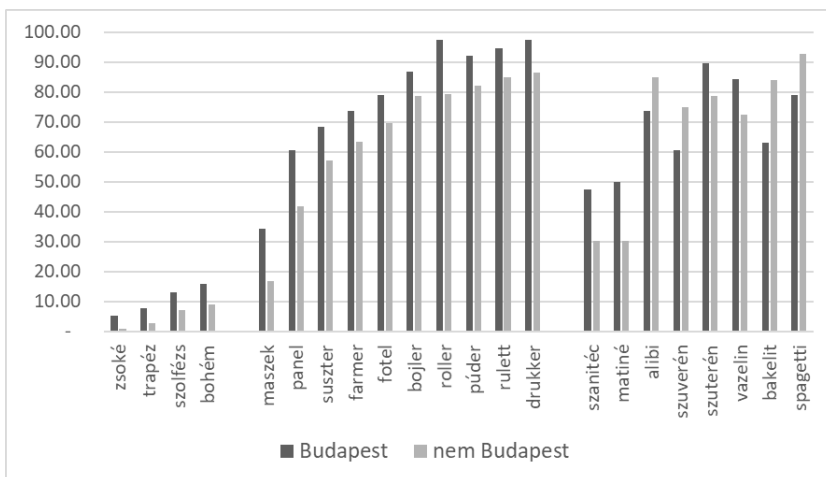
A statisztikai elemzés ismételt mérések varianciaanalízissel történt (*: $p < .05$, **: $p < .01$).

6. ábra: A harmonikus toldalékok viselkedése a [BNN] töveknél

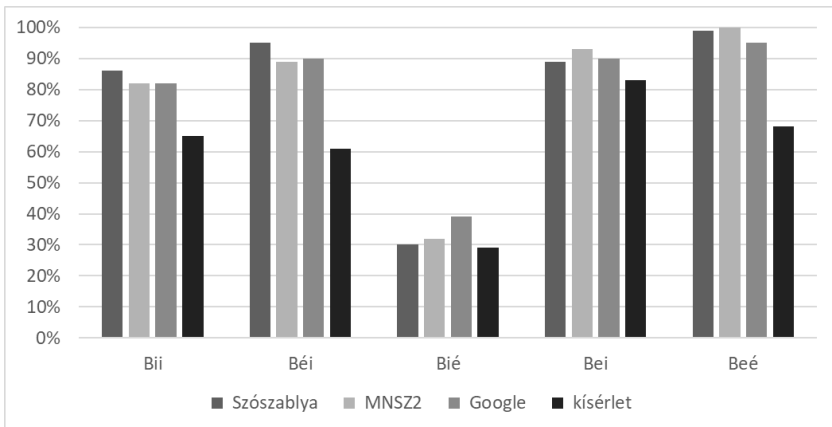
Megvizsgáltuk azt is, hogy a lakóhelynek van-e hatása a tövek előlképzettségére. A résztvevőket szétválasztottuk az alapján, hogy melyik városban jártak gimnáziumba, ez alapján 19 budapestit és 56 nem budapestit különítettünk el.⁷ A 7. ábrán összegyűjtöttük azokat a töveket, amelyek előlképzettségében eltérést találtunk a két csoport között. A [Be] és [Bē] töveknél a sötétszürkével jelölt budapesti résztvevők mindenhol az előlképzett toldalékokat preferálták, vagyis kevésbé kezelték átlátszónak a tövégi magánhangzókat. A [BNN] típusban nem találtunk egyértelmű tendenciát; míg a [Bie] töveknél (*szanitéc, matiné*) a budapestiek inkább az előlképzett alakot preferálják, addig a [Bēi] tövek (*bakelit, spagetti*) esetében ennek a fordítottját tapasztaljuk – viszont az ugyanebbe a típusba tartozó *vazelin* tónél az előlképzett toldalékos alakból van több. Mindez arra utal, hogy a vacillációt mutató szavak viselkedése akár területi változatosságot is mutathat.

⁷ A kísérlet során nem kérdeztük meg a résztvevők jelenlegi lakhelyét, így ez a kettéosztás nem feltétlenül ad pontos képet a résztvevők aktuális nyelvi közegéről.

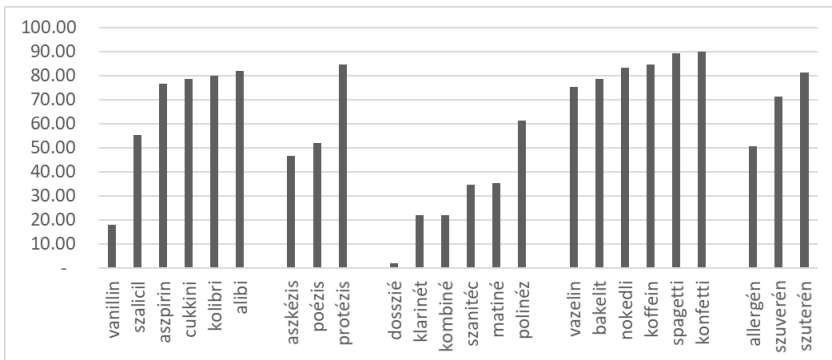
7. ábra: A lakóhely hatása ([Bé], [Be] és [BNN] tövek)

A kísérleti eredményeinket összevetettük korpuszkeresésekkel. A Szószablya (Halácsy és mtsai 2004) és az MNSZ2 (Oravecz és mtsai 2014) korpuszokból, illetve Google-keresés segítségével kinyertük pontosan azokat a tő+toldalék kombinációkat, amelyek a vizsgálati anyagunkban benne voltak (amennyiben szerepeltek az említett korpuszokban), és az előlképzetségi arányuk alapján összesítettük őket a 8. ábrán. A kísérleti eredményeket a korpuszok adataival összehasonlítva azt látjuk, hogy a kísérletben a célszavak inkább hátulképzett toldalékkal jelennek meg; ez a különbség adódhat a mintavételezésből (mind a célszavak, mind a résztvevők miatt), illetve abból is, hogy a korpuszokban nem szerepelt minden egyes tő+toldalék kombináció, amelyeket a kísérletben vizsgáltunk. Általában elmondható az, hogy a típusok közötti különbségek sokkal jelöltebben jelennek meg a kísérleti eredményekben, ugyanakkor a korpuszokban megfigyelt általános tendenciákat leképezik (pl. a [Bie] típus mindenhol megsérti a kumulativitást).

8. ábra: Összehasonlítás korpuszokkal

A 9. ábrán a [BNN] töveket láthatjuk típus alapján, a toldalékokat itt is össze-
 sitve ábráztuk. Ismét elmondható az, hogy a típusok nem homogének,
 csakúgy, mint ahogy a 2-3. ábrákon a [BN] típusba tartozó tövek sem azok.
 Jól látható például a [Bie] típusba tartozó töveknél, hogy míg a *dosszié* szó
 szinte csak hátulképzett toldalékkal fordul elő, az ugyanabba a típusba tarto-
 zó *polinéz* töre sokkal inkább jellemző a vacilláció. Ez azt sugallja, hogy egy
 erős lexikális hatás lehet jelen a variációt mutató töveknél, illetve, hogy az
 azonos típusba sorolás a magánhangzó-szerkezet alapján információvesztés-
 sel járhat, és túl erős általánosításokat eredményezhet.

9. ábra: [BNN] tövek típus szerint

3. Összefoglalás

A tanulmányban bemutatjuk a magyar magánhangzó-harmóniában jelen lévő variációt és annak fokozatosságát, illetve a harmóniát befolyásoló tényezőket: a távolsági és nyíltsági hatást, és a kumulativitást. Mindezt egy kísérlet segítségével vizsgáltuk meg, amelyben valódi szavakat használtunk, és négy harmonikus toldalékkal vizsgáltuk meg a tövek viselkedését. A kísérleti módszer lehetővé tette azt, hogy ritka tö+toldalék kombinációkra is kapjunk adatot, és hogy részletesebb képet kapjunk a variációról.

A kísérleti eredményekből kiderült, hogy a [BNN] szerkezetű tövek harmonikus viselkedésének meghatározásában mindkét semleges magánhangzó minősége szerepet játszik, és ez szignifikáns különbségeket okozhat az előlégségi arányukban. A neutrális magánhangzók sorrendje szintén nem elhanyagolható, vagyis nem elég az utolsó, tövégi neutrális magánhangzót vizsgálni (vö. Hayes–Cziráky Londe (2006)). Megmutattuk továbbá azt is, hogy a harmonikus toldalék is befolyásolja az előlégségi arányokat, vagyis szükséges egynél több toldalék vizsgálata ahhoz, hogy pontosabban leírassuk mind a [BN], mind a [BNN] tövek viselkedését.

A kísérleti eredményeket összehasonlítottuk korpuszelemzésekkel, és azt találtuk, hogy az általános tendenciákat ez a szűk mintavétel is követi, bár az egyes típusok közötti eltérések hangsúlyosabban voltak jelen. Felmerül azonban a kérdés, hogy egyedi szavak egyedi viselkedéséből mennyire lehetséges általánosítani a típus viselkedésére, hiszen egy adott típuson belül is jelentős a variáció mértéke, és egyik típus sem mondható teljesen homogénnek.

Az eredmények további kutatásokhoz adnak alapot. Feltérképezésre vár a tövégi szegmentum minőségének hatása (mássalhangzó- vagy magánhangzó-végű tövek), illetve a harmonikus toldalékok viselkedésének részletesebb vizsgálata.

Hivatkozások

- Forró Orsolya 2013. *Ingadozás a magyar előlégségi harmóniában. Szempontok a variabilitás szinkroniájának és diakroniájának feltárásához és értelmezéséhez*. PhD értekezés, Piliscsaba, Pázmány Péter Katolikus Egyetem.
- Halácsy, Péter – András Kornai – László Németh – András Rung – István Szakadát – Viktor Trón 2004. Creating open language resources for Hungarian In *Proceedings of Language Resources and Evaluation Conference (LREC04)*, LREC, 203–210.
- Hayes, Bruce – Zsuzsa Cziráky Londe 2006. Stochastic phonological knowledge: The case of Hungarian vowel harmony. *Phonology* 23: 59–104.

- Hayes, Bruce – Kie Zuraw – Péter Siptár – Zsuzsa Londe 2009. Natural and unnatural constraints in Hungarian vowel harmony. *Language* **85**: 822–863.
- Jensen, John 1984. A lexical phonology treatment of Hungarian vowel harmony. *Linguistic Analysis* **14**: 231–253.
- Nádasdy Ádám – Siptár Péter 1994. A magánhangzók. In Kiefer Ferenc (szerk.): *Strukturális magyar nyelvtan II. Fonológia*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 42–182.
- Oravecz Csaba – Tamás Váradi – Bálint Sass 2014. The Hungarian Gigaword Corpus. In *Proceedings of LREC 2014*, 1719–1723.
- Rebrus, Péter – Miklós Törkenczy 2015. Monotonicity and the typology of front/back harmony. *Theoretical Linguistics* **41**(1-2): 1–61.
- Rebrus, Péter – Miklós Törkenczy 2016. A Non-cumulative Pattern in Vowel Harmony: a Frequency-Based Account. In Gunnar Ólafur Hansson – Ashley Farris-Trimble – Kevin McMullin – Douglas Pulleyblank (szerk.) *Proceedings of the 2015 Annual Meeting on Phonology*. Linguistic Society of America, Washington DC. <http://dx.doi.org/10.3765/amp.v3i0.3692>
<https://journals.linguisticsociety.org/proceedings/index.php/amphonology/article/view/3692>
- Rebrus, Péter – Miklós Törkenczy 2017. Gradient Harmonicity in Compounds. In Karen Jesney – Charlie O’Hara – Caitlin Smith – Rachel Walker (szerk.) *Proceedings of the 2016 Annual Meeting on Phonology*. Linguistic Society of America, Washington DC. <http://dx.doi.org/10.3765/amp.v4i0.4007>
<https://journals.linguisticsociety.org/proceedings/index.php/amphonology/article/view/4007>
- Rebrus, Péter – Péter Szigetvári – Miklós Törkenczy 2017. Asymmetric variation. In Jeff Lindsey – Andrew Nevins (szerk.) *Sonic signatures*. Amsterdam, John Benjamins Publishing Company, 163–187.
- Ringen, Catherine 1988. Transparency in Hungarian vowel harmony. *Phonology* **5**: 327–342.
- Ringen, Catherine – Miklós Kontra 1989. Hungarian neutral vowels. *Lingua* **78**: 181–191.
- Vago, Robert 1980. *The sound pattern of Hungarian*. Washington, Georgetown University Press.
- Warren, Richard M. 1970. Perceptual restorations of missing speech sounds. *Science* **167**: 392–393.

AZ UDMURT INDIREKT EVIDENCIÁLIS MIRATÍV JELENTÉSÁRNYALATA

Kubitsch Rebeka

Bevezetés

A tanulmány célja, hogy bemutassa az udmurt indirekt evidenciális miratív értelmű használatának jellegzetességeit kortárs, a beszélt nyelvhez közel álló szövegeken keresztül. Ezen felül a miratív funkció kialakulásának lehetséges szemantikai útvonalát is taglalom.

1. Az udmurt nyelv

Az udmurt nyelv az uráli nyelvcsalád finnugor ágának tagja, ezen belül a permi nyelvek közé tartozik. Legközelebbi rokon nyelve a komi. Emellett a Volga-Káma nyelvszövetség része (Helimski 2003: 159).

A 2010-es oroszországi népszámlálási adatok alapján 324 000 beszélője van (Oroszország területén), az összes nyelvhasználók száma 339 800, a népesség száma 554 000 fő.¹ A beszélők nagy része az oroszországi tagköztársaság, az Udmurt Köztársaság területén él, mely Oroszországban, a Vjatka és a Káma folyó között helyezkedik el. Az udmurtok saját köztársaságukban kisebbségben élnek. A beszélők általában udmurt-orosz kétnyelvűek, esetenként, főleg délebbi területeken harmadik nyelvük a tatár. A városokban, hivatalos életben az orosz nyelv dominanciája jellemző. Ennélfogva a beszélt udmurt nyelvváltozat is sok orosz nyelvi elemet tartalmaz.

2. Az evidencialitás

Az evidencialitás az információ forrásának és típusának nyelvi jelölője (Aikhenvald 2004: 1). A vonatkozó szakirodalomban nincs egyetértés azt illetően, hogy az evidencialitást milyen kategóriaként tartják számon. Az egyik legkorábbi megközelítés, hogy az evidencialitás modális kategória (Willett 1988), ezen belül az episztemikus modalitás alkategóriája. Az újabb kutatások ugyanakkor már önálló kategóriaként tekintenek rá, grammatikai kategóriaként elsősorban Aikhenvald (2004, 2012, 2014) kezeli, deiktikus kategóriaként való értelmezése mellett pedig de Haan (2005) érvel.

---

¹ Az adatok az Ethnologue-ról származnak: <https://www.ethnologue.com/language/udm> (2018. 01.29.)

A különféle megközelítésmódoktól függetlenül, az bizonyos, hogy némely nyelvekben az információ forrásának és típusának jelölése kötelező, ennek elmaradásakor a mondat agrammatikus, míg más nyelvek esetében ez a jelölés opcionális.² Hagyományosan közvetett és közvetlen információforrást szokás elkülöníteni. A legközvetlenebb információforrás a **vizuális érzékelés**, valamint számos nyelvben közvetlen információforrásnak tekintik a **nem vizuális érzékelést** is (hallás, szaglás, tapintás). Közvetett információforrás a cselekvés eredménye alapján való **következtetés**,³ a valamilyen előtudáshoz, logikai következtetéshez köthető **feltételezés**, illetve az **értesülés** (hallomás, direkt **idézés**) (Aikhenvald 2004: 9). A fent felsorolt információforrásokat az evidencialitás kategóriájához köthető szemantikai paramétereknek is nevezik.

A világ nyelvei változatos képet mutatnak azt illetően, hogy mennyire komplex evidenciális rendszerrel bírnak, vagyis, hogy hány szemantikai paramétert különböztetnek meg önálló grammatikai elemmel és fordítva, hogy egy grammatikai elem hány szemantikai paramétert fedhet le. Ennek alapján elkülöníthetünk kis és nagy evidenciális rendszereket (Aikhenvald 2004: 23). A kis evidenciális rendszerekben általában két vagy három választás lehetséges az információforrás tekintetében (pl. direkt és indirekt forrás), és egy jelölő gyakran több szemantikai paramétert fed le. Egy nagyobb rendszerben viszont négy vagy öt választás is lehetséges. Egy ilyen rendszerben akár minden szemantikai paramétert önálló grammatikai elem fejezhet ki. Az evidenciális jelölők (különösen a közvetett információforrást kifejezők) ezen felül egyéb jelentéseket is felvehetnek, mint például episztemikusság,⁴ mirativitás, kontrollálatlanság, és műfaji sajátosságot is kifejezhetnek (pl. folklór-szövegekben).

A (1)-es példa a wintu nyelv (wintu nyelvcsalád, Észak-Kalifornia) meg lehetőségen komplex, öt szemantikai kategóriát elkülönítő evidenciális rendszerét ábrázolja.

---

² Aikhenvald (2004, 2014) szerint egy nyelvben akkor van jelen az evidencialitás grammatikai kategóriaként, ha van a nyelvben egy olyan (grammatikalizálódott) elem, melynek elsődleges funkciója az információ forrásának kódolása. Evidenciális stratégiának nevezi azokat a megoldásokat, amikor egy nyelvben egy egyébként más funkciót betöltő grammatikai elem bizonyos kontextusban evidenciális jelentést vesz fel.

³ A következtetést kifejező evidencialist inferenciálisnak is szokták nevezni (vö. angol *inferential*).

⁴ Az episztemikusság a beszélő elkötelezettségének mértéke saját állításával kapcsolatban (t.i. mennyire tartja azt igaznak) (de Haan 1999: 84). Az indirekt evidenciális jelölők számos rendszerben bizonytalanságot fejezhetnek ki az állítás valóságtartalmával kapcsolatban.

- (1) 'fát aprít/aprított'
- a. *kupa-be* (vizuális érzékelés: látom)
  - b. *kupa-nt^he* (egyéb érzékelés: hallom vagy érzem, ahogy a faforgács hozzám ütődik)
  - c. *kupa-re* (következtetés: bemegyek a kabinba, és sem a férfi, sem a baltája nincs ott)
  - d. *kupa-?et* (feltételezés: tudom, hogy favágó, és hogy ebben az órában dolgozni szokott)
  - e. *kupa-ke* (hallomás: valaki mesélte nekem)
- (Aikhenvald 2004: 60)

A kiemelések alapján látható, hogy az ige ragozása az információforrás függvényében változik.

Lényeges tulajdonsága az evidencialitásnak, hogy areális jelenség, mely könnyen terjed az egyes nyelvek között (Aikhenvald–Dixon 1998: 244), így a legtöbb esetben nyelvi kontaktus hatására jelenik meg.

3. A mirativitás

Csakúgy, mint az evidencialitás kapcsán, a mirativitás meghatározásában is számos megközelítés tartja magát a vonatkozó szakirodalomban. Leghagyományosabban a mirativitást az információ újdonságértékének, váratlan mi-voltának nyelvtani jelöléseként tartják számon (DeLancey 1997: 33). Egy másik meghatározás szerint az elhangzott információ a beszélő világvilágáéig eddig nem képezte részét, „távolság” található a beszélő és az esemény között (Slobin–Aksu 1982: 198). Aikhenvald (2012) munkájában öt miratív jelentéstartományt határozott meg. Ezek a következők (Aikhenvald 2012: 437):

- a. hirtelen felfedezés, realizálás
- b. meglepődöttség
- c. mentális „felkészületlenség”
- d. várákozással ellentétes tartalom
- e. újszerűség

Látható, hogy az Aikhenvald-féle felosztás magába foglalja a fenti két megközelítést is. Ezzel szemben egy újabb tanulmány a mirativitást kizárólag a realizálás jelölőjeként tartja számon, minden további jelentéstartományt ebből a központi jelentésből vezet le (Mexas 2016: 4).

A mirativitásról szólva meg kell említeni a késleltetett realizációt is, mely egy post-factum következtetés egy olyan tény alapján, melynek a beszélő szemtanúja volt korábban, de csak később tudatosult benne (Aikhenvald

2012: 468). Mivel a késleltetett realizáció következtetési folyamatokat foglal magába, ugyanakkor miratív jelentést is kivált, a késleltetett realizáció egy-fajta átmenet az inferenciális evidenciális és a mirativitás között.

Habár az indirekt evidenciális jelölők gyakran vesznek fel miratív jelentésárnyalatot (DeLancey 2001: 378), a mirativitás önálló kategória és nem az evidencialitás része (Watters 2002: 296, idézi: Aikhenvald 2012: 436). Az indirekt evidenciális jelölők gyakori miratív használata, illetve a késleltetett realizáció kettős „természete” is jól példázza azonban, hogy az evidencialitás és a mirativitás szemantikai és paradigmatis kapcsolatokban áll egymással (DeLancey 2001: 370).

A következő példák ezt a kapcsolatot szemléltetik. A törökben (2) és az északi hantiban (3) az evidenciális jelölő mirativitást is kifejezhet. Az északi hanti esetében a miratív jelentésárnyalat csak az első személyű evidenciális alakoknál figyelhető meg.

(2) *Büyü -müſ -sün!*
Megnő EV 2SG
'De megnőttél!'

(3) *takan wöjəmp-t -ew*
mélyen alszik EV.PRS 1PL
'(úgy tűnik), mélyen aludtunk' (Aikhenvald 2004: 196–197)

4. Az udmurt indirekt evidenciális

Az udmurt nyelvben kis evidenciális rendszer található (vö. 2. fejezet), mely csak a múlt időkben⁵ különül el, fuzionálva az idő kategóriájával. A két múlt idő (első és második múlt) az első és nem első kézből származó információt különbözteti el, vagyis az udmurtban kétféle információforrás fejeződik ki önálló grammatikai elemmel. Az első múlt a vizuális úton szerzett vagy nagyon biztos, kanonizált információt fejezi ki. A második múlt⁶ idő több, indirekt információforráshoz köthető szemantikai paramétert fed le. Ez tipológiai szempontból gyakori, elsősorban a kis evidenciális rendszerekben (Aikhenvald 2004:

---

⁵ Az udmurtban összesen öt múlt idő „pár” található, egy szintetikus (első és második) és négy analitikus. Az igeidő „párok” a közvetlen és közvetett információforrás kifejezése szerint állíthatók szembe egymással. Az analitikus alakok esetében a létige segédigeként funkcionál, első és második múlt idejű alakja képes kifejezni, hogy az információ első vagy nem első kézből származik-e (Kozmács 2002: 86).

⁶ A továbbiakban a második múlt és az (udmurt) indirekt evidenciális terminusokat felváltva fogom használni. A glosszában második múlt (2PST) fog megjelenni az indirekt evidenciális alakoknál.

65). Az udmurtban az evidenciális rendszer kialakulása minden bizonnyal a környező törökségi nyelvek hatására alakult ki (Kozmács 2008: 172).

A második múlt kifejezi a nem vizuális érzékelést, a következtetést, feltételezést és az értesülést. Ezen felül számos, az információ forrásához nem köthető jelentésárnyalattal bír (Winkler 2001, Siegl 2004, Kubitsch 2017), mint például a mirativitás, kontrollátlanság (első személyben), udvariasság (második személyben) továbbá a folklórszövegek, mesék műfaji jellegzetesége, hogy ebben az igeidőben íródnak. A világ nyelveiben nem ritka, hogy az indirekt evidenciális jelölők efféle jelentésárnyalatokat vesznek fel, ám fontos hangsúlyozni, hogy ezek a jelentésárnyalatok nem tartoznak az igeidő elsődleges funkciói közé, és meglétük szemantikailag levezethető az evidenciális jelentésből.

Habár a tanulmány témája a második múlt idő, fontos megjegyezni, hogy az első múlt idő használatával kapcsolatban fennáll annak a lehetősége is, hogy az információforrás szempontjából neutrális igeidőről van szó, vagyis az, hogy az ige első múlt időben áll, még nem feltétlenül jelenti azt, hogy a beszélő szemtanúja volt az eseménynek vagy biztos információval rendelkezik róla, csupán azt, hogy nem tartja fontosnak kiemelni az információforrás közvetett mivoltát.⁷ Amennyiben erről van szó, úgy az nyilvánvalóan a második múlt idő és így az egész udmurt evidencialitás használatára befolyással van. Az első múlt idő helyzetének minél pontosabb meghatározásához azonban még további kutatásokra van szükség.

A következő két példában az udmurt indirekt evidenciális által két leggyakrabban kifejezett (Kubitsch 2017: 33), vagyis az értesülést (4) és a következtetést (5) kifejező szemantikai paraméter látható. A (4)-es példában a második múlt idejű ige jelzi, hogy a lejegyző csak más elmondása alapján (jelen helyzetben az édesanyja) szerez tudomást arról, hogy az édesapja elvesztette a telefonját a Vörös téren.

(4) *Телефон -ze*   *Красној Плошад'-е*
telefon ACC.POSS.3SG vörös tér ILL
ішти -sa *келт -em*.
elveszít CVB hagy 2PST.3SG

'A telefonját a Vörös téren elvesztette.'

(vuflower.blogspot.ru; 2015. 03. 11.; utolsó letöltés: 2018. 07. 17.)

⁷ Ez a kis evidenciális rendszerek egy másik altípusa, ahol nem az első és nem első kézből szerzett információ áll egymással szemben, hanem egy információforrás szempontjából neutrális kategória és a nem első közből származó információ (Aikhenvald 2004: 65).

Az (5)-ös példa szöveggörnyezetében a lejegyző a nagyanyjánál talál egy nagyon szép kötényt. Annak alapján, hogy milyen aprólékosan kidolgozott, arra következtet, hogy ez minden bizonynal az esküvői kötény volt.

- (5) *Tuz sabirli fartuk, nokjce lišnj vur -em*
nagyon aprólékos kötény semmilyen felesleges varr PTC.PST
linja-os-tek. Sošuan ajšet -ez ik vijl -em.
fonal-PL-CAR az esküvő kötény POSS.3SG PTC van 2PST.3SG
'Nagyon aprólékos (kidolgozású) kötény, feleslegesen varrt szálak
nélkül. Az esküvői kötényének kellett lennie.'
(udmurto4ka.blogspot.ru; 2015. 02. 05.; utolsó letöltés: 2018. 07. 17.)

5. Módszertan és vizsgálati anyag

A vizsgálati anyagot udmurt nyelvű blogszövegek képezték, melyeket az online Udmurt corpus (<http://web-corpora.net/UdmurtCorpus/search/>) segítségével gyűjtöttem össze. A blogszövegek nyelvezete közelebb áll az élőbeszédhez, mint a többi udmurt nyelven elérhető szövegtípusé, így remélhetőleg pontosabb képet ad a tényleges nyelvhasználatról.

A szövegekben 81 olyan mondat szerepelt, amelyekben a második múlt miratív jelentésárnyalattal bír. A vizsgálati anyagban olyan típusú esetek találhatóak, amelyekben az indirekt evidenciális a közvetett információforrás mellett miratív többletjelentéssel bír, illetve olyanok is, amelyekben az indirekt evidenciális jelölője nem az információforrásra utal elsősorban, hanem a beszélő realizálására vagy az információ újszerűségére, meglepő mivoltára. A mondatok a miratív jelentés forrása szerint lettek csoportosítva, vagyis aszerint, hogy melyek azok a feltételek, amelyek létrehozzák a miratív értelmezést. Ennek meghatározásához a szöveggörnyezet és a Szegedi Tudományegyetem udmurt lektora nyújtottak segítséget. A szöveggörnyezet mellett a miratív használat feltételezését megerősítheti a mondat modalitása (több esetben felkiáltó mondatokról van szó) és a különféle nyomatékosító partikulák használata. Továbbá számos olyan példa található, amelyekben a beszélő jelen van az adott esemény megtörténténél, vagyis az információforrás direkt, ennél fogva a hagyományos evidenciális értelmezés (indirekt információforrás) nem lehetséges.

6. Az udmurt indirekt evidenciális miratív használata

Az udmurt nyelvben az indirekt evidenciális (második múlt) miratív stratégiaként működik, vagyis egy alapvetően nem miratív jelentésű jelölő bizonyos szöveggörnyezetben miratív jelentéssel bír (Aikhenvald 2012: 472). Ahogyan

fentebb is említettem, a vizsgálat egyik célja ennek a szöveggörnyezetnek a meghatározása volt. Ennek alapján két alcsoportot lehet elkülöníteni a miratív jelentés forrása szerint. A miratív jelentést kiválthatja egyrészt a beszélő késleltetett realizációja, melyben a beszélő szemtanúja az eseménynek, vagy legalábbis jelen van, de csak később értelmezi, másrészt az információ újszerű, váratlan mivolta, mely a leggyakrabban a beszélő várakozásával ellentétes tartalmú.

6.1 Késleltetett realizáció

Az alábbi fejezetben azokra az esetekre hozok példát, amikor a miratív jelentésárnyalatot a beszélő késleltetett realizációja váltja ki. Korábban említettem (vö. 3. fejezet), hogy a késleltetett realizáció és a következtetés egymással összefüggésben áll (lévén a késleltetett realizáció is egyfajta következtetés). Éppen ezért a blogszövegek vizsgálata során nem minden esetben lehetett egyértelműen eldönteni, hogy következtetést vagy késleltetett realizációt fejez ki a második múlt.⁸

A vizsgált 81 mondatból 32 mondatban okozta a beszélő késleltetett realizációja a miratív használatot. A beszélő késleltetett realizációja miatti indirekt evidenciális használata az Aikhenvald (2012) által elkülönített miratív jelentésárnyalatok közül (vö. 3. fejezet) a realizálás és mentális „felkészületlenség” tartományába sorolható.

A (6)-os mondat kontextusában a lejegyző a karácsonyi vásáron a tömeget látva döbben rá, hogy sok ember él a városban, ahol cserediák. Jelen helyzetben nem arról van szó, hogy valamilyen közvetett módon szerzett tudomást a városban élő emberek mennyiségéről, hiszen egyrészt ő maga is már ott lakik egy ideje, másrészt minden bizonnyal rendelkezik egy előtudással a város népességét illetően. A létige azért szerepel második múltban, mert habár birtokában volt ennek az információnak, az csak most, a karácsonyi vásáron látott tömeg hatására tudatosult benne.

---

⁸ A késleltetett realizáció megállapításához a legbiztosabb támpontot a beszélő jelenléte adja – amennyiben a beszélő jelen van a leírt eseménynél, úgy miratív használatról van szó, ám sajnos néhány esetben a nehézséget pontosan az okozza, hogy nem lehet egyértelműen meghatározni, jelen volt-e a beszélő az adott cselekvésnél vagy sem. Mindazonáltal a vizsgált 81 mondat a kétes eseteket nem tartalmazza.

- (6) *Prazdník-jos ažjn valanj kutsk-iško-d, ta kar -jn tros kaljk*
 ünnep PL előtt érteni kezd PRS 2SG ez város INN sok nép
ul-e vjl -em šujša (ogšorj đjr-jos-j uram-jos buš -eš).
 él 3SG van 2PST.3SG hogy egyszerű idő PL ILL utca PL üres PL
 'Az ünnepek előtt kezdted megérteni, hogy ebben a városban sokan
 élnek, hétköznapiakon az utcák üresek.'
 (burdjos.ru; 2016. 12. 29.; utolsó letöltés: 2018. 07. 17.)

A (7)-es példában a beszélő egy faluban jár, ahol az emberek azt mondják, hogy *čebertiškemed* (szó szerint annyit tesz, hogy 'szépülésed') és ez a lejegyzőnek nagyon tetszik. Később tudja meg, hogy arrafelé így kívánnak egészséget. Az ige második múltban szerepel, mivel amikor ezt a szót mondták neki, ő még nem tudta a pontos értelmét.

- (7) *Ad'ami-os "čebertišk-em -ed" šu -i -zj (...)*
 ember PL szépül NMLZ POSS.2SG mond 1PST 3PL
Berlo iñi tod-i, tazam -em -me
 később már tud 1PST.1SG gyógyul NMLZ ACC.POSS.1SG
oží vera -lo vjl -em.
 ige mond 3PL van 2PST.3SG
 'Az emberek 'szépülésed'-et mondtak (...) Később tudtam már, hogy
 ige kívántak jó egészséget.'
 (kualaluly.ru; 2014. 09. 04.; utolsó letöltés: 2018. 07. 17.)

A (8)-as szituációban a blogbejegyzőt telefonon hívja egy barátja, és azt kérdezi tőle, hogy szurkolt-e előző nap. A lejegyző először nem érti, hogy miről van szó, de aztán rájön, hogy előző nap volt az udmurt köztársasági dalverseny, amit általában mindenki nézni szokott.

- (8) *El'kunovid'ehije šariš so oží vera vjl -em.*
 dalfesztivál PP ő úgy beszél.3SG van 2PST.3SG
 'Az köztársasági dalfesztiválról beszélt.'
 (vuflower.blogspot.ru; 2014. 11. 05.; utolsó letöltés: 2018. 07. 17.)

A (9)-es példában a lejegyző egy kínai delegációt fogad, ahol az egyik reggel egy fiú valamiféle ételt kínál körbe. A lány először nem tudta, mi az, majd később kiderült, hogy kínai kolbással kínálták.

- (9) *Kitaj sosiska vjl -em.*
 kínai kolbász van 2PST.3SG
 'Kínai kolbász volt.'
 (zangarik.ru; 2013. 08. 30.; utolsó letöltés: 2018. 07. 17.)

A késleltetett realizációt bemutató utolsó, (10)-es példában a lejegyző családjához a nagynénjük megy látogatóba. Amikor a nagynéni odaér, akkor dőben rá, hogy útközben bogáncsok ragadtak az oldalára.

- (10) *Tiñi uk kopak lugi lakišk -em bord-am!*
hát PTC teljesen bogáncs ragad 2PST.3SG oldal ILL.POSS.1SG
'Hát teljesen rám ragadtak a bogáncsok!'
(muketulon.tumblr.com; 2014. 11. 10.; utolsó letöltés: 2018. 07. 17.)

Ugyanúgy, mint az előző példákban, a beszélő jelen van az esemény megtörténésénél vagy birtokában van már a szóban forgó információnak, de valamilyen oknál fogva nem tudatosul benne, csak egy későbbi időpontban. Az egyik tipikus beszédhelyzet, amikor valaki elsőre nem tudja, miről beszél a másik ember, és csak később derül ki számára a mondanivaló. A másik, amikor csak később veszi észre, hogy egy esemény, amelynél egyébként jelen volt, megtörtént.

6.2 Új, váratlan információ

A második múlt miratív értelmű használatát a beszélő késleltetett realizációja mellett kiválthatja még az információ újszerűsége, a beszélő várakozásával ellentétes tartalma. A vizsgált mondatokból 49 esetében volt a miratív jelentés forrása az információ újszerűsége.

Az alábbi, (11)-es példa ezt illusztrálja. A blogbejegyzésben a beszélő Šarkan városában van, ahol ellátogatnak a Téalapó házához. Meglepve tapasztalja, hogy ez a ház a sípálya mellett van. A beszélő gyakran síel, ott is járt már, éppen ezért váratlan és meglepő számára, hogy a Téalapó háza pont a sípálya mellett van.

- (11) *Šarkan -jš Tol Babaj -len jurt -az*
Sarkan ELA tél apó GEN ház ILL.POSS.3SG
vuĵ -l -i, noš so kuas -en bĵil -on -ja
érkezik FREK 1PST.1SG és az síléc INS fut NMLZ ADV
trassa vöz -jn ik vĵl -em!
pálya mellett INN PTC van 2PST3SG
'A sarkani télapó épületéhez értem, és az a sípálya mellett volt!'
(muketulon.tumblr.com; 2014. 07. 29.; utolsó letöltés: 2018. 07. 17.)

A (12)-es példa megértéséhez érdemes tudni, hogy pár évvel ezelőtt az udmurtiai Bigi falu volt a finnugor kulturális főváros, és ennek alkalmából számos rendezvényt tartottak. A lejegyző is egy csoporttal ellátogat és látja, hogy Magyarországról, Észtországból és Finnországból is jöttek vendégek.

Ez nem meglepő, hiszen ezekben az országokban finnugor nyelveket beszélnek. Az már viszont váratlan a beszélő számára, hogy még Franciaországból is jöttek emberek megnézni Bigi falut.

- (12) *Bigi-big-ez učkijni Franci -iš*
Bigi ACC nézni FranciaországELA
no d'elegacija vu -em!
is küldöttség érkezik 2PST.3SG
'Bigi falut még egy francia küldöttség is eljött megnézni!'
(pavel-vahrushev.livejournal.com; 2014. 07. 27.;
utolsó letöltés: 2018. 07. 17.)

A (13)-as példában az iskolában pedagógusnapra ünnepséget tartanak. A bejegyző maga is tanár, aki részt vesz ezen. Megérkezve az ünnepségre meglepetten tapasztalja, hogy a terem nagy részében gyerekek ülnek. A szituáció az elvárásaival ellentétes, hiszen azt várná, hogy egy pedagógusnapon a tanárok lesznek jelen főként, ám ők hiányoznak.

- (13) *Žinj-leš tros-ez zal -jn pinal -jos puk-o vil -em!*
fél ABL sok DET terem INN gyerek PL ül 3PL van 2PST.3SG
'A terem több mint felében gyerekek ültek!'
(vuflower.blogspot.ru; 2014. 10. 06.; utolsó letöltés: 2018. 07. 17.)

Az alábbi esetben a bejegyző beiratkozik az egyetemre, majd elmennek az édesapjával a kollégiumba, ahol lakni fog, l. (14)-es példa. Az ige második múltban szerepel, mert nem gondolták volna, hogy annyira messze lesz a kollégium az egyetemtől, mint amennyire volt.

- (14) *Nu, jaram, kizji ke ožj vu -i -m obšežiti -je*
no jól van ahogy PTC úgy érkezik 1PST 1PL kollégium ILL
dor-i (kidokjn -ges ik vil -em univerzitet-leš).
PP ILL messze CMPR PTC van 2PST.3SG egyetem ABL
'No, jól van, úgy-ahogy megérkeztünk a kollégiumhoz
(kicsit messze volt az egyetemtől).'
(tubat.blogspot.ru, 2014. 08. 28.; utolsó letöltés: 2018. 07. 17.)

A (15)-ös példában a beszélő az udmurt nyelvű bibliafordításról mesél. Azt várta, hogy nehéz lesz a nyelvezete, de meglepi, hogy könnyű volt olvasni, meg is jegyzi, hogy néha az udmurt újságokat is nehezebb.

- (15) *Lizžijnj kapčei vjl -em,*
olvasni könnyű van 2PST.3SG

kuddirja gazet -ez šekjt -ges ližžijnj.
néha újság ACC bonyolult CMPR olvasni

'Könnyű volt olvasni, néha az újságokat nehezebb.'

(krestyaninova.blogspot.ru; 2014. 01. 10.; utolsó letöltés: 2018. 07. 17.)

A fent bemutatott példákban látható, hogy a miratív olvasat nem csupán a beszédhelyzet támogatja, hanem a mondatok modalitása (vö. 11-13. példa) és a nyomatékosító partikulák használata is (vö. 11. és 14. példa). Azokban az esetekben, amikor az információ újszerűsége, váratlansága váltja ki a második múlt használatát, a beszélőnek gyakran van valamilyen előítélete, előfeltevése az adott dologgal kapcsolatban (pl. nehéz olvasni a könyvet, közelebb van a kollégium), mely nem bizonyul igaznak.

6. Az egyes szám első személyű evidenciális alakok helyzete

Az udmurtban lehetséges az egyes szám első személyű evidenciális alakok képzése. Ez tipológiai szempontból ritka. Általános, hogy ha egy nyelvben van valamilyen megszorítás a lehetséges evidenciális alakokat illetően, az az első személyre vonatkozik. Ez a kategória természetéből fakad, és ezért, ha egy nyelvben mégis lehetséges az első személyű alakok létrehozása, gyakran valamilyen többlettartalmat fejeznek ki (Aikhenvald 2004: 219). Például az északi hantiban az egyes szám első személyű evidenciális alak miratív jelentéssel bír (vö. 3. példa). Az udmurt esetében az ilyen alakok kontrollálatlanságot, akaratlanságot fejeznek ki, a beszélő nincs teljesen tudatában annak, ami történt, vagy nem szándékosan cselekszik. Tipikusan az 'elfelejtettem', 'elveszítettem', 'elaludtam' jelentésű igék fordulnak elő evidenciális alakban, illetve, ha a beszélő tudattalan állapotban (részegen, betegen) cselekedett. Ez a jelentés általánosnak tekinthető az olyan nyelvekben, amelyekben az első személyű evidenciális alakok megengedettek (Curnow 2003: 39). Az udmurt egyes szám első személyű alakok jelentőségét növeli, hogy a komiban, az udmurt legközelebbi rokon nyelvében, az ilyen alakok képzése nem lehetséges, csak szórványosan fordul elő, nyelvjárási jelenségként (Kozmács 2008: 171). A következőkben az udmurt első személyű, második múlt idejű alakok használatára hozok példát.

A (16)-os példában a lejegyző a villamoson utazik, és egyszer csak észreveszi, hogy elhagyta a megállót, ahol le kellett volna szállnia. A második múlt idejű ige kifejezi, hogy a cselekvés nem szándékosan történt.

- (16) *Ongira-m kad', ostanovka -me*
bénul PTCP.PST mint megálló ACC.POSS.1SG
no ortě -iškem.
is elhagy 2PST.1SG

'Mint aki lebénult, a megállómat elhagytam.'

(udmurto4ka.blogspot.ru; 2015. 09. 20.; utolsó letöltés: 2018. 07. 17.)

Hasonló látható a (17)-es példában, amelyben a beszélő felébredve (egy rémálomból) azt tapasztalja, hogy egy erdőbe került, de azt nem tudja, hogyan.

- (17) *Olokjĵi mon nulesk-e šur -iškem.*
valahogyan én erdő ILL kerül 2PST.1SG

'Valahogyan egy erdőbe kerültem.'

(pushdun.blogspot.ru; 2015. 04. 20.; utolsó letöltés: 2018. 07. 17.)

A (18)-as példában nem egy olyan cselekvésről van szó, amelyet a beszélő akaratlanul követ el (pl. elfelejt leszállni a villamosról), hanem olyanról, amely nem kontrollálható (fiziológiai folyamat). A lány a mérlegre állva megdöbbenve látja, hogy egyetlen hét alatt 53 kilóról 51-re fogyott.

- (18) *Arĵa kusp-ĵn 53 kilo -ĵs 51 kĵl' -iškem.*
hét PP INN 53 kiló ELA 51 marad 2PST.1SG

'Egy hét alatt 53 kilóról 51-re fogytam.'

(udmurto4ka.blogspot.ru; 2014. 12. 20.; utolsó letöltés: 2018. 07. 17.)

Úgy gondolom, az egyes szám első személyű evidenciális alakok használata számos esetben a késleltetett realizációhoz hasonló tulajdonságokat mutat. Megnézve a (16)-os, (17)-es és (18)-as példát, mindkét esetben a beszélő nyilvánvalóan jelen van az eseménynél, ugyanakkor ez az esemény nem tudatosult benne. Felfedezhető a post-factum következtetés, hiszen a (16)-os példa esetében a megállót már éppen elhagyta, amikor realizálja, hogy ez az ő megállója volt. A (17)-es példában az eredményt látva realizálja a folyamatot (hogy az erdőbe került), csakúgy, mint a (18)-as példában. Utóbbi esetekben a miratív jelentés még erősebb, hiszen egy erdőben felébredni vagy egyetlen hét alatt két kilogrammot fogyni nem szokványos.

Az egyes szám első személyű evidenciális alakok kétségkívül kifejezik a kontrollálatlanságot, ugyanakkor úgy vélem, hogy a késleltetett realizációval (és így a miratív értelmű használattal) szoros összefüggésben állnak. Ezen összefüggés azonban még további vizsgálatokat kíván, mielőtt ezeket az evidenciális alakokat egyértelműen a miratív jelentésárnyalat alá csoportosíthatnánk, így a fent említett 81 mondatban, amelyek a miratív

használat vizsgálati anyagét képezték, az egyes szám első személyű evidenciális alakok nem szerepelnek.

7. A miratív jelentésárnyalat kialakulásának lehetséges szemantikai útvonala

Az alábbi fejezetben a tipológia és az udmurt nyelvtörténet eddigi megállapításai alapján bemutatom azt a lehetséges szemantikai útvonalat, amelyen keresztül az evidenciális használatból kialakult a miratív értelmű használata a második múlt időnek.

Korábban már többször szerepelt, hogy a késleltetett realizáció egy post-factum következtetés (vö. 3. fejezet), ennél fogva szoros kapcsolatban áll az evidencialitás következtetést kifejező szemantikai paraméterével, a következtetés egy altípusának is tekinthető (Aikhenvald 2004: 102, 209).⁹

Úgy gondolom, hogy a második múlt használata a beszélő késleltetett realizációja esetén a miratív jelentésárnyalat kialakulásának első állomását szemlélteti. Így Aikhenvald (2012: 471) nyomán az alábbi szemantikai útvonalon keresztül jöhetett létre: **késleltetett realizáció** (a beszélő látja vagy ismeri az eredményt, de csak post-factum fogja fel) → **az újonnan megértett információ váratlan és így meglepő**.

Szó volt arról is (3. fejezet), hogy annak ellenére, hogy a mirativitás önálló kategória, grammatikai és pragmatikai kapcsolatban áll az indirekt evidenciállissal, ezen belül is a következtetés szemantikai paraméterével (DeLancey 2001: 378).¹⁰

Figyelembe véve a fenti összefüggéseket és szemantikai folyamatokat, úgy gondolom, hogy az udmurt nyelv esetében lehetővé vált az indirekt evidenciális használata közvetlen információforrással is késleltetett realizáció esetén. Ezek az esetek még következtetési folyamatokat (post-factum) is magukba foglalnak a miratív jelentésárnyalat mellett. Az ilyen típusú használat tehetne lehetővé, hogy aztán az indirekt evidenciális már csak az új, váratlan információt jelölje, amikor már nem jelennek meg következtetési folyamatok és az információ forrása is irreleváns.

De nem csak miratív használat és a következtetési evidenciális között fedezhető fel összefüggés, hanem a következtetési evidenciális és a perfekt

---

⁹ A legfőbb különbség, hogy a következtetés szemantikai paraméterében a beszélő nincs jelen az esemény lefolyásakor, hanem annak eredménye alapján következtet a történésekre, míg a késleltetett realizációnál a beszélő már birtokában van a szükséges információknak, csupán később értelmezi őket.

¹⁰ Például egy nagyobb evidenciális rendszerrel bíró nyelvben nagy valószínűséggel az inferenciális evidenciális jelölője fog miratív jelentést is kifejezni.

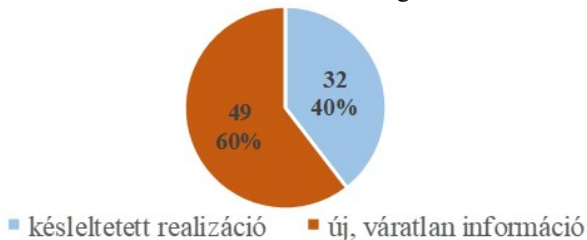
jelentések között is (Aikhenvald 2004: 279, Bybee–Dahl 1989: 73–74; Comrie 1976: 109–110). Az indirekt evidenciális jelölők miratív használata pont az olyan rendszerekben gyakori, ahol az evidenciális valamilyen perfekt jelentésből alakult ki (DeLancey 2001: 378, Lau & Rooryck 2017: 4–5). Az udmurt esetében is valószínűleg erről van szó, hiszen az udmurt nyelvtörténet álláspontja szerint a második múlt evidenciális használata egy korábbi perfekt jelentésből alakult ki (Bartens 2000: 202–203, Izvorski 1997: 236) és minden bizonnyal evidenciális értelemben a következtetés révén szerzett információt fejezte ki. A második múlt és a perfekt kapcsolatát továbbá az is alátámasztja, hogy a paradigmában megjelenő *-m* morféma eredetét tekintve a befejezett melléknévi igenév képzőjéből származik (Kozmács 2008: 171). Az 1. ábra összegezve mutatja a miratív jelentés kialakulásának útvonalt.

<i>lǐžžem kniga</i> 'olvasott könyv'	példa (4)-(5)	példa (6)-(10)	példa (11)-(15)
perfekt jelentés ¹¹	második múlt evidenciális használat	késletetett realizáció	új, váratlan információ

1. ábra: A miratív jelentés kialakulásának útvonala

8. Eredmények

Az udmurt nyelvű blogokból gyűjtött szövegekben összesen 81 esetben fordult elő a második múlt miratív használatban. A miratív jelentést 32 esetben váltotta ki a beszélő késletetett realizációja, és 49 esetben az információ újszerűsége, várakozással ellentétes tartalma. A 2. ábra ezt a megoszlást szemlélteti.

2. ábra: Az indirekt evidenciális miratív használata

¹¹ A szakirodalom nem egyértelmű azt illetően, hogy a második múlt idő már evidenciális jelentéssel alakult ki a befejezett melléknévi igenévből, vagy előbb valamilyen perfekt igeidővé vált, és csak később vette fel az evidenciális jelentést a környező törökségi nyelvek hatására.

A vizsgálat összegzésképpen elmondható, hogy az udmurt indirekt evidenciális miratív használatán belül két alcsoport különíthető el (1. késleltetett realizáció; 2. új, váratlan információ) annak ellenére, hogy ugyanarról a jelről van szó. A 2. ábra alapján látható, hogy nagyobb arányban használatos az új, váratlan információ kódolására, ugyanakkor fontos megjegyezni, hogy ez az összesítés nem tartalmazza az egyes szám első személyű evidenciális alakokat, melyek, ahogy korábban szóba került (6. fejezet), sok hasonlóságot mutatnak a késleltetett realizációval.

Véleményem szerint először késleltetett realizáció esetén vált lehetséges az evidenciális jelölő használata direkt információforrásnál az ismeret tudatosodásának kifejezésére, majd ez a használat tette lehetővé, hogy az evidenciális jelölő az információ újszerűségét, váratlanságát kódolja.

A perfekt jelentés–indirekt evidenciális–mirativitás kapcsolatát tekintve az udmurt illeszkedik a tipológiai megállapításokhoz és a három kategória közötti kapcsolat nyelvtörténetileg is alátámasztható. A második múlt perfekt jelentésből alakult ki, és vélhetően ez magyarázza azt, hogy alkalmassá vált az evidencialitáshoz tartozó szemantikai paraméterek kifejezésére, illetve később, ennek nyomán, arra is, hogy miratív stratégiaként funkcionáljon.

Az udmurt indirekt evidenciális miratív jelentésárnyalatának vizsgálata nem csupán az udmurt nyelv evidenciális rendszerének megismeréséhez járul hozzá, hanem más, hasonló rendszerrel bíró nyelvekéhez, illetve tipológiai szempontból az evidencialitás és mirativitás közti speciális kapcsolat feltérképezéséhez is.

Hivatkozások

- Aikhenvald, Alexandra Yurievna – Dixon, Robert M. W. 1998. Evidentials and areal typology: a case study from Amazonia. *Language Sciences* 20(3): 241–257.
- Aikhenvald, Alexandra Yurievna 2004. *Evidentiality*. Oxford, Oxford University Press.
- Aikhenvald, Alexandra Yurievna 2012. The essence of mirativity. *Linguistic Typology* 16: 435–485.
- Aikhenvald, Alexandra Yurievna – Dixon, Robert M. W. (szerk.) 2014. *The Grammar of Knowledge: A Cross-linguistic Typology*. Oxford, Oxford University Press.
- Bartens, Raija 2000. Permilaisten kielten rakenne ja kehitys. *Suomalais-ugralaisen seuran toimituksia* 238. Helsinki, Suomalais-ugrilainen Seura.
- Bybee, Joan – Dahl, Östen 1989. The creation of tense and aspect systems in the languages of the world. *Linguistics* 54: 681–706.
- Comrie, Bernard 1976. *Aspect*. Cambridge, Cambridge University Press.

- Curnow, Timothy Jowan 2003. Nonvolitionality expressed through evidentials. *Studies in Language* 27: 39–60.
- de Haan, Ferdinand 1999. Evidentiality and epistemic modality: Setting boundaries. *Southwest Journal of Linguistics* 18: 83–101.
- de Haan, Ferdinand 2005. Encoding speaker perspective: Evidentials. *Linguistic diversity and language theories* 72: 379–417.
- DeLancey, Scott 1997. Mirativity: The grammatical marking of unexpected information. *Linguistic Typology* 1: 33–52.
- DeLancey, Scott 2001. The mirative and evidentiality. *Journal of Pragmatics* 33: 369–382.
- Ethnologue. <https://www.ethnologue.com/language/udm> (2018. 01.29.).
- Izvorski, Roumyana 1997. The present perfect as an epistemic modal. *Semantics and Linguistic Theory* 7. Stanford University. <http://citeseerx.ist.psu.edu/viewdoc/download?doi=10.1.1.588.9111&rep=rep1&type=pdf> (2018. 01.29.).
- Helimski, Eugene 2003. Areal groupings (Sprachbünde) within and across the borders of the Uralic language family: A survey. *Nyelvtudományi Közlemények* 100: 156–167.
- Kozmács István 2002. *Udmurt nyelvkönyv*. Szeged, JATEPress.
- Kozmács István 2008. *Az -šk- képző az udmurt (vojják) igeképzés rendszerében*. Konstantin Filozófus Egyetem, Nyitra.
- Kubitsch Rebeka 2017. *Evidencialitás a mai udmurt nyelvben*. M.A. Thesis, Szeged.
- Lau, Monica – Rooryck, Johan 2017. Aspect, evidentiality and mirativity. *Lingua* 186–187: 110–119.
- Maslova, Elena 2003. Evidentiality in 'Yukaghir'. In Aikhenvald, Alexandra Yurieвна – Dixon, Robert. M. W. (szerk.) *Studies in Evidentiality*. Amsterdam, John Benjamins, 219–237.
- Mexas, Haris 2016. *Mirativity as realization marking: A cross-linguistic study*. Thesis, Universiteit Leiden.
- Udmurt corpus. <http://web-corpora.net/UdmurtCorpus/search/>
- Siegl, Florian 2004. *The 2nd past in the Permic languages*. M.A. Thesis, Tartu.
- Slobin, Dan Isaac – Aksu, Ayhan 1982. Tense, aspect and modality in the use of the Turkish evidential. In Paul J. Hopper (szerk.) *Tense-aspect: Between semantics & pragmatics*. Amsterdam, Benjamins, 185–200.
- Willett, Thomas 1988. A cross-linguistic survey of grammaticalization of evidentiality. *Studies in Language* 12: 51–97.
- Winkler, Eberhard 2001. Udmurt. *Languages of the World/Materials* 212. München, Lincom Europa.

METAFORAÉRTELMEZÉS DIALÓGUS- ÉS CSOPORTHELYZETBEN

Kuti Judit

Bevezetés

A metaforákat érintő szakirodalomban egyre elfogadottabbá válik az a meglátás, hogy a metaforának lényeges szerepe lehet a csoportkommunikációban. Partington (1998) szerint a metafora egy diskurzusközösség egyik legalapvetőbb definíciós jellemzője. Littlemore (2008: 3) két kiscsoport kommunikációját vizsgálva figyelte meg, hogy a csoportra jellemző nyelvhasználat nagy része figuratív (részben metaforikus) volt. Ez, a metafora csoportkommunikáción belüli funkcióját érintő szociopragmatikai szempont azonban tudomásom szerint nem jelenik meg sem a metaforák felismerhetőségével, sem az értelmezésükkel kapcsolatos kutatásban. Jelen dolgozatban ettől a hiányérzettől motiválva keresem a választ arra, hogy az említett szempont szerepet játszik-e a metaforák értelmezésében, illetve amennyiben igen, keresem ennek elméleti magyarázatát.

1. Elméleti háttér

A metaforát relevanciaelméleti keretben vizsgálom, de az elméleti háttérrel Harald Weinrich metaforaelméletével kiegészítve (ld. Weinrich 1958, 1964, 1964, 1967, 1976a, 1976) pozitívan is megpróbálom definiálni. A relevanciaelmélet Weinrich meglátásaival való kiegészítése véleményem szerint leginkább amiatt fontos, mert a relevanciaelmélet nem ad pozitív definíciót a metaforára. A laza nyelvhasználat egyik fajtájaként pusztán adottnak feltételezik a létét – míg Sperber–Wilson (2008) amellet érvelnek, hogy nincs is a metaforának nyelvészeti (kognitív pragmatikai) jelentősége. Bár Weinrich elsősorban nyelvi (s nem fogalmi) jelenséggként kezeli a metaforát – ennek ellenére a Lakoff-Johnson-i metaforaelmélet előfutáraként említik, ld. Jäkel (1997, 1999). A Lakoff-Johnsoni metaforafogalomnál azonban Weinrich szűkebben értelmezi a metaforát, valamint metaforaelméletének szemantikai fogalomtárra véleményem szerint sokkal inkább teszi a kognitív pragmatikai relevanciaelmélethez, mint a Lakoff-Johnson-i metaforaelmélethez hasonlóvá, ld. Kuti (2015). Weinrich metaforaelméleti háttérét terjedelmi okokból nem tudom jelen tanulmányban részletesen tárgyalni, de Kuti (2015) egy rövid összefoglalót nyújt.

A relevanciaelmélet metaforafelfogásának bizonyos aspektusait két okból érzem a disszertáció fontos háttérének: egyrészt kommunikációelméleti hátteret ad, másrészt az implikációk erejének szerepét kiemelő metaforamagyarázata egyaránt fókuszál a beszélő szándékára és a hallgató interpretációs mechanizmusára. A relevanciaelmélet egy kognitív-pszichológiai kommunikációs modell, mely Grice egyik központi állítását dolgozza ki részletesen: a kommunikáció egyik legfontosabb jellemzője az, hogy szándékokat (intenciókat) fejez ki és vesz észre (Grice 1989/2011, azon belül is 1–7., 14., 18. fejezet, „Retrospektív utószó”). Az értelmezési folyamat leírásában lényegi szerepet kapnak a következtetések (inferenciák). E következtetési vagy inferenciális modell feltevése szerint az a tartalom, amelyet a beszélő kifejezni, közvetíteni szándékozik, nem közvetlenül érhető tetten a nyelvi jelekben. A nyelvi jelek pusztán megnyilvánulásai ennek a tartalomnak, jelentésnek. Más szóval bizonyítékul szolgálnak a beszélő által kifejezni szándékozott jelentésre, utalnak rá. A hallgató a rendelkezésére álló bizonyítékok (nyelvi jelek) és a kontextus alapján kikövetkezteti ezt a tartalmat, illetve a beszélő által kifejezni szándékozott jelentést.

Abban, hogy ez a következtetési folyamat végbe tud menni, két tényező játszik kulcsszerepet. Az egyik a relevancia, a másik a rámutatás vagy oszteni. Az evolúció során az emberi agy a relevancia maximalizását figyelembe véve fejlődött ki (Kognitív Relevanciaelv): optimálisan próbálja szűrni az őt érő hatásokat, s összességében azokra fordítja a legnagyobb figyelmet, amelyeknek legnagyobb a várható relevanciája számára. Egy adott információ feldolgozásának annál nagyobb a relevanciája (egy egyén számára egy adott időpontban), minél nagyobb kognitív hatással jár, s minél kisebb erőfeszítést igényel a feldolgozási folyamat. A rámutatás az emberi kommunikatív aktusoknak azt a jellemzőjét nevezi meg, hogy ezek a cselekvések nyíltan, s nyilvánvalóan magukra vonják a hallgatóság figyelmét, s egyben valamilyen tartalmat próbálnak közvetíteni felé. A rámutató kommunikáció tehát mindig primér informatív szándékkal jön létre, s erre rakódik rá az a másodlagos – kommunikatív – szándék, hogy a hallgatósággal tudassuk ezt az informatív szándékot. A relevancia kognitív elvéből és a rámutatásos ingerek természetéből fakad, hogy a rámutatásos ingerek egyfajta relevanciával szembeni elvárást ébresztenek a hallgatóságban. A rámutató-következtetési kommunikációban minden egyes megnyilatkozás mögött az az előfeltevés rejlik, hogy az a hallgató számára optimális relevanciával bír (Kommunikációs Relevanciaelv): a beszélő saját képességeinek és korlátainak megfelelően maximálisan releváns, megnyilatkozása pedig feldolgozásra, megértésre érdemes próbál lenni. A megnyilatkozások automatikusan olyan elvárásokat keltenek a

hallgatóban, amelyek elvezetik őt a beszélő által kifejezni szándékozott jelentéshez. Wilson–Sperber (2004/2006: 295) így fogalmaz: „[a] megnyilatkozás által keltett relevancia-elvárások elég pontosak és előrejelezhetőek ahhoz, hogy elvezessék a hallgatót a beszélői jelentéshez.” A relevanciaelmélet metaforafelfogását részletesebben magyarul pl. Sperber–Wilson (2008/2013) és Zvolenszky–Bárány (2015) foglalja össze, Sperber és Wilson (2008) alapján.

A relevanciaelméletből, valamint Sperber–Wilson (2008) metaforát érintő meglátásaiból az alábbi meglátások vezetnek el a dolgozat kérdésfelvetéséhez: A Sperber–Wilson-i keretben tehát egy megnyilatkozás megértésekor a hallgató a megértési folyamat következtetési lépései során jut el bizonyos implikációkhoz. Ezek általában sikeres kommunikáció esetén egybeesnek a beszélő által kifejezni szándékozott implikációkkal. Erre a feltevésre a későbbiekben **a kommunikáció sikerességének feltételét megfogalmazó általános relevanciaelméletbeli tételként** fogok utalni. A szerzőpáros állítása szerint a metaforák értelmezésekor nem föltétlen érvényesül ez az általános tétel. Azt állítják ugyanis, hogy a metaforák — még a hétköznapi metaforák — hatásmechanizmusa is, legalább részben a költőiség hatásmechanizmusával egyezik meg (ld. Sperber–Wilson 2008: 30), azaz a metafora működésének lényegét egy sor gyengén implikált gyenge implikációban látják. A megnyilatkozás sikerességének szempontjából tehát szerintük mindegy, hogy a beszélő metaforája által felkínált implikációk közül melyikhez jut el a hallgató – a beszélő által implikált implikációk akár nem is egyeznek a hallgató által kikövetkeztetett implikációkkal. Pontosan ily módon valósul meg szerintük a költői kifejezésmód egyik jellegzetessége. Erre, a metafora által felkínált többféle értelmezési lehetőségnek a hallgató számára egyenértékű elérhetőségére a metafora **retorikai célú, rendeltetészerű félreérthetőségeként** fogok utalni a későbbiekben. Carston (2002) példájával:

„The relation between the concept constructed by the hearer and that in the speaker’s own thought is one of **sufficiently close resemblance** rather than identity. There may be quite a range of subtly different concepts licensed by an utterance of, for instance, ‘Robert is a bulldozer’: BULLDOZER *, BULLDOZER **, BULLDOZER ***, etc. No specific one is strongly communicated and the hearer’s construction of any one of them is good enough for the communication to have succeeded.” (kiemelés tőlem, K.J.)

Az idézett meglátás felveti azt a kérdést, hogy a hétköznapi kommunikációban beszélő és hallgató hasonlóbban értelmezi-e egymás **nem metaforikus** kifejezéseit, mint a **metaforikusakat**. Elképzelhető-e, hogy a beszélő és a hallgató értelmezésének közelségét / távolságát vizsgáló szempont is további meglátásokat enged a metaforák hatásmechanizmusára vonatkozóan.

2. Kutatási kérdés, hipotézisek

Ahogy a bevezetőben említettem, Partington (1998) szerint a metafora egy diskurzusközösség egyik legalapvetőbb definíciós jellemzője. Littlemore (2008: 3) két kiscsoport kommunikációját vizsgálva figyelte meg, hogy a csoportra jellemző nyelvhasználat nagy része figuratív (részben metaforikus) volt. Ennek a jelenségnek a metaforákra vonatkozó részét a relevanciaelméleten belül leírt költői hatásmechanizmus nem magyarázza – vagy legalábbis meglepő lenne egy olyan magyarázat, melynek értelmében a kommunikáció sikerességének feltételét megfogalmazó általános relevanciaelméletbeli tétel nem teljesülne olyan esetekben, melyeket feltehetőleg sikeres kommunikáció jellemez. Kutatásom tehát arra irányul, hogy a fenti általános relevanciaelméleti tétel, illetve a Partington (1998) és Littlemore (2008) által említett szociopragmatikai szempont nem játszik-e abban is szerepet, amilyen módon a hétköznapi metaforák (vagy legalábbis egy részük) kifejtik kognitív hatásukat, néhol akár felülírva a költőiség hatásmechanizmusát.

Felteszem tehát, hogy csoportkohézióval rendelkező kiscsoportos helyzetben a hétköznapi metaforák értelmezésére vonatkozóan olyan meglátásokat nyerhetünk, amelyek más kommunikációs helyzetben nem merülnek fel. A fentiek alapján kiindulási kutatási kérdésem a következő: Kiscsoportos- illetve kontrollhelyzetben elhangzó metaforikus, valamint szó szerinti kifejezések értelmezését vizsgálva mutatkozik-e szisztematikus különbség e két kategória között beszélő és hallgató értelmezésének egymáshoz való közelségében?

Elképzeltető lenne, hogy nem e két kategória között mutatkozna különbség, hanem csak bizonyos metaforák és a szó szerinti kifejezések között. A metaforák esetében kézenfekvő a lexikalizált – kreatív különbségtételt figyelembe venni. Hipotézisként szolgálhat az a gondolat, miszerint az olyan metaforák, amelyek egy adott beszélőre jellemzőbb implikációkat hívnak elő (kreatív metaforák), esélyesebbek beszélő és hallgató között hasonlóbb értelmezést előhívni, mint a lexikalizált metaforák vagy a nem metaforikus kifejezések. Kutatási kérdésfeltevésem egyelőre erre a kérdésre szűkítem:

Kiscsoportos- illetve kontrollhelyzetben elhangzó metaforák értelmezését vizsgálva mutatkozik-e szisztematikus különbség beszélő és hallgató értelmezésének egymáshoz való közelségében a metafora lexikalizáltsági fokától függően?

A relevanciaelmélet nem mond semmit arról, hogy a metaforák lexikalizáltsági szintje befolyásolná-e az értelmezésüket, vagy arról, hogy az értelmezési folyamatban számítana-e az a szempont, hogy a megnyilatkozást egy adott hallgató(ság)nak szánták-e. Azonban abból kiindulva, hogy a

nagymértékben lexikalizált metaforikus kifejezések (amelyeknek metaforikus értelme tipikusan szótári jelentésként is rögzítve van) az ún. szó szerint értelmezett, vagyis valamely szótári jelentésükkel használt kifejezésekhez hasonlóan értelmeződhetnek, a relevanciaelmélettel koherens módon azt tételezhetnénk fel, hogy a kreatív metaforikus fogalmak esetében **nagyobb** különbség lesz a beszélő által kifejezni szándékozott és a hallgató által értelmezett, ad hoc megkonstruált fogalom között, mint a nagymértékben lexikalizált metaforikus fogalmak esetében – függetlenül attól, hogy cél- vagy kontroll-hallgatóság értelmezi-e a megnyilatkozást.

Bár a tekintetben, hogy a metaforák lexikalizáltsági foka/kreativitása hat-e az értelmezésre, Partington (1998) és Littlemore (2008) sem jósolnak semmit, ha a metaforát, mint a csoportkohézió nyelvi eszközét tételezzük fel, s a fenti gondolatmenetet követjük, pont az ellenkezőjét jósolhatnánk: hogy a kreatív metaforikus fogalmak esetében **kisebb** lesz a különbség a beszélő által kifejezni szándékozott és a hallgató által értelmezett, ad hoc fogalom között, mint a lexikalizált metaforák vagy szó szerint használt fogalmak esetében – feltéve, hogy olyan valódi kommunikációs helyzetről van szó, amelynek résztvevői kiscsoportot alkotnak (hiszen az olyan (kreatív) metaforák, amelyek egy adott beszélőre jellemzőbb implikációkat hívnak elő, esélyesebbek beszélő és célhallgató között hasonlóbb értelmezést előhívni, mint a lexikalizált metaforák).

Elképzelhető lenne továbbá az is, hogy sem a metaforicitás, sem a metaforák kreativitása/lexikalizáltsága nem befolyásolja az eredményeket, mert

a) bár volna különbség a beszélő és hallgató által értelmezett fogalmak közelségében csoport- illetve kontrollhelyzetben, de ez minden vizsgált kategóriában ugyanakkora volna, vagy esetleg minden összefüggést nélkülözne, illetve hogy

b) mind (kreatív/lexikalizált) metaforikus, mind nem metaforikus kifejezések esetében a beszélő által kifejezni szándékozott és a hallgató által ténylegesen kikövetkeztetett értelmezés egybeesne.

3. Módszertan

A fenti kérdésfelvetésre két próbatanulmánnyal kerestem a választ. A próbatanulmányok egyben a módszertan tesztelését, pontosítását is szolgálták. Az egyik próbatanulmányban dialógushelyzetet vizsgáltam, mint a csoporthelyzet egy speciális esetét, mint minimális csoportot. A másik próbatanulmány is a csoportkommunikáció egy speciális esete volt: egyházi gyülekezetben a lelkész prédikációja, amelyet a jelenlevő gyülekezethez intézett. A próbatanulmányok módszertanát alább foglalom össze. Az eredeti

feladatlapokat terjedelmi okoknál fogva nem tudom csatolni, de a módszertan megértéséhez szükséges részeket magyar fordításban közlöm.

3.1. A dialógushelyzetben végzett próbatanulmány

Az első próbatanulmányban egy, a két beszélgetőpartner egyike által (előre megbeszélte módon) rögzített beszélgetést vettem alapul. A beszélgetés 2016. szeptember 29-én zajlott két barátnő között, német nyelven¹ (nem dialektusban, bár egy-egy dialektális szófordulat előfordult a beszélgetés során), egy berlini vendéglőben. A találkozó során két kb. 45 perc hosszúságú beszélgetést rögzítettek kifejezetten a kutatás számára. A párbeszédet mobiltelefonnal rögzítették; amr hangfájl formátumban kaptam meg, elektronikus úton. A szövegnek csak azon részeit jegyeztem szó szerint le, amelyekről úgy gondoltam, hogy a tényleges tanulmány során felhasználásra kerülnek. A lejegyzésben egy önkéntes német anyanyelvű segítóm volt. A beszélgetés két fiatal felnőtt, német anyanyelvű nő között zajlott, mindketten a 30-40 közötti korosztályból való diplomás értelmiségiek. Egymást évek óta ismerik, mindketten Berlinben élnek, rendszeresen találkoznak. A kontrollhallgatók fiatal, 30 és 40 év közötti felnőtt, diplomás nők voltak. Egyikük Berlinben él, másikuk Linzben, Ausztriában. Az Ausztriában élő résztvevő arra a kérdésemre, okoz-e neki bármilyen nehézséget, hogy észak-német anyanyelvi beszélők között zajlott a beszélgetés, nemmel felelt. Az általa előzetesen, példaként megkapott szövegrészeket saját bevallása szerint teljes mértékben értette.

A meghallgatott és lejegyzett szövegeket anonimizáltam, és kiválasztottam belőlük kilenc olyan szövegrészt, amelyet metaforikusnak ítélt meg. A kilenc kiválasztott szövegrészből nyolc 'A' beszélgetőpartnertől származott, egy 'B' beszélgetőpartnertől. Kettő szövegrészt a külsős partnerrel való egyeztetés során ki kellett húzzak a listából, mert félreértettem őket – ez már akkor kiderült, mikor a feladatlap elkészítése előtt a szövegeket a segítővel átnéztem.

A módszertan nyitott kérdése volt, hogy hogyan lehet összehasonlíthatóvá tenni egy-egy metafora értelmezését, illetve annak különbségét beszélő, illetve különböző hallgatói csoportok között?² A relevanciaelméleti keretnek megfelelően a metaforák jelentését a beszélő által kifejezni szándékozott, és a hallgató által kikövetkeztetett implikációk útján közelítettem meg.

---

¹ A disszertáció az ELTE NyDI Germanisztika Alprogramjának keretén belül készül. A kutatást ezenkívül részben az OTKA K-116191. sz. pályázata támogatta.

² A módszertannal kapcsolatos felmerülő kérdéseket jelen publikációban terjedelmi okok miatt csak röviden tudom bemutatni.

Ennek a próbatanulmánynak az előkészítésekor az vezérelt, hogy megnézzem, milyen nagyságrendben aktiválnak megnevezhető implikációkat különféle metaforák, hogy ha semmilyen instrukcióval nem határozzuk meg előre, és nem is korlátozzuk le számukat. Szintén nem volt triviális, hogy ilyen módon lesz-e egyáltalán egyezés a beszélő által megnevezett implikációk és a hallgató/kontrollhallgatók által megnevezett implikációk között. Egy ilyen módszer egy későbbi kvalitatív kiértékelést is lehetővé tesz.³

A tanulmányban résztvevő mind a négy fő (beszélő, célhallgató, két kontrollhallgató) részére készítettem egy feladatlapot, amely a kiválasztott metaforákat egy-egy bekezdésnyi szöveggörnyezetben tartalmazta, a következő instrukciókkal (magyar fordításban):

„Kérem olvassa el figyelmesen az alábbi bekezdéseket. Bizonyos szövegrészek vastagon vannak szedve. Arra kérem, hogy olvasás után írja le, értette-e az adott, kiemelt szövegrészt (ezt a kérdést csak a hallgatók kapták meg), majd

i) (a hallgatókhoz intézve): értelmezze a kiemelt szövegrészt a teljes szöveggörnyezet fényében. Vezetheti az a kérdés, hogy vajon mit szándékozott a beszélő kifejezni az adott kifejezéssel, mit értett oda, amit nem mondott, nem fejezett ki explicit módon. Kérem, ha lehet, az asszociációit pontokba szedve írja le.

ii) (a beszélőhöz intézve): Mit akart kifejezni az adott kifejezéssel, amit talán nem mondott ki explicit módon, de odaértett? Kérem, ha lehet, az asszociációit pontokba szedve írja le.”

A hallgatóhoz intézett második instrukció azért szerepelt ily formában, mert, bár a relevanciaelmélet értelmében a beszélő és hallgató akár különböző kontextuális implikációkhoz is eljuthat ugyanazon metafora alapján, tehát a beszélő metaforájának nincs erős implikaturája, feltételeztem, hogy a kommunikáció sikerességének feltételét megfogalmazó általános relevanciaelméletbeli tétel, miszerint a hallgató azt érti, amit a beszélő közölni szándékozott, kihat arra a hitre, amivel a hallgató értelmez egy megnyilatkozást. Ha gyenge implikációk egyikéhez jut is el, hiheti, hogy a beszélő ezt erősen implikálta. Az elmélet értelmében tehát a metafora retorikai célú, rendeltetészerű félreérthetősége összefér az egyébként sikeres kommunikációval. Hogy a feladatlap rávilágíthasson arra, milyen módon értelmezi a hallgató a beszélő metaforáját, ennyire direkt módon kellett, hogy feltegyem a második kérdést.

---

³ Jelen tanulmányban terjedelmi okoknál fogva nincs lehetőség arra, hogy egy ilyen kvalitatív elemzés részleteiben elmélyedjek.

A feladatlapon sem a metafora, sem az implikáció szó nem fordult elő, hogy iskolai nyelvtanórák emlékei ne zavarjanak be. Ezért használtam a **kiemelt szövegrész**, illetve a neutrális **asszociáció** fogalmat.

A feladatlap elején példákat hoztam arra, hogy az asszociációkat miként értem. Egy általam konstruált igei példametaforát adtam meg két mondatnyi kontextussal. Példának négy implikációt (a feladatlapon asszociációnak nevezve) adtam meg, vegyesen metaforikus, illetve nem metaforikus megfogalmazásban. A példa magyar fordítása, valamint a minta „asszociációk” alább olvashatók:

*Az ikreim nagyon különböznek egymástól. Már az iskolában is Péter minden vizsgánál elsőként végzett a feladatokkal, Pál pedig minden egyes vizsgakérdésnél legalább tíz percig **parkolt**, s a végén el sem készült.*

Elképzelhető asszociációk lehetnek például a következők:

- *Pál fizet a parkolásért, hiszen valószínűleg rossz jegyet kap.*
- *Pál nem tudja, meddig marad még ott egy helyben.*
- *Pál agya a motor. Pihen, ha parkol, nem jár.*
- *A vizsgakérdések a parkolóhelyek Pál számára.⁴*

A kiválasztott metaforákat az 1. táblázat tartalmazza. A kreatív metaforákat aláhúzással jelöltem. A lexikalizáltsági mértéket a Duden Értelmező Szótár illetve google találati lista segítségével döntöttem el. Újszerűnek vettem olyan metaforákat, amelyek sem a Duden Értelmező szótárban nem szerepeltek, sem nem adtak ki több, mint 250 találatot a Google-ban. A *Baustelle* 'építkezési terület' kifejezés ugyan a Duden szerint rendelkezik átvitt értelemmel, de ez egyértelműen különbözik attól, ahogy a beszélő használta az adott szövegkörnyezetben. A *gezettelt* és *behoppst* kifejezések annyira újak, hogy a szótárban egyáltalán nem szerepelnek (ill. a *zetteln* kifejezés csak egy, a szövés-fonás területén használatos speciális jelentéssel). Magyarra való fordításuk számomra is kérdéses, ezért kérdőjellel is megjelöltem őket.

---

⁴ A példa-implikációk között metaforikus következmény is szerepelt, mivel Carston (2002) és Tendahl (2009) gondolatmenetét követve létezhetnek olyan metaforikus következmények, amiket implikálhat a beszélő (s persze olyanok is, amelyeket nem implikál). Azért választottam metaforikus megfogalmazásokat is, mert Weinrich szerint a hallgatóban újszerű metafora hallásakor is aktiválódnak bizonyos, az adott metafora képmezőjében párhuzamosan eltolt, ismerősebb metaforák (Weinrich 1967/1976: 326 terminológiája), amelyek azt jelzik, hogy a hallgató megértette a metaforát, „tud vele kezdeni valamit” (Weinrich 1967/1976: 326). Ennek analógiájára olyan implikációkat is választottam, amelyek metaforikus megfogalmazásban vannak, hogy egy metaforikus értelmezésmódot előfeszítsenek.

A *zetteln* igének a dialógusban használt jelentése valószínűsíthető módon a *Zettel* 'cédula' szóból származik, akár *cédulázni*-nak is lehetne fordítani. A google-találatok egy része egy ilyen feltételezett jelentéshez köthető. A *behoppen* ige kifejezés feltehetőleg az 'ugrani' jelentésből fakadóan kutyák és egyéb háziállatok párosodására vonatkoztatják. A dialógusban nyilvánvalóan nem ilyen jelentéssel szerepel.

1. táblázat: A dialógushelyzetben kiválasztott metaforák

metafora	magyar szó szerinti fordítás
<i>hat sich sehr gut aufgelöst</i>	'jól feloldódott'
<i>habe das in mir so herumgetragen</i>	'magamban hordoztam' (egy nehéz helyzetet)
<u><i>Das ist eine Baustelle.</i></u>	'Ez egy építkezési terület.' (egy munkahely / projekt)
<u><i>alles noch nicht gezettelt</i></u>	'Nincs még minden lezsírozva.' (?)
<u><i>Projekte behoppst</i></u>	'projekteket próbált végig' (?)
<i>Diese Mütter landen in diesen Dingen.</i>	'Ezek az anyák ezekben az izékben landolnak.'
<i>Grabenkämpfe</i>	'árokharcok'

A feladatlap minden kérdésére minden résztvevő válaszolt. A kapott válaszok kiértékelése a 4.1. pontban olvasható.

3.2. A csoportkommunikációs helyzet

A tanulmányt a Budavári Német Ajkú Evangélikus Egyházközség tagjai között végeztem. A kommunikációs helyzet tehát speciális volt abban a tekintetben, hogy egy beszélő több hallgatóhoz beszélt, s a kommunikáció egyirányú volt. A beszélő hallgatóság egy részét jól ismeri, másik része viszont nem a gyülekezet állandó tagjaiból tevődik össze, hanem alkalmi, vagy rövidebb időre a gyülekezetbe érkező tagokból. A szövegek a gyülekezet lelkészének a 2016 szeptemberében elhangzott négy prédikációjából kiválasztott bekezdések voltak. A prédikációk tervezett szövegeit a lelkésztől megkaptam előre. Ezeket a szövegterveken ugyan szokott a ténylegesen istentiszteleti alkalmon némileg módosítani, de nem sokat. Az istentiszteleten elhangzó prédikáció hanganyagát rögzítettem, a kérdéses részek a tervezettnél megfelelően

hangzottak el. A beszélő tehát minden esetben a gyülekezet lelkésze, aki szoros viszonyban áll a gyülekezet állandó tagjaival, így a célcsoportba önként jelentkező gyülekezeti tagokkal is. A próbatanulmányban való részvételt szintén önként vállalta. A tanulmány célhallgatóságát a gyülekezet magjának számító tagok közül három önként jelentkező alkotta, egy férfi és két nő. A célhallgatóság tagjai mind a 35 és 50 év közötti korosztályba tartoznak, Magyarországon élő és dolgozó német anyanyelvűek, mind a négyen diplomával rendelkező értelmiségiek. Mindannyian több éve élnek Magyarországon, több éve rendszeresen járnak a gyülekezetbe, s mind a lelkész elmondása alapján, mind saját meglátásuk szerint a gyülekezet magjához tartoznak. Ez azért volt fontos paraméter, mert csak így indulhattam ki abból, hogy – bár a lelkész fejében – amikor a prédikációra felkészül, egy potenciálisan nyitott célcsoport élhet, az említett négy önkéntes feltehetőleg annak a „virtuális” célcsoportnak részét képezi, akikhez a prédikáció szól. A gyülekezet rendszeresen találkozik az istentiszteleti alkalmakon kívül is, az említett tagok évek óta ismerik egymást és a lelkészt, így valódi csoportot alkotnak. A hallgatóság kontrollcsoportját három, német anyanyelvű fiatal felnőtt alkotta, két nő és egy férfi, 25 és 45 év közötti diplomás értelmiségiek. Egyikük 2016 szeptemberében érkezett a gyülekezetbe, a másik kettő evangélikus felekezethez tartozó, a gyülekezetbe nem járó német fiatal. A beszélő tehát nem ismerte őket a prédikáció elhangzásakor, illetve az arra való felkészüléskor; a gyülekezetbe érkező új taggal is legfeljebb egyszer találkozhatott korábban. Feltételezhető tehát, hogy nem képezték részét a beszélőben virtuálisan célcsoportnak. A két csoport összevethetősége miatt azonban fontos volt, hogy ők is evangélikus felekezethez tartozó hívő emberek. A beszélőn, cél-, ill. kontrollcsoporton kívül még egy plusz kontrollszemély („külsős értelmező”) vett részt a kísérletben, az ő szerepét alább ismertetem.

A módszertan nyitott kérdése ezen a ponton az volt, hogy hogyan lehet minél objektívebben és pontosabban mérhetővé tenni egy metafora értelmezésbeli különbségét beszélő, illetve különböző hallgatói csoportok között.

A prédikációk szövegéből kiválasztottam tíz, általam metaforikusnak ítélt szövegrészt. Ezeket úgy válogattam, hogy öt kreatív és öt nagyobb lexikalizáltsággal rendelkező metaforikus kifejezés legyen köztük. A lexikalizáltsági fokukra vonatkozó intuíciónkat a Duden Értelmező Szótár segítségével, illetve googlekeresésekkel ellenőriztem. Újszerűnek vettem olyan metaforákat, amelyek sem a Duden Értelmező szótárban nem szerepeltek, sem nem adtak ki több, mint 250 találatot a google-ban. Az *ins Feld führen* kifejezést kreatív metaforának kategorizáltam, mert, bár a kifejezés létezik frazeologizmusként is ('felsorol, felsorakoztat' jelentéssel), ebben a szöveggörnyezetben valószínűsíthető, hogy nem

ezzel jelentéssel szerepel. A metaforákat előzetesen három anyanyelvi beszélő értelmezte (ugyanazzal a kérdőívvel, mint amit a beszélő és a külsős értelmező kapott meg később – ld. alább). Mivel minden metaforát értettek és tudtak értelmezni, mindegyiket megtartottam a próbatanulmányhoz. A metaforák listáját az 2. táblázat tartalmazza, magyar fordításukkal.

2. táblázat: *A csoportkommunikációs helyzetben kiválasztott metaforák*

metafora	magyar szó szerinti fordítás
<i>Sack mit Sorgen</i>	'zsák gonddal'
<i>Sorgen ausbreiten</i>	'kitergetni/szétteríteni a gondokat'
<i>zerrissene Welt</i>	'szétszakított világ'
<i>Mauer des Todes</i>	'a halál fala'
<i>Schärfe der Botschaft</i>	'az üzenet élessége/csipőssége'
<i>trockene Floskeln</i>	'száraz szófordulatok'
<i>ins Feld führen</i>	'felsorakoztat, a mezőbe vezet'
<i>Sprengkraft in Worten</i>	'robbanóerő a szavakban'
<i>Ordnungen geraten ins Wanken</i>	'rendek/rendszerek inognak meg'
<i>Faserns meines Lebens</i>	'az életem rostjai'

Aláhúzással jelöltem az újszerű, kreatív metaforákat. A *Schärfe der Botschaft* és a *zerrissene Welt* olyan metaforák, amelyeknek metaforikus jelentése a Duden Értelmező Szótárban is szerepel. A *Sack mit Sorgen* kifejezés ebben a formában ugyan csak 6 találatot adott, de a *Sack voller Sorgen*, *Sack voll Sorgen* 'zsák gonddal tele' (különböző morfológiai realizációban) és a *Sorgensack* 'gondzsák' keresési kifejezések együttesen 1717 találatot adtak. A *Mauer des Todes* 'a halál fala' kifejezésnél esetében, mivel az auschwitzzi koncentrációs tábor hírhedt halálfa is ugyanezt a nevet viseli, s így a találatok nagy százaléka (5850) erre a konkrét helyszínre utal, a találati lista száma kevésbé informatív. A teljes találati szám azonban olyan nagy, 59900, hogy bizonyosak lehetünk benne, hogy 250 fölött van a metaforikus találatok száma is. Az *Ordnungen geraten ins Wanken* kifejezés véleményem szerint a

Lakoff-Johnson-i kognitív megközelítésben a MENTAL STATES ARE BUILDINGS konceptuális metafora példája, s a lehetséges morfológiai variációkban a kifejezésre 421 találatot kaptam.

A relevanciaelméleti keretnek megfelelően a metaforák jelentését továbbra is a beszélő által kifejezni szándékozott, és a hallgató által kikövetkeztetett implikációk útján közelítettem meg. Megkértem egyrészt a beszélőt, valamint egy kontrollszemélyt, aki ugyanúgy nem volt része a gyülekezetnek, mint a hallgatói kontrollcsoport, de az evangélikus felekezethez tartozott, hogy adjon minimum egy, maximum három asszociációt a beszélő egyes metaforáihoz, fontossági sorrendet megjelölve. A metaforákat egy bekezdéses szövegkörnyezetben adtam oda először a beszélőnek, majd utóbb a külsős értelmezőnek (1. feladatlap). A külsős értelmező egy jelentéségyértelműsítési feladatlapot is kitöltött előzetesen, szövegértési ellenőrzéseképp. Az 1. feladatlap instrukciói megegyeztek az előzőekben leírt tanulmány instrukcióival (a beszélőnek szánt instrukciókat most is a beszélő kapta, a hallgatóknak szánt instrukciókat a külsős értelmező).

A beszélő és külsős értelmező által adott implikációkat átnéztem. Ahol a külsős értelmező ugyanazt az implikációt adta, mint a beszélő, az adott implikációt töröltem. Szerencsére, és meglepő módon ez nem sok esetben volt szükséges. A fennmaradó, egyenlő számú beszélői, illetve külsős értelmezői implikációs listákat összefésültem, randomizáltam az elemek sorrendjét, s így mind a tíz metaforához készítettem egy (kettő, négy vagy hat elemből álló) implikációs listát. Ezeket az implikációs listákat újra hozzárendelvé a megfelelő metaforához, készítettem egy újabb feladatlapot (2. feladatlap). Ezen így mind a tíz metaforához kettő, négy vagy hat választható értelmezési opció volt megadva. Ezeknek, a fent leírtaknak megfelelően, pontosan a fele a beszélőtől származott, másik fele a külsős értelmezőtől. A három célhallgató, illetve a három kontrollhallgató feladata az volt, hogy a megadott lehetőségek közül kiválassza azt az egyet, amelyiket szerinte a beszélőnek leginkább szándékában állt kifejezni. Mivel ugyanolyan számú asszociációt adott mindkét személy, ugyanolyan eséllyel választhatott a cél-, illetve kontrollhallgató a felkínált lehetőségek közül. A pontos instrukció (magyar fordításban) így hangzott:

A következőkben XY lelkész prédikációiból olvashat néhány részletet. Kérem, olvassa el figyelmesen a bekezdéseket. Bizonyos szövegrészek vastagon vannak szedve. Arra kérem, hogy olvasás után írja le, értette-e az adott, kiemelt szövegrészt, majd döntse el, hogy a bekezdés alatt felajánlott asszociációk közül melyik az, amelyiket Ön szerint a beszélő leginkább ki akarta fejezni. Kérem, csak egyet válasszon a megadott lehetőségek közül!

A 2. feladatlapot tehát három-három önkéntes cél- és kontrollhallgató, kapta meg (tehát a külsős értelmezőtől különböző személyek). Válaszaik ezúttal már jobban objektívizáltak, mint a dialógushelyzetben alkalmazott módszertan esetében, és nyomukban mérhető tendencia rajzolódik ki a tekintetben, hogy a beszélő célhallgatósága, illetve a kontrollhallgatóság inkább a beszélő, vagy inkább a külsős értelmező által felkínált implikációkat érzik-e meghatározóbbnak. Természetesen jelen próbatanulmány a résztvevők kis száma miatt legfőljebb indikálhat bizonyos tendenciát – a kísérletet később, nagyobb elemszámmal többször meg kell ismételni.

4. Eredmények

A két próbatanulmány eredményeit egymás után mutatom be. Mindkét próbatanulmányban arra kerestem tehát a választ, hogy kiscsoportos- illetve kontrollhelyzetben elhangzó metaforák értelmezését vizsgálva mutatkozik-e különbség a beszélő és a hallgató értelmezésének egymáshoz való közelségében a metafora lexikalizáltsági fokától függően?

4.1. A dialógushelyzet kiértékelése

Mivel a dialógushelyzet résztvevőinek ('A', ill. 'B' résztvevő), valamint a két kontrollhallgatónak (1. KH ill. 2. KH) olyan feladatlapot adtam, amelyen mindegyiküknek aktívan kellett kifejtteni egy-egy metaforához azokat az implikációkat, amelyeket szerintük a beszélő kifejezni szándékozott,⁵ a válaszokat először kvalitatív módon összevettem egymással, majd utána számszerűsítettem, hogy ki hány olyan implikációt nevezett meg, amelyet a beszélő is megnevezett. Mivel ez az összehasonlítás szubjektív módon történt, ez a kiértékelés természetesen nem lehet annyira objektív, mint a csoportkommunikációs helyzetben alkalmazott módszertan. Amikor beszélő és hallgató/kontrollhallgató szó szerint azonos kifejezéseket használt, könnyű volt a döntés, hogy az implikációk egyeznek-e. De óhatatlanul lehetnek olyan esetek, ahol ugyan az én szemantikai érzésem kellő közelséget jelzett ahhoz, hogy a kifejezni kívánt és értett implikációt azonosnak tekintsem, ez a döntés azonban vitatható lehet. Ennek ellenére a módszertan kipróbálását így is hasznosnak érzem előtanulmányként.

Az alábbi táblázat azt az információt tartalmazza, hogy hány esetben volt ilyen egybeesés. A teljesség kedvéért plusz (+) jel után a hallgatók oszlopá-

---

⁵ Ahogy fentebb is említettem, a hét metafora közül hat 'A' beszélőtől származott, egy (*alles noch nicht gezettelt*), 'B' beszélőtől.)

ban felsoroltam még, hogy hány olyan egyéb implikációt soroltak fel maguktól, amely a beszélő által említett egyik implikációval sem egyezett. A kérdőjel azt jelzi, hogy a hallgató arra a kérdésre, értette-e a megjelölt szövegrészt, nemmel válaszolt. A kontrollhallgatók ennek ellenére minden esetben megpróbálták megtippelni, mire gondolhatott a beszélő; az implikációkat jeleztem is. Mind a négy esetben tehát, ahol a hallgató nem értette a beszélő kiemelt megnyilatkozását, kreatív metaforáról volt szó, mégpedig összesen két kreatív metaforáról, amelyeket kizárólag a beszélgetőpartner vélt érteni.

A 3. táblázatnak az értelmezésekor természetesen figyelembe kell vennünk, hogy – bár hasonlít a 5. táblázathoz –, itt a hallgatók nem egy zárt, fix elemű, előre megadott listából választhatták ki azt az implikációt, amely szerintük az adott esetben a beszélő szándékának leginkább megfelelt, hanem aktívan kellett megadniuk tetszőleges számú implikációt. Így tehát sokkal kisebb volt az esélye bármilyen egybeesésnek, hiszen elképzelhető lenne, hogy semmilyen, a beszélő által implikált implikáció nem jön létre a hallgatóban. Éppen ezért volt érdekes megnézni ennek a próbatanulmánynak az eredményeit. Itt érdemes újra emlékeztetni rá, hogy ahogy fentebb említettem, hat esetben 'B' személy volt a hallgató, egy esetben, az *alles noch nicht gezettelt* metafora esetében 'A' személy, de ezt a különbségtételt az átláthatóság kedvéért a táblázatban külön nem jelölöm.

3. táblázat: *Beszélő, célhallgató (CH) és két kontrollhallgató (1. KH / 2. KH) metaforaértelmezése a beszélővel való összehasonlításban, a dialógushelyzetben*

metafora	Beszélő	CH	1. KH	2. KH
<i>hat sich sehr gut aufgelöst</i>	4	4/4	3/4 + 1	2/5 + 1
<i>habe das in mir so herumgetragen</i>	5	4/5 + 2	2/5 + 2	3/5 + 2
<u><i>Das ist eine Baustelle.</i></u>	<u>6</u>	<u>5/6 + 3</u>	<u>1/6 + 3</u>	<u>1/6 + 2</u>
<u><i>alles noch nicht gezettelt</i></u>	<u>5</u>	<u>2/5 + 1</u>	<u>1/5 ?</u>	<u>1/5 ?</u>
<u><i>Projekte behoppst</i></u>	<u>3</u>	<u>3/3 + 2</u>	<u>0/3 + 2 ?</u>	<u>1/3 + 2 ?</u>
<i>...landen in diesen Dingen</i>	3	2/3 + 3	1/3 + 3	1/3
<i>Grabenkämpfe</i>	5	3/5	1/5 + 2	2/5 + 2

A 4. táblázat a fentiek alapján szembeállítja a három kreatív, illetve négy lexikalizáltabb metafora értelmezésekor tapasztalt értelmezési tendenciát hallgatók szerint. Láthatjuk, hogy egyrészt a célhallgató a beszélőhöz hasonlóbb módon

értelmezte annak összes metaforáját, mint a kontrollhallgatók. Másrészt ez a különbség a Partington és Littlemore eredményeire támaszkodó hipotézisnek megfelelően jóval nagyobb a kreatív metaforák esetében. A relevanciaelmélet jöslatát, miszerint a metaforák általánosságban gyengén implikált gyenge implikációk útján válnak relevánssá, az alábbi előzetes eredménynek nem látszanak alátámasztani. Azt sejtethetjük ezek alapján tehát, hogy mind a metafora lexikalizáltsági foka, mind a kommunikációban való tényleges részvétel, illetőleg a csoportkohézió szerepet játszhat abban, hogy egy metafora milyen módon nyer értelmezést.

4. táblázat: Célhallgató és kontrollhallgatók (KH) metaforaértelmezésének összevetése a beszélő értelmezésével, lexikalizáltsági fok szerinti bontásban

	CH	1. KH	2. KH	1. és 2. KH százalékos átlaga
	implikációinak egyezése a beszélő által megadottakkal (arány-formában, majd százalékosan)			
Kreatív metaforák esetében a beszélő által megadott implikációval való egybeesés személyenként (tényleges egyezések száma a maximálisan elképzelhető egyezések számához viszonyítva)	10/14 72,42%	2/14 14,28%	3/14 21,42%	17,85%
Lexikalizált metaforák esetében a beszélő által megadott implikációval való egybeesés személyenként (tényleges egyezések száma a maximálisan elképzelhető egyezések számához viszonyítva)	13/17 76,47%	7/17 41,17%	8/17 47,05%	44,11%

4.2. A csoporthelyzet kiértékelése

Az 5. táblázat összefoglalja minden egyes metaforára, hogy a cél- illetve kontrollhallgatóság résztvevői (3-3 fő) melyiknél választottak a megadott listából a beszélőtől származó implikaturát. A beszélő listájából való választást X jelöli, a külsős értelemző listájából való választást Ø jelöli. A kérdőjel

azt jelzi, hogy a hallgató arra a kérdésre, értette-e az adott szöveggörnyezetben a kiemelt szövegrészt (*ins Feld führen*), nemmel felelt, és nem is választott a felkínált lehetőségek közül.⁶ A 3. táblázatra visszatekintve látjuk, hogy ott ugyanígy kreatív metaforák voltak azok, amelyeket egyik kontrollhallgató sem értett. Ez a tény erősíti a fenti hipotézist, miszerint a kreatív metaforák nagyobb egyéni kifejezési szabadságot engednek a beszélőnek.

5. táblázat: A csoporthelyzetben elhangzó metaforák értelmezése

metaforák	Választ. lehet-ek száma	CH és besz. közötti egyező implikációk (X), nem egyezők (Ø), személyek szerint			KH és besz. közötti egyező implikációk (X), nem egyezők (Ø), személyek szerint			Beszélő-vel azonos ítélet csop. szerint: célh. – kontr.h.
<i>Sack mit Sorgen</i>	4	Ø	X	X	X	X	X	2/3 – 3/3
<i>Sorgen ausbreiten</i>	6	<u>X</u>	<u>X</u>	<u>X</u>	<u>X</u>	<u>Ø</u>	<u>X</u>	3/3 – 2/3
<i>zerrissene Welt</i>	4	X	Ø	X	X	X	X	2/3 – 3/3
<i>Mauer des Todes</i>	4	Ø	X	X	X	X	X	2/3 – 3/3
<i>Schärfe der Botschaft</i>	4	X	X	X	X	X	X	3/3 – 3/3
<i>trockene Floskeln</i>	6	<u>X</u>	<u>X</u>	<u>Ø</u>	<u>Ø</u>	<u>Ø</u>	<u>Ø</u>	2/3 – 0/3
<i>ins Feld führen</i>	4	<u>X</u>	<u>Ø</u>	<u>X</u>	<u>Ø</u>	<u>X</u>	<u>X</u>	2/3 – 2/3
<i>Sprengkraft in Worten</i>	6	<u>X</u>	<u>X</u>	<u>X</u>	<u>X</u>	<u>Ø</u>	<u>X</u>	3/3 – 2/3
<i>Ordnungen geraten ins Wanken</i>	2	Ø	Ø	Ø	Ø	Ø	Ø	0/3 – 0/3
<i>Faserns meines Lebens</i>	4	<u>Ø</u>	<u>Ø</u>	<u>X</u>	<u>Ø</u>	<u>Ø</u>	<u>Ø</u>	1/3 – 0/3
Beszélő által megadott implikáció választása (tíz metaforából hány esetben)		6	6	8	6	5	7	∑20/30 vs18/30 66,6% vs 60%

⁶ Ez volt az a metafora, amelyet kreatív metaforának kategorizáltam, mert, bár a kifejezés létezik frazeologizmusként is ('felsorol, felsorakoztat' jelentéssel), ebben a szöveggörnyezetben valószínűsíthető, hogy nem ezzel jelentéssel szerepel.

A táblázat legelső sora összefoglalja, hogy a tíz metafora értelmezéséből összesen hánynál választotta az adott hallgató a beszélő által felkínált valamelyik implikációt. Az utolsó oszlop összeveti, hogy a három cél- illetve kontrollhallgatóból egy adott metafora esetében hányan választották a **beszélő által** felkínált implikációt.

A 6. táblázat a fentiek alapján szembeállítja az öt-öt kreatív, illetve lexikalizáltabb metafora értelmezésekor tapasztalt tendenciát hallgatók szerint.

6. táblázat: Célhallgatók és kontrollhallgatók metaforaértelmezésének összevetése a metaforák lexikalizáltsági foka szerinti bontásban

	Célhallg.			Kontr.hallg.			
Kreatív metaforák esetében a beszélő által megadott implikáció választása (öt metaforából hány esetben, majd százalékosan)	4/5 80%	3/5 60%	4/5 80%	2/5 40%	1/5 20%	3/5 60%	11/15 (célhallg.) vs 6/15 (kontrl.h.)
Hallgatói csoportonként a beszélővel való egyezés százalékos átlaga kreatív metaforák értelmezésekor	73,3%			40%			73,3% vs 40%
Lexikalizált metaforák esetében a beszélő által megadott implikáció választása (öt metaforából hány esetben, majd százalék.)	2/5 40%	3/5 60%	4/5 80%	4/5 80%	4/5 80%	4/5 80%	9/15 (célhallg.) vs 12/15 (kontrl.h.)
Hallgatói csoportonként a beszélővel való egyezés százalékos átlaga lex. metaforák értelmezésekor	60%			80%			60% vs 80%

Az 5. táblázat alapján láthatjuk, hogy amennyiben nem húzzuk meg a lexikalizáltsági szint mentén a két metaforacsoport közötti határvonalat, a cél- illetve kontrollhallgatóság értelmezési tendenciája között gyakorlatilag nincs különbség. A 6. táblázatból azonban látszik, hogy a kreatív metaforák esetében a célhallgatóság jóval nagyobb arányban választotta a beszélő által megadott implikációk valamelyikét, mint a kontrollcsoport (73,3% vs 40%), s

mint ahogy maga a célcsoport tette ezt lexikalizált metaforák esetében (60%). Érdekes, hogy abszolút értékben az a feltétel állt legközelebb a beszélő értelmezéséhez, amikor a kontrollhallgatóság a lexikalizált metaforákat értelmezte (80% egyezés); nem sokkal, de megelőzve azt, amennyire a kreatív metaforákat a célhallgatóság a beszélőhöz hasonló módon értelmezte (73,3% egyezés). Láthatjuk továbbá, hogy a kontrollhallgatóság tagjai jóval inkább a beszélőhöz hasonló módon értelmezték annak lexikalizált metaforáit, mint a kreatív metaforákat (80% vs 40%). Ez a részeredmény a relevanciaelmélet alapján jósoltakat látszik alátámasztani (amennyiben a nagymértékben lexikalizált metaforákat a szó szerinti jelentésekkel állíthatjuk párhuzamba), és a dialógushelyzetben megfigyeltekkkel párhuzamot mutatnak (ott 44,11% vs 17,85%) – azzal a kitételrel, hogy úgy tűnik, mindez az összefüggés csak a kontrollhallgatóságra vonatkoztatva látszik igaznak. Amint valódi kommunikációs partnerek közötti metaforaértelmezést vizsgálunk, úgy tűnik, a kommunikációban való tényleges részvétel, illetőleg csoportkohéziós erő, valamint a metaforák lexikalizáltsági foka is a metaforaértelmezést meghatározó tényező lesz.

A fenti eredmények összességében egyelőre azt mutatják, hogy kiscsoportos- illetve kontrollhelyzetben elhangzó metaforák értelmezését vizsgálva valóban mutatkozik különbség beszélő és hallgató értelmezésének egymáshoz való közelségében a metafora lexikalizáltsági fokától függően. Továbbá a Partington (1998) és Littlemore (2008) alapján valószínűsített hipotézisnek megfelelően kiscsoportos kommunikációs helyzetben kreatív metaforikus fogalmak esetében úgy tűnik, közelebb áll egymáshoz a beszélő által kifejezni szándékozott és a hallgató által értelmezett ad hoc fogalom, mint lexikalizált metaforák vagy szó szerint használt fogalmak esetében. Kontrollhelyzetben pontosan kreatív metaforikus fogalmak esetében áll egymástól távolabb a beszélő által kifejezni szándékozott és a hallgató által értelmezett ad hoc fogalom, mint lexikalizált metaforák vagy szó szerint használt fogalmak esetében – a relevanciaelmélet általános elvével összhangban. Természetesen ismét le kell szögezni, hogy a résztvevők kis létszáma miatt az eddigi eredmények pusztán iránymutatóak; a módszertant érdemes lehet nagyobb elemszámon alkalmazni.

Hivatkozások

- Carston, Robyn 2002. *Thoughts and utterances: the pragmatics of explicit communication*. Oxford, Blackwell.
- Jäkel, Olaf 1997. *Metaphern in abstrakten Diskurs-Domänen. Eine kognitiv-linguistische Untersuchung anhand der Bereiche Geistestätigkeit, Wirtschaft und Wissenschaft*. Frankfurt a. M. [u.a.], Lang.
- Jäkel, Olaf 1999. Kant, Blumenberg, Weinrich: Some Forgotten Contributions to the Cognitive Theory of Metaphor. In Gibbs, Raymond W. – Steen, Gerard J. (szerk.) *Metaphor in Cognitive Linguistics*. Amsterdam/Philadelphia, John Benjamins, 9–27.
- Kuti Judit 2015. Harald Weinrich metaforaelmélete és a relevanciaelmélet metaforafelfogása. In Bárány Tibor – Zvolenszky Zsófia – Tözsér János (szerk.) *Metafora, relevancia, jelentés*. Budapest, Loisir, 77–106.
- Littlemore, Jeanette 2008. ‘He’s got a bit of a loose nappy’. Figurative thinking and foreign language learning: Metaphor and metonymy in institutional discourse. In *Cognitive Approaches to Second/Foreign Language Processing: Theory and Pedagogy*, The LAUD Linguistic Agency, 390–408.
- Partington, Alan 1998. *Patterns and Meanings. Using Corpora for English Language Research and Teaching*. Amsterdam/Philadelphia, John Benjamins.
- Sperber, Dan – Wilson, Deirdre 2008. A Deflationary Account of Metaphors. In Raymond W. Gibbs (szerk.) *The Handbook of Metaphor and Thought*. New York, Cambridge University Press, 84–105.
- Sperber, Dan – Wilson, Deirdre 2013. A metafora leleplezése. (Ford. Fazekas Judit.) In Pléh Csaba (szerk.) *Általános Nyelvészeti Tanulmányok XXV. A kognitív szempont a nyelv pszichológiájában*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 313–338.
- Tendahl, Markus 2009. *A Hybrid Theory of Metaphor: Relevance Theory and Cognitive Linguistics*. Houndmills/Basingstoke/Hampshire/New York, Palgrave-Macmillan.
- Weinrich, Harald 1958/1976. *Münze und Wort: Untersuchungen an einem Bildfeld*. In Harald Weinrich 1976b, 276–290.
- Weinrich, Harald 1963/1976. *Semantik der kühnen Metapher*. In Harald Weinrich 1976b, 295–316.
- Weinrich, Harald 1964/1976. *Metaphora memoriae*. In Harald Weinrich 1976b, 291–294.
- Weinrich, Harald (1967/1976). Allgemeine Semantik der Metapher. In Harald Weinrich 1976b, 317–327.
- Weinrich, Harald 1976a. *Streit um Metaphern*. In Harald Weinrich 1976b, 328–341.
- Weinrich, Harald 1976b. *Sprache in Texten*. Stuttgart, Klett.
- Zvolenszky Zsófia – Bárány Tibor. 2015. *Relevanciaelmélet és a szó szerinti–metaforikus kontinuum – A magyar nyelvű szövegek tükrében*. In Bárány Tibor – Zvolenszky Zsófia – Tözsér János (szerk.) *Metafora, Relevancia, Jelentés*. Budapest, Loisir, 11–28.

A MAGYAR PP REKURZIÓ ELSAJÁTÍTÁSA

Langó-Tóth Ágnes

Bevezetés

Ebben a tanulmányban azt vizsgálom, hogy (i) a magyar gyermekek is először mellérendelésként értelmezik-e a rekurzív szerkezeteket, mely interpretáció később átalakul beágyazott értelmezéssé, ahogy azt Hollebrandse–Roeper (2014) angol és japán gyermekeken végzett kísérleteik során megfigyelték. Másodszor (ii) minél kiugróbb a szerkezetekben a PP rekurzió során megjelenő funkcionális fej, annál könnyebben és hamarabb sajátítják-e el a rekurzív PP-eket a magyar gyermekek. Harmadjára pedig (iii) a gyermekeknek mely sorrend esetén könnyebb beágyazott szerkezetként értelmezni a rekurzív PP-eket; alany – PP – ige avagy PP – alany – ige?

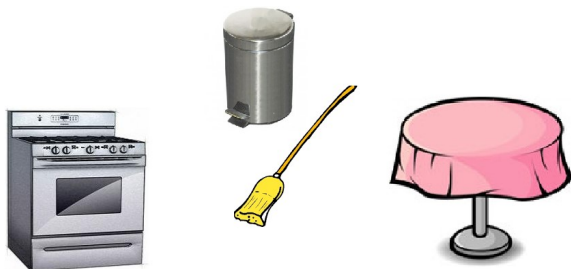
A dolgozatban először bemutatom a rekurzió fogalmát, a kétféle értelmezésre (mellérendelő, beágyazott) és a funkcionális fejek szerepére helyezve a hangsúlyt. Később a rekurzív magyar PP-k következnek, valamint a korábbi rekurzív PP-kel kapcsolatos kísérletek bemutatása, végül rátérek a két kísérletre és azok összehasonlítására.

1. A rekurzió

Chomsky–Hauser–Fitch (2002) cikkében arról értekeznek, hogy valójában a rekurzió az ember nyelvi képességének központi eleme, mely lehetővé teszi, hogy véges számú elemből potenciálisan végtelen hosszúságú mondat legyen létrehozható. Ez az a képesség, amely megkülönbözteti az emberi nyelvet az állatok kommunikációjától. Ha ez így van, akkor a rekurciónak már a gyermekek nyelvhasználatának is a részét kell képeznie.

Roeper (2011) valamint Hollebrandse–Roeper (2014) angol, illetve japán gyermekekkel kísérleteztek. Azt állapították meg, hogy óvodás korban a rekurzív szerkezetek értelmezése során a gyermekek rendelkezésére áll egyfajta *default* értelmezés, ami tulajdonképpen mellérendelést jelent. Ezt ők direkt rekurzióknak nevezték. Az (1)-es példamondatnak az 1-es számú ábra a direkt módon rekurzív értelmezését hivatott illusztrálni, míg a 2-es számú ábra a beágyazott (indirekten rekurzív) értelmezését mutatja.

(1) *A seprű az asztal melletti szemetes mellett tűzhely mellett van.*

1. ábra: Konjunktív olvasat

2. ábra: Rekurzív olvasat

A nyelvelsajátítás során történik a váltás, mely során a mellérendelő értelmezés (1) átalakul indirekten rekurzív, azaz beágyazott értelmezéssé (2). Nyelvenként eltérhet, hogy mikor kezdik el a gyermekek beágyazott olvasat szerint értelmezni a rekurzív szerkezeteket, így a fentebb említett szerzők azt találták, hogy az angol gyermekeknél később jön ez a váltás, mint a japán gyermekeknél. Más szóval a japán gyermekek előbb tanulják meg beágyazottan értelmezni a rekurzív szerkezeteket, mint az angolok. Felmerül a kérdés, hogy vajon ennek mi lehet az oka. Ha megnézzük az angol (2)-es, illetve japán (3)-as rekurzív PP-eket, feltűnik egy nagy különbség:

- (2) *There is a giraffe next to the lion*
 ott van egy zsiráf mellett az oroszlán
above the bear
 fölött a medve
 'Van egy zsiráf a medve fölötti oroszlán mellett.'
- (3) *Kuma -no ue -no Raion -no tonari -ni Kiringa iruyo*
 medve-LOC fölött-LOC oroszlán-LOC mellett-LOC zsiráf van
 'A medve fölötti oroszlán mellett van egy zsiráf.'

A japán nyelvben kétfajta *lokativ marker* van (*no* és *ni*), amelyek valójában funkcionális fejként működnek a mondat szerkezetben. Az angol nyelvben ezzel szemben két egymásba ágyazott PP között nincsenek testes funkcionális elemek. Ez lehet az oka annak, hogy a japán gyermekek előbb sajátítják el a rekurzív szerkezetek beágyazott értelmezését, mint az angolok. Vagyis az angol nyelvben nincs szintaktikailag jelölve a beágyazás, szemben a japánal. Ebben a tanulmányban többek között arra keresem a választ, hogy vajon a magyar nyelvben lévő funkcionális fejek segítik-e a gyermekeket a rekurzív PP-k értelmezésében.

DiSciullo (2015) a funkcionális fejek szerepéről értekezik. Azt állítja, hogy az elemek nem kapcsolódhatnak össze direkt módon a rekurzív beágyazások során, hanem egy funkcionális elem megjelenése szükséges ahhoz, hogy a konstituensek össze tudjanak olvadni. Tanulmányában arról is szól, hogy vannak olyan nyelvek, amelyekben a funkcionális elemek testesek, l. (4), míg más nyelvekben ezek testetlenek, l. (5).

- (4) *punto de controle de pasaporte*
 pont DAT ellenőrzés DAT útlevél
 'útlevél ellenőrzési pont.'
- (5) *punto 0 controllo 0 passaporti*
 pont DAT ellenőrzés DAT útlevél
 'útlevél ellenőrzési pont.'

Az, hogy egyes nyelvekben, mint amilyen a brazíliai portugál, l. (4), miért jelenik meg a funkcionális fej, míg más nyelvekben, mint amilyen az olasz, l. (5), miért marad rejtett, azt két Chomskytól származtatott elvvel vezeti le. Azt mondja, hogy (a) *The Minimize Symmetrical Relations Principle* miatt kell, hogy megjelenjen két összetevő között a funkcionális elem, hiszen ha

direkt módon olvadnának össze a konstituensek, az szimmetrikus kapcsolatot jelentene, amelynek minimalizálására törekszik a nyelv. De a (b) *Minimize Externalizations Principle* miatt nem kötelező kiejteni a funkcionális fejeket. Ennek eredményeként vannak olyan nyelvek, amelyek az (a) elvet szem előtt tartva kiejtik a funkcionális elemeket, míg mások a (b) elv miatt nem.

Összefoglalva: a rekurzió az emberi nyelvi képesség kulcsfontosságú eleme, mely már a gyermeknyelvnek is részét képezi. A rekurzív szerkezetek beágyazott értelmezését más-más korban sajátítják el a gyermekek, előtte rendelkezésükre áll egyfajta mellérendelő értelmezés. A kétféle (mellérendelő és beágyazott) olvasat közötti váltás, illetve a beágyazás értelmezésének elsajátítása múlhat a funkcionális elemek testességén, valamint a rekurzív szerkezetek fajtáin. Ez lehet annak az oka, hogy az angol gyermekek később sajátítják el a beágyazott értelmezést, mint a japánok. Ebben a dolgozatban többek között azt vizsgálom, hogy a magyar gyermekeknek vajon segít-e a PP rekurzió során megjelenő *-i*-nél kiugróbb *lévő* funkcionális fej a helyes értelmezés elsajátításában. A két funkcionális fej bemutatása a következő, azaz a 2. részben lesz olvasható.

2. Rekurzív magyar PP-k

A PP rekurzió a magyar nyelvben posztpozicionális frázisok, vagyis tulajdonképpen helyhatározó értelmű PP-k rekurzióját jelenti. A magyarban a PP rekurzió során testes funkcionális fejek jelennek meg, akárcsak a japán nyelv esetén.

(6) *A krokodil* [_{PP} [_{AdjP} [_{PP} a *zsiráf előtt*]-*i*] *oroszlán előtt*] áll.

(7) *A krokodil* [_{PP} [_{PartP} [_{PP} a *zsiráf előtt*] *lévő*] *oroszlán előtt*] áll.

A (6)-os szerkezet esetén a beágyazott PP-t az *-i* melléknévesíti, míg a (7)-es szerkezetben a beágyazott PP a *lévő* igeneves kifejezésben szerepel. A *lévő* kiugróbbnak bizonyul ezekben a szerkezetekben, mint az *-i*. Ez utóbbinak morfológiai szempontból több funkciója van, mint a *lévő*-nek (pl. *festői*, *szegedi* stb.), továbbá az *-i* kötött, a *lévő* pedig félszabad morféma. A kísérleti hipotézisem tulajdonképpen az, hogy a *lévő*, mint az *-i*-nél kiugróbb funkcionális elem megkönnyíti majd a gyermekek számára a rekurzív PP-k értelmezését.

A nemzetközi szakirodalomban végzett, a következő fejezetben bemutatásra kerülő kísérletek egyszerre csupán egyetlen szórendet tesztelnek. A leginkább kutatott angol nyelv esetén ezt a (2)-es példában bemutatott mondat tükrözi a leginkább. A magyar nyelv lehetővé teszi azt, hogy a kísérletben

kétféle szerkezetet is vizsgáljunk, miközben mind a kettő ugyanolyan jól formálnak hat a magyar anyanyelvi beszélők számára. Egyrészt azt a szerkezetet teszteltem, amely alany – PP – ige sorrendet mutat (8), másrészt pedig azt a szerkezetet, amelyben PP – alany – ige a sorrend (9).

(8) *A krokodil a zsiráf előtt-i/lévő oroszlán előtt áll.*

(9) *A zsiráf előtt-i/lévő oroszlán előtt krokodil áll.*

Feltűnő lehet, hogy a (8)-as mondat esetén az alany határozott névelővel szerepel, míg a (9)-es mondat esetén határozatlan az alany. Ez a különbség csupán az elvégzett kísérlet kielemezése során ötlött szembe, így a példamondatokat értelem szerűen nem tudtam már megváltoztatni. A további rekurzív PP-kel végzett kísérleteim viszont arra engednek következtetni, hogy az alany határozottsága nem befolyásolja a mondatok értelmezését, de ez már egy másik dolgozat lehetséges témája. Szintaktikai szempontból többek között az a különbség a kettő sorrend között, hogy a (8)-as típusú szerkezetnél az alany kerül TopP specifikálójába, míg a (9)-es mondat esetén az egész PP kerül SpecTopP-be.

3. Korábbi rekurzív PP-kkel kapcsolatos kísérletek

Perez (Hollebrandse–Roepers 2014) a rekurzió produkciójára élezte ki kísérletét. PP-ket és birtokosokat tesztelt összesen 46 gyermekkel, vagyis 25 háromtól ötéves, és 21 ötévestől idősebb gyermekkel vette fel kísérletét. Azt találta, hogy a kisebb gyermekek jobban megértik a rekurzív mondatokat képi segítséggel, de nem tudják produkálni őket, míg az idősebbek főleg rekurzív válaszokat adtak, illetve ennél a csoportnál akadtak még egyéb kategóriába sorolható válaszok is. Ez utóbbi kategóriát azok a válaszok adták, amelyek sem rekurzív, sem pedig konjunktív szempontból nem voltak értelmezhetők. Azért adtak a résztvevők egyéb-típusú válaszokat, mivel próbálták kerülni a rekurzív válaszadást. Így a rekurziót vizsgálva is elmondható, hogy kulcsfontosságú a produkció és percepció közti különbség.

Anca Sevcenco és mtsai (2015) a rekurzív, helyhatározói szerepű PP-ket tesztelték. Kutatásukban a beágyazott értelmezés elsajátításának lépéseit vizsgálták, valamint arra keresték a választ, hogy a hatévesnél idősebb és fiatalabb gyermekek hogyan értelmezik a beágyazott PP-ket. Huszonkét egy nyelvű, angol gyermeket vizsgáltak, háromtól kilencéves korig. A teszt elvégzése után azt találták, hogy a háromtól ötéves korosztály 86%-a egyáltalán nem használt beágyazást válaszadásaik során, inkább a mellérendelő olvasatot részesítették előnyben, de az idősebb csoport (6-9 éves) már megértette

a rekurzió hierarchikus voltát. Az eredményeik azt mutatják, hogy a beágyazott értelmezés nem a nyelvelsajátítás elején, hanem lépésről lépésre alakul ki a nyelvelsajátítás során.

Tóth–É. Kiss–Roeper (2016) magyar gyermekeket tesztelt. Ebben a kísérletben is a *lévő* illetve *-i* funkcionális fejek szerepét vizsgálták a magyar PP rekurzió során. Kísérletükben hatéveseket, illetve nyolctól tizenegy éves diákokat vizsgáltak. Az volt a kísérleti hipotézis, hogy a *lévő*, mint az *-i*-nél testesebb funkcionális elem jobban fogja segíteni a gyermekeket a beágyazott rekurzív kifejezések értelmezésében. Egyedül az elsős csoportnál volt látható különbség a két funkcionális fej használata között ($p < 0.05^*$). A fiatalabbak 70% körül, az idősebb gyerekek 80% fölött már tudták értelmezni a rekurzív PP-ket. Az elsős csoport 40%-ban tudta csupán megismételni a mondatokat, viszont a mondatmegértésre irányuló feladatok jól mentek nekik. Ezért is vált szükségessé egy más jellegű, bár továbbra is PP-kre irányuló kísérlet elvégzése óvodás és iskolás gyermekeken, valamint felnőtt csoporton egyaránt.

Összefoglalva: Perez kísérletéből az derül ki, hogy az ötévesnél kisebb gyerekek értik a rekurzív PP-ket, viszont produkálni még nem tudják őket. Sevcenco, Roeper és Pearson kísérletéből az világlik ki, hogy a hatévesnél kisebb gyerekek konjunktívan értelmezik a rekurzív PP-ket, 6 éves kortól adnak inkább beágyazott válaszokat. Tóth, É. Kiss és Roeper kísérletéből is az látszik, hogy a tesztben résztvevő két korcsoport már 70% fölött tudta értelmezni a rekurzív PP-ket. Továbbá azt találták, hogy a PP rekurzió során megjelenő kiugróbb funkcionális fej testessége hatással van a hatéves gyermekek interpretációjára, bár több adat szükséges ennek egyértelmű kijelentéséhez. Lehetséges, hogy az angol gyermekek azért sajátítják el a PP rekurziót később, mivel a nyelvtanuk nem jelöli testes morfémával a beágyazást, szemben a japán gyermekekkel.

4. Első kísérlet

Ebben a fejezetben bemutatásra kerül az első elvégzett kísérlet, mely során azokat a rekurzív PP-ket teszteltem, amelyek alany – PP – ige sorrendet mutattak. Először bemutatom a kísérletben résztvevőket, majd a módszertant, az eredményeket és a belőlük levonható következtetéseket.

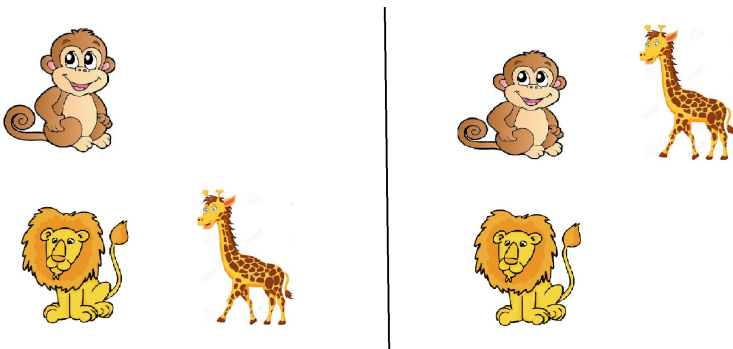
4.1. Résztvevők

Az első kísérletben 61 ember vett részt, ebből 20 felnőtt, 22 másodikos, illetve 19 nagycsoportos óvodás. A felnőttek közül 13 nő és 7 férfi vett részt a kísérletben. Ennek a csoportnak az átlagéletkora 48 év volt. A másodikos

gyermekek között 9 lány és 13 fiú vett részt a tesztben, átlagéletkoruk 8 év és 5 hónap volt. Az óvodások csoportjába 10 lány és 9 fiú tartozott, átlagéletkoruk 6 év és 7 hónapot jelentett.

4.2. Módszer

Először összesen 16 tesztmondatot alkottam négy névutó kombinálásával, amelyek a következők voltak: *alatt, fölött, előtt, mögött*. Ügyeltem a térbeli elhelyezkedés lehetséges voltára, így nem voltak olyan mondatok, amelyekben *alatti-fölött*, valamint *előtti-mögött* szerepelt volna, és ugyanezen párok fordítva. A kombinációkat a kétfajta irány kombinációi adták. Mivel ugyanannyi töltelékmondat kellett a tesztbe, mint ahány tesztmondat, négygel redukáltam a tesztmondatok számát. Nagyon hosszú lett volna 16 tesztmondat a kísérlet, így csupán 12 tesztmondat maradt. Ügyeltem arra, hogy mind a négy névutóból hasonló arányban maradjon a kísérletben. Ezek után képeket állítottam össze úgy, hogy az azokon lévő szereplők egyrészt konjunktív értelmezés, másrészt rekurzív értelmezés szerint helyezkedjenek el. A résztvevőknek az volt a feladatuk, hogy válasszák ki, melyik képről szól a mondat, miután meghallgatták a tesztmondatot. Számítógép képernyője előtt ültek, majd rá kellett mutatniuk arra a képre, amit választottak. Természetesen a válaszuk egy előre kinyomtatott tesztlapon feljegyzésre került.

3. ábra: Az oroszlán a zsiráf előtt-i/lévő majom alatt üldögél példamondatra megjelenített választási lehetőségek

Ennél a feladatnál a bal oldali a konjunktív olvasatot testesítette meg, vagyis az oroszlán a majom alatt és a zsiráf előtt helyezkedett el. A jobb oldali kép a rekurzív olvasatot mutatja, amelynél az oroszlán a majom alatt ül, ami pedig

a zsiráf előtt. Természetesen a 12 kép közül hatnál a jobb oldalon, hatnál a bal oldalon helyezkedett el a rekurzív olvasatot tükröző kép. Azt is fontosnak tartom megjegyezni, hogy 6 mondat *-i-t*, 6 mondat pedig *lévő-t* tartalmazott, amelyek a teszt során minden alanynál ugyanazt a sorrendet mutatták, de a mondatokat előtte pseudo-randomizáltam. A tesztmondatok közé töltelékmondatokat iktattam, amelyek során szintén két kép közül kellett választaniuk a résztvevőknek, s amelyek szintén állatokat mutattak.

4. ábra: Az „Ezek az állatok tudnak repülni” példamondatra megjelenített választási lehetőségek

Ebből is látszik, hogy nagyon könnyűek voltak a töltelékmondatok, aminek két oka volt, egyrészt nem akartam nagyon hosszúra nyújtani a tesztet, másrészt pedig több korcsoporttal készítettem kísérletet felnőttektől egészen óvodásokig.

4.3. Eredmények

Az eredmények kiértékeléséhez az R nevű statisztikai szoftvert használtam és Khí-négyzet próbát végeztem az adatokon. Két adat közötti szignifikáns eltérést a 0.05-nél kisebb p érték jelenti. Először összesítettem a rekurzív és konjunktív válaszokat mindhárom csoportnál.

1. táblázat: korcsoportonkénti rekurzív és konjunktív választások

korcsoportok	rekurzív válaszok	konjunktív válaszok	Σ
óvodások	27%	73%	100%
másodikosok	38%	62%	100%
felnőttek	80%	20%	100%

Az adatokból az látszik, hogy mind az óvodások ($\chi^2(1) = 21.16$, $p < 0.001^{***}$), mind pedig az iskolások ($\chi^2(1) = 5.76$, $p < 0.05^*$) szignifikánsan több mellérendelő választ adtak, mint rekurzívat. A felnőttek viszont szignifikánsan több rekurzív választ adtak, mint konjunktívat ($\chi^2(1) = 36$, $p < 0.001^{***}$), bár náluk sem beszélhetünk 100%-os rekurzív értelmezésről. Volt olyan felnőtt, aki összesen 3 rekurzív választ adott, tehát a konjunktív értelmezés dominált nála, viszont a felnőttek többsége a 12-ből 12 rekurzív választ adott. Ezután összehasonlítottam az *-i* és *lévő* funkcionális elemek rekurzív értelmezését, de nem találtam szignifikáns eltérést sem az óvodásoknál ($\chi^2(1) = 0.16$, $p = 0.6892$), sem a másodikosoknál ($\chi^2(1) = 0.64$, $p = 0.4237$) sem pedig a felnőtteknél ($\chi^2(1) = 0.04$, $p = 0.8415$).

2. táblázat: *-i és lévő összehasonlítása rekurzív választások esetén*

korcsoportok	rekurzív válaszok <i>-i</i> -vel	rekurzív válaszok <i>lévő</i> -vel	Σ
óvodások	52%	48%	100%
másodikosok	46%	54%	100%
felnőttek	49%	51%	100%

Végül összeadtam a felnőttek, másodikosok és óvodások rekurzív válaszait, majd megnéztem, hogy egyes életkori csoportok milyen arányban részesednek belőlük.

3. táblázat: *rekurzív válaszok*

korcsoportok	rekurzív válaszok
óvodások	17%
másodikosok	28%
felnőttek	54%
Σ	100%

Itt az figyelhető meg, hogy a három csoport rekurzív adatai között jelentős különbség ($\chi^2(2) = 21.879$, $p < 0.001^{***}$). Ezt a különbséget az óvodások és felnőttek ($\chi^2(1) = 19.282$, $p < 0.001^{***}$), valamint a másodikosok és felnőttek csoportja adja ($\chi^2(1) = 8.2439$, $p < 0.01^{**}$). Külön összehasonlítottam a felnőttek és óvodások rekurzív válaszait, amelyek között szignifikáns különbség látható ($\chi^2(1) = 27.04$, $p < 0.001^{***}$). A felnőttek és másodikosok rekurzív válaszai összehasonlításánál ($\chi^2(1) = 10.24$, $p < 0.01^{**}$) is, valamint az óvodások és másodikosok rekurzív válaszai között is jelentős különbség figyelhető meg ($\chi^2(1) = 5.76$, $p < 0.05^*$).

4.4. *Diskusszió*

Az első kísérlet adatai alapján azt lehet mondani, hogy a gyermekek mindkét csoportja szignifikánsan a konjunktív interpretációt preferálta, míg a felnőttek 80%-ban rekurzív válaszokat adtak. Az *-i* és *lévő* funkcionális elemek rekurzív használata között nincs szignifikáns különbség egyik csoportnál sem, vagyis egyik elem sem segítette a gyermekeket abban, hogy a tesztmondatok értelmezése esetén beágyazott olvasatot adjanak. Az adatok Roeper és mtsai (2014) elméletét tükrözik, vagyis észrevehető egyfajta konjunktív interpretációja a beágyazott PP-knek, vagyis kirajzolódik egyfajta elsajátítási útvonal. Ezen adatok alapján az mondható el, hogy a 6 évesek 27%-ban sajátították el ezen szerkezet rekurzív értelmezését, míg a másodikosok egy kicsivel előrébb tartanak az elsajátításban 38%-kkal, ami felnőttkorra eléri a 80%-ot. Az első kísérlet után az a kérdés maradt megválaszolatlanul, hogy vajon miért adtak a magyar gyermekek 6-8 éves életkorban ennyi konjunktív választ? Szemben az angollal, a nyelvünkben testesek a funkcionális elemek, amelyek segíthetnének nekik a rekurzió beágyazott értelmezésében. Míután kiderült, hogy a testes funkcionális elemeknek nincsen hatása a rekurzív értelmezésre, a szerkezetben kezdtem keresni erre a kérdésre a választ. Ezért vált célszerűvé elvégezni a második kísérletet, amiben a PP – alany – ige sorrendet teszteltem.

5. Második kísérlet

Ebben a részben a második kísérlet (PP – alany – ige sorrend) részletes bemutatására kerül sor kezdve a résztvevőktől, a teszt összeállításán át az eredményekből levonható következtetésekig. Mivel az első kísérletben láthattuk, hogy az alany – PP – ige sorrend nehezen ment a gyermekeknek, ezért a második kísérletben egy olyan sorrendet kívántam tesztelni, amelyben a képeken megjelenő várt vizuális sorrend megegyezett a mondatban megjelenő elemek sorrendjével. Tulajdonképpen a két kísérlet során azt akartam megtudni, hogy a gyermekeknek melyik sorrendet könnyebb értelmezni (alany – PP – ige vagy PP – alany – ige) és hogy ez milyen összefüggésben van a kísérletben szereplő képeken megjelenített vizuális sorrenddel.

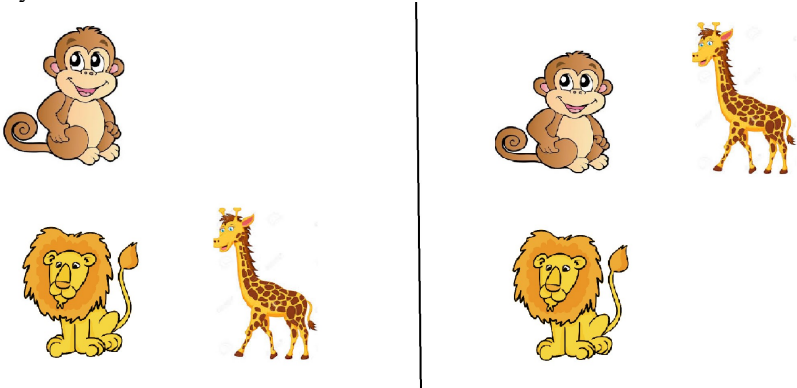
5.1. *Résztvevők*

Ugyanabban az iskolában, illetve óvodában végeztem el ezt a kísérletet is, mint ahol az elsőt, viszont a hiányzók miatt, illetve a felnőttek eltérő életkori összetétele miatt van némi változás az adatokon. Egyrészt ezt a tesztet összesen 67 ember töltötte ki, 17 óvodás, 23 másodikos és 27 felnőtt. Az óvodások

átlagéletkora 6 év és 6 hónap volt, közülük 10 lány és 7 fiú vett részt benne. A másodikosok átlagéletkora 8 év és 5 hónap maradt és csupán egy lánnyal több vett részt a kísérletben, vagyis 10 lányt és 13 fiút teszteltem. A felnőttek átlagéletkora 44 év volt, közülük 22 volt nő és 5 férfi.

5.2. Módszer

A második kísérlet nem sokban változott módszertanilag az elsőhöz képest. A feladat ugyanaz volt, ahogyan a képek is, csupán itt azokat a mondatokat hallották a résztvevők, amelyek PP – alany – ige sorrendet mutattak. A tesztmondatok sorrendjét változtattam csupán, így amelyik mondat az első kísérletben első volt, az a másodikban az utolsó lett, a második mondat az utolsó előtti lett és így tovább. A fentebb ismertetett példát mutatnám be, amelyet átültettem a második kísérletre:

5. ábra: A zsiráf előtt-i/lévő oroszlán fölött majom ül példamondatra megjelenített választási lehetőségek

Ennél a képnél is jobb oldalon a konjunktív, míg a bal oldalon a rekurzív interpretáció figyelhető meg. Ez a példamondat szintaktikailag annyiban különbözik az előző kísérletben szereplő példamondattól (*Az oroszlán a zsiráf előtt-i/lévő majom alatt üldögél*), hogy a 3. példamondatban a PP került TopP specifikálójába, míg az előző kísérlet mondatainál az alany került Spec TopP-be. Az előző kísérletben lévő képeken szereplő elemek sorrendje nem tükrözi a mondatrendet (először a résztvevőknek meg kell keresniük az oroszlánt, majd a zsiráfot és végül a majmot, holott a majom lenne legközelebb az oroszlánhoz). Viszont a második kísérletben szereplő képeken, a képen szereplő állatok sorrendje tükrözi a mondatrendet (először a résztvevők megkeresik a zsiráfot,

majd a majmot és később az oroszlánt). A töltelékfeladatokon egy kicsit változtattam, de a jellegük változatlan maradt, vagyis ismét könnyen megoldható feladatokat válogattam össze. Várom kellett néhány hetet, hogy visszamenjek az iskolába, óvodába, hogy az előző teszt emlékei elhalványuljanak. Mindegyik korcsoporttal egy-egy nap alatt bonyolítottam le a kísérletet.

5.3. Eredmények

A második kísérletet is az R nevű szoftverrel értékeltem ki, az adatokon Khí-négyzet próbát végezve. Először a három korcsoport rekurzív, illetve konjunktív válaszait hasonlítottam össze.

4. táblázat: korcsoportonkénti rekurzív és konjunktív választások

korcsoportok	rekurzív válaszok	konjunktív válaszok	Σ
óvodások	61%	39%	100%
másodikosok	76%	24%	100%
felnőttek	90%	10%	100%

Mindhárom korcsoportnál szignifikánsan több a rekurzív, mint a konjunktív válasz. Az óvodásoknál ($\chi^2(1) = 4.84$, $p < 0.05^*$) is szignifikáns ez az eltérés, ahogy az elsősöknél ($\chi^2(1) = 27.04$, $p < 0.001^{***}$), nem beszélve a felnőttekről ($\chi^2(1) = 51.84$, $p < 0.001^{***}$).

Ebben a kísérletben is megnéztem az *-i* és *lévő* arányát a rekurzív válaszokban mindhárom korcsoport esetén, de nem találtam szignifikáns eltérést sem az óvodásoknál ($\chi^2(1) = 0.16$, $p = 0.6892$), sem a másodikosoknál ($\chi^2(1) = 0.16$, $p = 0.6892$) sem pedig a felnőtteknél ($\chi^2(1) = 0.16$, $p = 0.6892$).

5. táblázat: *-i* és *lévő* összehasonlítása rekurzív választások esetén

korcsoportok	rekurzív válaszok <i>-i</i> -vel	rekurzív válaszok <i>lévő</i> vel	Σ
óvodások	52%	48%	100%
másodikosok	48%	52%	100%
felnőttek	48%	52%	100%

Majd ismét összehasonlítottam a három korcsoport rekurzív válaszait, viszont ebben az esetben csak az óvodások és felnőttek válaszai között találtam szignifikáns különbséget ($\chi^2(1) = 8.1385$, $p < 0.01^{**}$).

6. táblázat: rekurzív válaszok

korcsoportok	rekurzív válaszok
óvodások	21%
másodikosok	35%
felnőttek	44%
Σ	100%

Ha pedig összeadom a felnőttek és óvodások rekurzív válaszait ($\chi^2(1) = 11.56$, $p < 0.01^{**}$), a közöttük lévő eltérés szignifikáns. Ha a másodikosok és felnőttek válaszait hasonlítom össze, akkor nem találok szignifikáns különbséget ($\chi^2(1) = 1$, $p = 0.3173$), viszont ha az óvodások és másodikosok válaszait nézzük, akkor szignifikáns a különbség ($\chi^2(1) = 6.76$, $p < 0.01^{**}$). A következő részben térnek rá az adatok magyarázatára.

5.1. Diskusszió

A második kísérletben, a tesztmondatokat mindhárom korcsoport többségében rekurzívan értelmezte, viszont itt is megfigyelhető, hogy a fiatalabb gyermekek kisebb arányban adtak rekurzív válaszokat, amit az óvodások és másodikosok rekurzív válaszai közötti szignifikáns eltérés is mutat. Viszont a másodikosok kevesebb rekurzív választ adtak, mint a felnőttek. Ennél a kísérletnél sem találtam semmiféle nyomát az *-i/lévő* különbségnek. Amikor pedig a rekurzív válaszokat hasonlítottam össze életkorok szerint, akkor egyedül a felnőttek és óvodások válaszai között volt különbség. Tehát itt is megfigyelhető az elsajátítás fokozatos volta. A továbbiakban összehasonlítom egymással a két kísérletet.

6. Az első és második kísérlet összehasonlítása

A két kísérlet összehasonlításához is ugyanazokat a módszereket és technikai eszközöket használtam fel, mint amelyekkel a két külön kísérlet statisztikai elemzésénél dolgoztam. A következőkben a két kísérlet során adott rekurzív válaszokat jelenítem meg.

7. táblázat: az első és második sorrend rekurzív választásainak összefoglalása

korcsoportok	az első kísérlet rekurzív választásai (S-PP-V)	a második kísérlet rekurzív választásai (PP-S-V)
óvodások	27%	61%
másodikosok	38%	76%
felnőttek	80%	90%

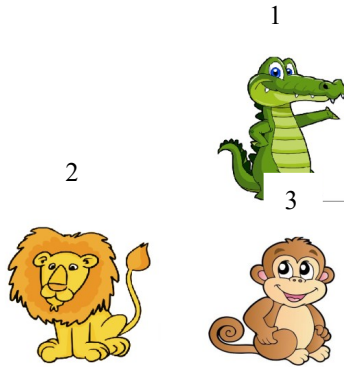
A 7-es táblázatból jól látszik, hogy jelentős különbség van a két szerkezet gyermekek általi értelmezésében. Az óvodások esetén ($\chi^2(1) = 13.136$, $p < 0.001^{***}$) több a PP – alany – ige sorrenddel bíró mondatoknál a rekurzív értelmezés aránya, ahogyan a másodikosoknál is ($\chi^2(1) = 12.667$, $p < 0.001^{***}$), mint a konjunktív. A felnőttek a második kísérletben ugyan 10%-kal jobban teljesítettek, de nincs statisztikai különbség a két kísérletben nyújtott teljesítményük között.

7. Általános diszkusszió

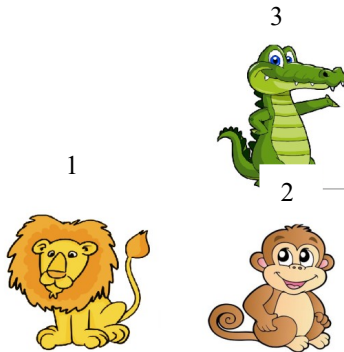
Összességében elmondhatjuk, hogy a gyermekek esetén az első kísérletben nyújtott többségi konjunktív értelmezés a második kísérletben átfordult rekurzív értelmezéssé, amit a kétféle mondat típus értelmezése közötti szignifikáns különbség is bizonyít. Azt nem tartom valós tényezőnek, hogy az első kísérletben begyakorolták volna a rekurzív PP-k értelmezését, hiszen körülbelül egy hónap telt el a két kísérlet között, illetve a különbség a kétféle mondat típus rekurzív értelmezése között a gyermekek esetén kiugró, vagyis a gyermekek dupla annyi rekurzív választ adtak a második kísérlet során. Még mielőtt rátérnék ennek az okára, megemlíteném a kétféle funkcionális elem között lévő egyezést. Mindkét fejjel alkotott mondatokat nagyjából hasonló arányban értelmezte rekurzívan mindhárom korcsoport, így egyik sem segítette jobban a gyermekeket a beagyazott értelmezésben a másikonál. Ez azért lehet, mivel valójában mindkettő testes funkcionális elem. Azt várnánk a magyar gyermekektől, hogy viszonylag korán értelmezzék emiatt beagyazottan a rekurzív magyar PP-ket. Ez a második kísérlet során meg is mutatkozik. Az viszont továbbra is kérdés marad, hogy mi lehetett annak az oka, hogy az első kísérletben fele annyi rekurzív választ adtak, mint a másodikban. Úgy gondolom, hogy feldolgozási nehézségekbe ütközhetek a gyermekek. Ves-sünk egy pillantást a következő mondatokra és a hozzájuk tartozó képekre:

(10) *A krokodil az oroslán mögötti majom fölött álldogál.*

(11) *Az oroslán mögötti majom fölött krokodil álldogál.*

6. ábra: A krokodil az oroszlán mögötti majom fölött álldogál.

7. ábra: Az oroszlán mögötti majom fölött krokodil álldogál.

A (10)-es mondat azért lehet nehezebb, mivel a résztvevő először megkeresi a krokodilt, azután nem a krokodil környékén lévő állatot kell keresnie, hanem az oroszlánt. A (11)-es mondat pedig hűen tükrözi a mondatban elhangzottak sorrendjét. Az elemek térbeli elhelyezkedése befolyásolhatja a mondatok értelmezését, tehát ha a várt vizuális sorrend egyezik a mondatban lévő elemek sorrendjével, akkor könnyebb lesz értelmezni a szerkezetet. Emiatt lehetett könnyebb a PP – alany – ige sorrendet tükröző mondatok értelmezése a gyermekek számára.

Összegzés

Ebben az írásban két kísérletet mutattam be, amelyek a rekurzív PP-k értelmezésére irányultak. Kétfajta mondatrendet teszteltem: alany – PP – ige valamint PP – alany – ige sorrendet. Ezen kívül vizsgáltam még két funkcionális elem (*-i* és *lévő*) értelmezését. A kísérletet három korcsoporttal vettem fel: felnőtt, másodikos és óvodás. Három kérdésre kerestem a választ: (i) vajon a magyar gyermekek is mellérendelésként értelmezik a nyelvelsajátítás elején a rekurzív PP-eket? Erre azt a választ kaptam, hogy igen. A szerkezettől függően más-más arányban ugyan, de az óvodás csoport többször választotta a konjunktív képet a másik két csoporthoz képest, a másodikosok pedig jelentősen kevesebbszer, mint az óvodások, míg a felnőttek 80-90%-ban rekurzívan teljesítettek. A második kérdésem az volt, hogy (ii) egy kiugróbb funkcionális elem (*lévő*) vajon segíti-e a gyermekeket a rekurzív szerkezetek beágyazott értelmezésében. Erre azt a választ kaptam, hogy nem, hiszen nem találtam különbséget az *-i*-vel és *lévő*-vel alkotott mondatok rekurzív értelmezése során a két elem között. Az utolsó kérdésem az volt, hogy (iii) vajon a kétfajta sorrendet tükröző szerkezetet (alany – PP – ige, PP – alany – ige) más-más arányban értelmezik-e a gyermekek rekurzívan. Erre azt a választ kaptam, hogy igen, az utóbbi sorrend könnyebb volt mind az óvodások, mind pedig a másodikosok számára, aminek az lehet az oka, hogy könnyebb volt számukra annak a mondatnak a feldolgozása, hiszen az elemek vizuális megjelenítése egyezett a mondatban előforduló sorrendjükkel. Összességében azt a megállapítást lehet tenni, hogy Roeperek megfigyelése arról, hogy a gyermekek először mellérendelésként értelmezik a rekurzív szerkezeteket, a magyar PP-k esetében is megállja a helyét. Az viszont, hogy milyen arányban adnak rekurzív válaszokat, függhet attól, hogy egy bonyolult nyelvi szerkezet értelmezéséhez, mint amilyen a rekurzió, a kisebb gyermekek jó részének szüksége lehet vizuális segítségre. Minél nagyobb a vizuális stimulus és a mondat szerkezete közötti párhuzam, annál többet segít a vizuális támpont.

Hivatkozások

- Bickerton, Derek 2009. Recursion: Core of complexity or artifact of analysis? In Thomas Givón – Masayoshi Shibatani (szerk.) *Syntactic Complexity: Diachrony, acquisition, neurocognition, evolution*. Amsterdam, John Benjamins Publishing Company, 531–544.
- Di Sciullo, Anna Maria 2015. On the Domain Specificity of The Human Language Faculty and the Effects of Principles of Computational Efficiency: Contrasting Language And Mathematics. *Revista Lingüística* **11**(1): 28–53.
- Hauser, Mark – Chomsky, Noam – Fitch, Tecumseh 2002. The faculty of language: What is it, Who has it, and How did it evolve? *Science* **298**: 1569–1579.
- Hollebrandse, Bart – Roeper, Tom 2014. Empirical Results and Formal Approaches to Recursion in Acquisition. In Tom Roeper – Margaret Spears (szerk.) *Recursion: Complexity in Cognition*. Berlin, Springer, 179–220.
- Roeper, Thomas 2011. The Acquisition of Recursion: How Formalism Articulates the Child's Path. *Biolinguistics* **5**(1-2): 57–86.
- Sevcenco, Anca – Roeper, Tom – Pearson, Barbara 2015. *The acquisition of recursion locative PPs and relative clauses in child English*. Abszrakt.
- Tóth Ágnes – É. Kiss Katalin – Roeper, Tom 2016. *The role of the visible functional head in the interpretation of recursion*. GALANA konferencia abszrakt, http://www.nytud.hu/oszt/elmnyelv/kvantorok/conf/Toth_EKiss_Roeper.pdf.

FOLYAMATOS JÖVŐIDŐ-KÉPZŐ AZ UKRÁNBAN: SZUFFIXUM, KLITIKUM VAGY SEGÉDIGE?

Symkovych Oksana

Bevezetés

Ebben a tanulmányban¹ bemutatom a folyamatos jövő idejű igealakok közötti eltéréseket az ukrán nyelvben, mégpedig azt, hogy a sztenderd ukránban ez a segédigéből grammatikalizálódott jövőidő-képző egy affixum, egyes dialektusokban pedig megőrizte a segédige tulajdonságait. Az első részben bemutatom a téma szakirodalmi hátterét, a második részben – a jövőidő-képző tulajdonságait a sztenderd ukránban. A tanulmány harmadik része a folyamatos jövőidő-képző segédigét mutatja be az ukrán nyelv északnyugati dialektusaiban.

1. Szakirodalmi áttekintés

Az ukrán nyelvben nagyon könnyű felismerni a folyamatos és befejezett igét, főleg múlt időben. A befejezett igét folyamatos igéből képezzük prefixum segítségével, amint ez az (1)-es példában látható.

- (1) a. *Ja čytav knyhu.*
Én.NOM olvas.PST.1SG.IMP könyv.ACC
'Én könyvet olvastam / olvastam a könyvet.'
- b. *Ja pročytav knyhu.*
Én.NOM olvas.PST.1SG.PERF könyv.ACC
'Én elolvastam a könyvet / egy könyvet.'

Ha egy ilyen prefixumot egy jelen idejű folyamatos igealakhoz csatolunk, akkor egy jövő idejű perfektív alakot kapunk.

---

¹ Egy véletlen egybeesés okán ez a tanulmány, valamint az alapját képező korábbi előadás (Nyelvészdoktoranduszok XXI. Országos Konferenciája, 2017. november 29-30., Szeged) ugyanazt a jelenségekört tárgyalja, mint Zoltán András Szegeden, szintén 2017 őszén (de egy másik konferencián) elhangzott előadása és 2018 áprilisában megjelent cikke. Köszönöm Kocsis Mihálynak, hogy felhívta a figyelmemet erre az egybeesésre, és hogy tanácsaival, észrevételeivel hozzájárult e tanulmány minőségének a javulásához.

- (2) a. *Ja čytaju knyhu.*
Én.NOM olvas.PRES.1SG.IMP könyv.ACC
'Én olvasom a könyvet / olvasok egy könyvet.'
- b. *Ja pročytaju knyhu.*
Én.NOM olvas.FUT.1SG.PERF könyv.ACC
'Én elolvasom a könyvet / elolvasok egy könyvet.'

Ami a folyamatos jövő időt illeti, ezt kétféleképpen fejezhetjük ki: egy ragozott jövő idejű létige és egy főnévi igenév kombinációjával ((3)-as példa), valamint azzal a morfémával, amit a hagyományos ukrán leíró nyelvészeti szakirodalomban jövőidő-képző szuffixumként ismernek, néhány külföldi nyelvész szerint klitikum, a nyugat-ukrajnai dialektusokban használt változata szintén klitikumként ismert és a mai ukránban használt változata a proto-szláv 'fog' jelentésű igéből grammatikalizálódott ((4)-es példa).

- (3) *Ja budu čytaty knyhu.*
Én.NOM létige.FUT.1SG olvas.INF könyv.ACC
'Én olvasni fogom a könyvet / olvasni fogok egy könyvet.'
- (4) *Ja čytatymu knyhu.*
Én.NOM olvas.FUT.1SG.IMP könyv.ACC
'Én olvasni fogom a könyvet / olvasni fogok egy könyvet.'

Danylenko (2011) átfogó tipológiai tanulmányában az ukrán folyamatos jövő idejű igealak eredetéről is ír. Ez az igealak a szakirodalomban leginkább szintetikus jövő idejű igealakként ismert, azonban Danylenko szerint korántsem ilyen egyszerű meghatározni ennek az igealaknak a szerkezetét. Ahogyan az a (4)-es példából kiderült, az imperfektív főnévi igenévhez csatoljuk a jövőidő-képző morfémát. Ez a bizonyos morféma egy jelenleg már nem használt jelen idejű segédigéből keletkezett. Danylenko szerint az ukrán folyamatos jövő idejű igealak szerkezete hasonlít az újlatin nyelvekben használt szintetikus jövő idejű igealakokhoz, azonban az ukrán alak kizárólag folyamatos igeek esetében használható.

Danylenko továbbá felhívja a figyelmet arra, hogy a szóban forgó igealak korábbi elemzéseiben, többek között Dahl írásaiban, elsősorban Dahl (2000)-ben, tévesen a módbeli segédigeként is funkcionáló birtoklást kifejező igét nevezik meg mint az igealakban használt morféma nyelvtörténeti „elődjét”. Dahl volt az első nyugati nyelvész, aki felfigyelt az újlatin és az ukrán szintetikus jövő idejű igealakok között hasonlóságokra, mégpedig arra, hogy mindkét esetben a jövőidő-képző morféma egy segédigéből grammatikalizálódott. Az újlatin nyelvek esetében ez a birtoklást kifejező ige volt, azonban az ukrán

nyelvű igealakban használt utótag az *jety* (jelentése: ‘fog’, ‘megfog’, ‘megtart’) igéből grammatikalizálódott, amely egy ideig segédigeként funkcionált, mielőtt jövőidő-képző morfémává vált.

Vykhovanets–Horodenska (2004) szerint a jelenlegi szintetikus jövő idejű alak az egykori perifrasztikus szerkezetből alakult ki, a segédige suffixum-má grammatikalizálódott (*-m-*), ahhoz adjuk hozzá a személyragokat. Elemzésükben felhívják a figyelmet arra, hogy nincs jelentésbeli különbség a szintetikus és a létigés jövő idejű alak között, valamint a sztenderd ukrán nyelvben és a dialektusokban használt jövő idejű igealakok között. Ez a magyarázat szinte megegyezik Bilogyid (1969) elemzésével, ahol az *-m-* szintén egy jövőidő-képző suffixum, amihez hozzáadjuk a személyragokat.

Danylenko (2011) hiányolja Vykhovanets és Horodenska elemzésében a délnyugat-ukrajnai írók műveiből származó példákat, szerinte a szerzők elfogultak, hiszen csak olyan példákat sorolnak fel, amelyek igazolják álláspontjukat, leginkább azokból az észak- és közép-ukrajnai dialektusokból, amelyek a mai sztenderd ukrán nyelv alapját képezik.

Annak ellenére, hogy korábban Potebnya (1958) már felfigyelt arra, hogy a sztenderd ukránnal ellentétben, egyes dialektusokban a jövőidő-képző előfordulhat a főnévi igenév előtti és utáni pozícióban is, Danylenko (2011) előtt ez a tény csak elvétve került szóba az ukrán jövő idejű igealakokat tárgyaló írásokban.

Bevzenko (1997) szerint a sztenderd ukrán nyelvben a létigés és a szintetikus jövő idejű igealaknak nem azonos a jelentése, bizonyos kontextusokban észrevehető a különbség, elsősorban a két segédige közötti jelentésbeli eltérések miatt. Szerinte a szintetikus alakot akkor részesítik előnyben a beszélők, amikor a cselekvés kezdetét akarják hangsúlyozni, a létigés alakot pedig akkor használják, amikor általánosságban beszélnek egy folyamatos cselekvésről a jövőben, amikor az alany szerepét hangsúlyozzák, vagy amikor a folyamatos cselekvés várható eredményeként fennáll egy befejezett passzív cselekvés valószínűsége. Mindezt annak ellenére állítja, hogy Shevelov és Potebnya már évtizedekkel korábban megcáfolták ezeket az állításokat.

Shevelov (1951, 1963) szerint a szintetikus jövő idejű alak már rég elveszítette a fent említett jelentésbeli sajátosságait a sztenderd ukrán nyelvben, csupán a dialektusokban figyelhető meg a szemantikai különbség a két alak között, leginkább irodalmi alkotásokban. Shevelov szerint az *-m-* nem egy jövőidő-képző suffixum, amihez személyragot csatolunk, hanem ezt a főnévi igenévhez csatolt "elemet" egyetlen morfémaként kell vizsgálni. Nem sorolja ezt a morfémát sem a suffixumokhoz, sem a klitikumokhoz, azonban hangsúlyozza,

hogy célszerű lenne külön vizsgálni a sztenderd ukránban használt szintetikus jövő idejű alakot és a délnyugati dialektusokban előforduló változatát.

Potebnya (1888/1958) szerint jelentésbeli különbségekről csak a két jövő idejű igealak kialakulásának és történetének kontextusában beszélhetünk, az *imaty* segédige fokozatosan elveszítette a szemantikai tulajdonságait és jövő-idő-képző morfémává vált. Egyes dialektusokban ez folyamat még tart – a jövőidő-képző előfordulhat a főnévi igenév előtti és utáni pozícióban egyaránt.

A korábban már említett Danylenko (2011) szerint a szóban forgó jövőidő-képző egyértelműen klitikum, nem nevezhető szuffixumnak, akkor sem, ha főnévi igenév után használjuk – erre utal az is, hogy visszaható és egyéb *-sja* utótaggal képzett igék esetében a *-sja* előtt használjuk – itt a klitikumok hierarchikus sorrendjéről van szó. Ugyanez megfigyelhető a nyugat-ukrajnai dialektusokban és a ruszin nyelvben a múlt idejű klitikumok esetében: *spivav-jem* ‘énekeltem’, *smijav-jem-sja* ‘nevettem’. Tehát, Danylenko a sztenderd ukránban és a dialektusokban is klitikumnak tekinti ezt a jövőidő-képzőt, de írásaiiban leginkább a dialektusokra koncentrálna. Szerinte ez a klitikum jelenleg „félúton” van a szuffixummá válás folyamatában.

Ami a szóban forgó jövőidő-képző eredetét illeti, a felsorolt szerzők nagy része egyetért abban, hogy ez az elem egy protoszláv segédigéből grammatikalizálódott, azonban néhányan tévesen birtoklást kifejező igeiként azonosítják azt a bizonyos segédigét. Danylenko (2012) részletesen kifejtette ennek a tévedésnek az okait, l. a jelen tanulmány 3. részét.

Mykhaylyk (2010) megjegyzi, hogy a vizsgált jövő idejű alaknak a kialakulása ellentmond annak az általánosan elfogadott állításnak, miszerint egyes összefüggés figyelhető meg a morfémák sorrendje és azon szavak sorrendje között, amelyekből ezek a morfémák grammatikalizálódtak. Nincs adat arról, hogy az ukrán nyelvben elsődlegesen a VAux szórendet használták volna, ebben jövő idejű igealakban mégis az Ige+affixum sorrend alakult ki. Mykhaylyk szerint a sztenderd ukránban és az északnyugati dialektusokban használt imperfektív jövő idő között az a lényeges eltérés figyelhető meg, hogy a sztenderd ukránban a grammatikalizáció már befejeződött, a dialektusokban pedig még folyamatban van. Azonban, akárcsak a fent említett nyelvészek, ő sem tér ki arra, hogy a dialektusokban a jövőidő-képző jelenleg is segédigeként viselkedik.

Andersen (2006) az ukrán és a magyar folyamatos jövő idejű igealakok közötti hasonlóságra hívja fel a figyelmet, mégpedig arra, hogy a magyar nyelvben is a *fog* igét használjuk a folyamatos jövő idő kifejezésére:

(5) Pali javítani fogja az öreg órát.

Szerinte ez nem egy véletlen egybeesés, a magyar és ukrán folyamatos jövő idejű alakok közötti hasonlóságok nem egymástól független változások során jöttek létre, hanem az egyik nyelv átvehette a másik nyelv jövő idejű alakját. Andersen felhívja a figyelmet arra, hogy a magyarok a 900-as években telepedtek le a pannóniai szlávok által lakott területeken, amikor a szláv igeaspektus-rendszer már kialakult. Tekintve, hogy a magyar nyelvet egy korábbi szláv szubsztrátumban beszélik és egy évezreden át szláv nyelvek vették körül, Andersen szerint ésszerű azt feltételezni, hogy nem csak a magyar nyelv aspektusrendszere, de a folyamatos jövő idő kifejezésére szolgáló segédige is a több évszázados magyar-szláv kétnyelvűség hatásait tükrözi.

2. Folyamatos jövő idejű igealak a sztenderd ukránban

Az ukrán szintetikus jövő idejű igealak kapcsán a legtöbb nyelvész egyetért abban, hogy ennek az igealaknak a jelentése megegyezik a létigés igealak jelentésével. Az alábbi példamondatban az egyik jövő idejű cselekvést szintetikus igealakkal fejeztem ki, a másikat pedig perifrasztikusan, majd a következő példamondatban felcseréltem az igék sorrendjét, azonban a mondat jelentése nem változott meg, mindkét esetben a két cselekvés egy időben történik, függetlenül attól, hogy a létigés vagy a szintetikus jövő idejű igealakat használtam-e.

- (6) a. *Vin*   *sydityme*   *u parku,*   *a*   *l'udy*
Ő.MASC.NOM ül.3SG.FUT.IMPERF park.LOC és emberek.NOM
budut'   *proxodyty*   *poriad.*
létige.3PL.FUT elhalad.INF.IMPERF mellett
- b. *Vin*   *bude*   *sydity*   *u parku,*
Ő.MASC.NOM létige.3PL.FUT ül.INF.IMPERF park.LOC
a l'udy   *proxodytymut'*   *poriad*
és emberek.NOM elhalad. 3SG.FUT.IMPERF mellett
'Ő a parkban fog ülni, az emberek pedig elhaladnak mellette.'

A *szintetikus jövő* megnevezés Danylenko (2012) szerint félrevezető, hiszen a segédige grammatikalizációja még nem ment végbe teljes mértékben. Sőt, a 3. részben bemutatott korpuszadatok arra utalnak, hogy sok esetben a klitikumnak nevezett elemet továbbra is segédigeként használják a dialektusok beszélői.

Ami a szóban forgó igealak sztenderd ukránban használt változatát illeti, annak ellenére, hogy Danylenko több írásában is klitikumként utal a jövőidő-képzőre, az ukrán szakirodalom legtöbbször mégis szuffixumként említi.

Zwicky (1977) klasszikus írása szerint egy affixumot egy bizonyos szó-fajhoz tartozó szóhoz vagy morfémaához csatolunk szintaktikailag és fonológiai, ezért sok, korábban klitikumnak mondott elemről kiderülhet, hogy valójában affixumok.

Egy újabb érv amellett, hogy a folyamatos jövőidő-képző nem egy segédige-klitikum az, hogy Zwicky szerint egy segédige-klitikum a teljes segédige opcionálisan használt rövidebb változata. Tehát, ha egy szót használhatunk a teljes segédige-alakkal, akkor használhatjuk a klitikummal is. De az ukrán folyamatos jövő idő esetében a létigét nem nevezhetjük a szóban forgó jövőidő-képző teljes alakjának, hiszen ez egy teljesen eltérő ige, nem az, amelyből ez a képző grammatikalizálódott.

Zwicky és Pullum (1983)-ban további érveket találhatunk a klitikum-státusz ellen. Szerintük az alábbi tulajdonságok különböztetik meg a klitikumokat az affixumoktól:

- az affixumok „megválogatják”, hogy milyen típusú szavakhoz-szótövekhez kapcsolódnak, míg a klitikumok kevésbé „válogatósak”;
- affixumok esetében gyakoribbak a kivételek (nem használhatók bizonyos szavakkal-szótövekkel);
- a klitikumok követik a nyelv morfofonológiai szabályait, az affixumok nem mindig;
- affixumok esetében gyakrabban képződnek eltérő jelentésű szavak;
- klitikumot csatolhatunk olyan szóhoz, amely már tartalmaz klitikumokat, de affixumot nem.

Több érv szól amellett, hogy a sztenderd ukránban a jövőidő-képzőt affixumnak tekintjük: kizárólag imperfektív főnévi igenévvel használhatjuk, más igealakkal nem, illetve, ennek a képzőnek nincs teljes segédige változata.

Az utolsó feltételt nem tudjuk biztosan ellenőrizni, mivel az ukrán nyelv klitikum-rendszere meglehetősen szegényes és nem tartalmaz inflexiós klitikumokat. Franks–King (2000) nagyon kevés ukrán klitikumszerű elemet sorolnak fel: a kizárólag múlt idejű igealakokkal előforduló kondicionális enklitikumot, valamint a klitikum tulajdonságokkal rendelkező tagadó és más partikulákat, de nem írnak egyetlen segédige-klitikumról sem a sztenderd ukránban.

Ami a Zwicky–Pullum (1983)-ban felsorolt többi, affixumokra jellemző tulajdonságot illeti, a jövőidő-képző esetében nem képződnek eltérő jelentésű

szavak és kivételek sem fordulnak elő – valamennyi imperfektív főnévi igenévből képezhetünk jövő idejű igealakot, beleértve a perfektív igékből képzett ún. másodlagos imperfektív igéket is (pl. *dopysuvatyme* – végig fog írni valamit.IMP).

Bár a folyamatos jövőidő-képzőre a sztenderd ukránban nem jellemző az összes Zwicky–Pullum (1983) által felsorolt affixum tulajdonság, mégis több érv szól az affixum státusz mellett, illetve Danylenko (2012) megállapítása mellett, miszerint a jövőidő-képző affixum grammatikalizációja még nem ment végbe teljesen.

Tehát, a jövőidő-képző a sztenderd ukránban nincs hatással az ige jelentésére, mindössze jövő idejűvé teszi a folyamatos igeszemléletű főnévi igenévet és személyraggal látja el azt.

(7) A folyamatos jövőidő-képző különböző alakjai és lexikai tételei:

a. -mu: (↑TENSE) = FUT
(↑SUBJ PERS) = 1
(↑SUBJ NUM) = SG

b. -meš: (↑TENSE) = FUT
(↑SUBJ PERS) = 2
(↑SUBJ NUM) = SG

c. -me: (↑TENSE) = FUT
(↑SUBJ PERS) = 3
(↑SUBJ NUM) = SG

d. -memo: (↑TENSE) = FUT
(↑SUBJ PERS) = 1
(↑SUBJ NUM) = PL

e. -mete: (↑TENSE) = FUT
(↑SUBJ PERS) = 2
(↑SUBJ NUM) = PL

f. -mut': (↑TENSE) = FUT
(↑SUBJ PERS) = 3
(↑SUBJ NUM) = PL

(8) Megszorítás: csak imperfektív főnévi igenéhez csatolhatjuk:
(↑ASPECT) =_c IMPERF

Szintetikus jövő időt nem képezhetünk perfektív főnévi igenévből: *napysaty* - *napysatymu, de képezhetünk ún. másodlagos imperfektív igéből: *pysaty-perepysaty-perepysuvaty*, (ír – átír.PERF – átír.IMPERF):

(9) *Vin zavtra perepysuvatyme tvir.*

Ő.NOM holnap átír.IMPERF.FUT fogalmazás.ACC

‘Ő holnap fogja átírni a fogalmazást.’

A fenti példamondatban a cselekvés folyamatos, nem tudjuk, hogy mikor kezdődik el és mikor ér véget, csak azt, hogy holnap folyamatban lesz.

Ezzel szemben, néhány északnyugat-ukrajnai dialektusban, a folyamatos jövőidő-képző segédigeként viselkedik.

3. Folyamatos jövő idejű igealak az ukrán nyelv északnyugati dialektusaiban

Két írást szeretnék kiemelni, amely ennek a szerkezetnek a tulajdonságait tárgyalja az ukrán északnyugati dialektusokban: Danylenko (2012), valamint Franks–King (2000). Mindkét forrásban klitikumként utalnak a vizsgált jövőidő-képzőre.

Danylenko (2012) megmagyarázza, hogy egyes nyelvészek miért tévesztetik össze a folyamatos jövő idő kifejezésére használt ‘fog’ jelentésű segédigét a birtoklást kifejező igével. Szerinte annak az okát, hogy miért azonosítják tévesen a *jimati* ‘fog’ igét úgy, mint birtoklást kifejező igét, a késői protoszláv időszakban (Late Common Slavic) kell keresni. A protoszlávban ugyanis három olyan ige volt, amelyek ugyanabból a **em-* ige-tövből alakultak: a határozott imperfektív *jety ‘fog’, amelynek később számos prefixummal képzett perfektív alakja jelent meg, a határozatlan imperfektív *jimati ‘fog’, amelyhez nem csatolhattak prefixumot, valamint az imperfektív *jiměti ‘tart, birtokol’. Ezt a három igét gyakran összetévesztették a nyelvészek, leginkább a ragozott igealakok közötti átfedések miatt. Ez különösen igaz az óukrán *iměti* ‘birtokol’ és *jati* ‘fog’ igékre – mindkét igenek a 3PL alakja *imut*’.

Danylenko (2012) részletesen bemutatja a folyamatos jövő idejű igealak kialakulását az ukrán nyelv délnyugati dialektusaiban és továbbra is kitarthat ennek az igealaknak az inszeptív interpretációja mellett, valamint amellett, hogy mind a sztenderd ukrán nyelvben, mind a szóban forgó dialektusokban (ahol a jövőidő-képző nem alkot egy szót az igével, valamint előfordulhat a főnévi igenév előtt és után egyaránt) segédige-klitikummal képezzük a folyamatos jövő időt, tehát valójában nem is nevezhetnénk szintetikus jövőidőnek.

Danylenko (2012) azzal sem ért egyet, hogy a létigével képzett és az ún. szintetikus jövő idejű igealakok stilisztikai variánsok lennének. Szerinte nem

csak morfológiai, de szemantikai eltérés is van a két alak között. Egy 19. századi alternatív interpretációra hivatkozik (Potebnya 1888/1958), amely viszonylag elterjedt volt az 1920-30-as években az ukrán nyelvészek között és szerinte csupán a szovjet preskriptivizmus miatt szorult háttérbe. Bevenko (1997) „felélesztette” ezt az elméletet. Szerinte a létigés jövő idejű alak egy hosszantartó folyamatos jövő idejű cselekvést fejez ki, a ‘fog’ jelentésű segédigéből kialakult klitikummal képzett alak pedig inszeptív (inchoatív) cselekvést fejez ki. Ez az inszeptív jelentés, Danylenko szerint ma is megfigyelhető az archaikus délnyugat-ukrajnai dialektusokban. Az északi dialektusok szerinte egy köztes pozíciót foglalnak el, mert ezekben már leginkább az ige után található a segédige-klitikum. Továbbá azt állítja, hogy az északkeleti dialektusokban is megfigyelhetők ezek a szemantikai eltérések, amit az alábbi példamondattal próbál bizonyítani:

- (10) *Vona j ne lajatymetcja j ni slova*
Ő.NOM (és) nem veszekszik.IMPERF.FUT.3SG és nem szó.SG.GEN
ne skaže.
nem mond.PERF.FUT

Danylenko alábbi angol nyelvű fordítást adja meg a fenti példamondathoz:

- (11) *She won't begin to scold and won't utter a word.*
'Ő nem kezd el veszekedni (a jövőben) és nem szól majd egy szót sem.'

Ez az értelmezés meglehetősen önkényesnek tűnik, hiszen szövegkörnyezet híján nem derül ki, hogy a folyamatos cselekvés a jövőben fog-e elkezdődni vagy már a jelenben elkezdődött és a jövőben is folyamatban lesz. Így a fenti példamondat akár jelentheti azt is, hogy 'Ő nem fog veszekedni és nem szól majd egy szót sem'.

Danylenko végül az alábbi két érvet sorakoztatja fel a folyamatos jövőidő-képző klitikumstátusza mellett:

(I). a főnévi igenévhez viszonyított pozíciójától függetlenül ez az elem segédige-klitikumként funkcionál. Szerinte a *-sja* utótag előtti pozíció lehetne talán az egyetlen érv a klitikum ellen, azonban ez sem elég meggyőző, hiszen a klitikumok sorrendje dialektusonként változó lehet. Utóbbi kijelentésében Ogonowski (1880)-ra hivatkozik, azonban nem mutat be példát egy eltérő klitikumsorrenddel.

(II). Azokban az esetekben, amikor a segédige-klitikum az ige utáni pozícióban található, nem történik egyszerűsítés, még azokban a dialektusokban sem, amelyekben többnyire a főnévi igenév rövidebb, *-t'* végződésű változata az elterjedtebb (*čytat'* – *čytatymu*, nem pedig *čytat'mu*), továbbá a jövőidő-

képző nem tűnik teljesen egységesnek a főnévi igenévvel, sem szemantikailag, sem morfoszintaktikailag. Itt Simovyč (1918)-at idézi, aki szerint a jövő-idő-képző és a főnévi igenév szemantikailag autonóm szavak.

Azonban, továbbra sincs bizonyíték arra, hogy ennek a jövő idejű alaknak inszeptív jelentése lenne a sztenderd ukránban vagy valamelyik dialektusban.

Az inszeptív értelmezés azért sem tűnik valószínűnek, mert az ukrán nyelvben, akárcsak az oroszban és a magyarban, van inszeptív (inchoatív) akciómínőség, amivel kifejezhető egy olyan cselekvés, amely a jövőben kezdődik el, sőt egy azon mondatban előfordulhat egy inszeptív ige és egy folyamatos jövő idejű igealak is:

- (12) *Skažy jomy ščoś smišne,*
 mond.SG.IMPERATIVE ő.MASC.DAT valami.ACC vicces.NEUT.ACC
vin zasmijet'sja i smijatymet'sja dovhó.
 ő.NOM nevet.3SG.FUT.INCHO és nevet.3SG.FUT.IMPERF sokáig
 'Mondj neki valami vicceset, ő elneveti magát (nevetni kezd) és sokáig fog nevetni.'

Az eddigi példamondatok alapján tehát úgy tűnik, hogy a folyamatos jövő idejű igealaknak az ukrán nyelv dialektusaiban sincs inszeptív jelentése, azonban ezt nem tudhatjuk biztosan, amíg nem áll rendelkezésre anyanyelvi beszélőktől származó adat erre vonatkozóan.

Franks–King (2000) a hucul dialektus klitikumrendszerét mutatják be, amely némileg hasonlít a lengyel nyelv klitikumrendszerére. Kiemelik a múlt idejű klitikumokat, valamint a jövő idejű igealakokat, amelyekre *inflected infinitive*-ként utalnak. Azonban meg sem említik, hogy ez az igealak a sztenderd ukrán nyelvben is jelen van. Továbbá, szerintük ezek a jövő idejű személyragok a korábbi „imaty” segédigéből erednek, azonban ezt az igét tévesen birtoklást kifejező igének nevezik. Tehát, ők is elkövetik azt a hibát, amire már Danylenko is felhívta a figyelmet, hogy összetévesztik a jövő idő kifejezésére használt segédigét a birtoklást kifejező igével.

Franks és King szerint a jövőidő-képző egyértelműen klitikum, mert a *-sja* utótag előtt használjuk, akárcsak az első személyű segédige-klitikumokat a lengyelben. Egy táblázatban mutatják be a hucul dialektusban előforduló segédige-klitikumokat.

1. táblázat: *Segédige-klitikumok a hucul dialektusban Franks–King (2000) szerint*

	Jövő idő	Preteritum	Kondicionális
1sg	-mu	smy	bych
2sg	-meš	jes/s/s'	bys/bes
3sg	-me	-	by
1pl	-memo	smy	bysmo/besmo
2pl	-mete	jeste	byste/beste
3pl	-mut'	-	by

A második és a harmadik oszlopban található klitikumokkal ellentétben, az első oszlopban látható elemek valójában segédigeként viselkednek ebben és más északnyugati dialektusokban.

Danylenko (2012) megemlíti ugyan, hogy a jövőidő-képző nem csak a főnévi igenév utáni pozícióban, de előtte is előfordulhat: *mu braty* 'elveszem, el fogom venni', de arról már nem ír, hogy ez az elem valójában a segédige tulajdonságaival rendelkezik.

Erre utalnak a legnagyobb ukrán írott nyelvi korpusz 29 millió szavas szépirodalmi alkorpuszában² található példák is. Mivel még nem készült ukrán beszélt nyelvi korpusz, amely tartalmazna dialektusokból származó szövegmintákat, ezért ez a szépirodalmi alkorpusz az egyetlen adatforrás, ahol találhatunk az ukrán nyelv különböző dialektusain írt szövegeket. Az említett korpuszban olyan mondatokat kerestem, amelyekben a jövőidő-képző nem morfémaként, hanem önálló szóként van jelen. Összesen 69 alkalommal fordul elő ez a segédigés szerkezet, ebből 33 esetben a segédige megelőzi a főnévi igenevet, 20 mondatban a segédige a főnévi igenév után található, 16 esetben pedig egy főnév vagy határozószó található a segédige és a főnévi igenév között, mint a (13–14) példákban.

(13) *Ščo, memo, donyky, bez mamy dijaty?*

Nos, fog.1PL lányok.VOC nélkül anya.GEN cselekszik.INF.IMP
'Nos, lányok, fogunk-e anya nélkül cselekedni?'

(14) ... *vže ne mete hroši utrač'ety.*

már nem fog.2PL pénz.ACC veszít.INF.IMPERF
'... ön már nem fog pénzt veszíteni.'

² Az ukrán írott nyelvi korpusz valamennyi alkorpuszával az alábbi linken érhető el: <http://www.mova.info/corpus.aspx>

Steele (1978) definíciója szerint a segédige egy tagmondat olyan összetevője, amely:

- (i) az igétől különálló (egy klitikum vagy különálló szó, nem pedig affixum);
- (ii) igeidőt, igeaspektust és/vagy igemódot fejez ki;
- (iii) ugyanabban a tagmondatban található, mint az ige.

Kroeger (2004) szerint a segédigék leglényegesebb sajátossága, hogy nem funkcionálhatnak önálló predikátumként, nem lehetnek argumentumaik, mint a hagyományos igéknek. Egy segédige szemantikai tartalma inkább grammatikai, nem pedig lexikai, olyan jelentésbeli árnyalatok kifejezésére szolgál, amelyet más nyelvekben esetleg inflexiók affixumokkal is ki lehet fejezni: igeidőt, igeaspektust, igemódot stb. Az ukrán folyamatos jövő idő esetében pedig az az érdekes helyzet áll fenn, hogy a sztenderd nyelvben affixummal, néhány dialektusban pedig segédigével és főnévi igenévvel fejezzük ki ugyanazt a cselekvést.

Mivel a segédigék nem követelnek vonzatokat, ezért egy segédige nem jelenhet meg egyedüli igeként egy tagmondatban. Egy segédige a hagyományos ige kíséretében jelenik meg egy mondatban, ahol az utóbbi határozza meg a tranzitivitást, az argumentumok számát. Egy kérdésre adott válasz esetében mégis elfogadható egy olyan mondat, amely kizárólag egy segédigét tartalmaz. Egy ilyen elliptikus mondat látható a (15c) példában is.

- (15) a. *Vy xodyty mete na robotu ščodn'a?*
 Ti/önök.NOM jár.INF fog.2PL.IMPERF munka.SG.LOC mindennap
 'Ti/önök mindennap munkába fogtok/fognak járni?'
- b. *Vy mete xodyty na robotu ščodn'a?*
 Ti/önök.NOM fog.2PL.IMPERF jár.INF munka.SG.LOC mindennap
 'Ti/önök mindennap munkába fogtok/fognak járni?'
- c. *Tak, memo.*
 Igen fog.1PL.
 'Igen, fogunk.'

A (15c) példában a segédigével adunk igenlő választ a feltett kérdésre, továbbá a (15a-b) példamondatokban a jövő idejű igealak jövőbeli folyamatos és ismétlődő cselekvést fejez ki. Ezzel szemben, egy inchoatív akciómínőséget kifejező igével nem használhatunk ismétlődő cselekvésre utaló határozószót.

Az ukrán nyelv északnyugati dialektusaiban tehát a jövőidő-képző segédigeként funkcionál. A példamondatok fordításából az is látszik, hogy a dialektusokban használt folyamatos jövő idejű igealak és magyar *fog*

segédigével képzett folyamatos jövő idő között aligha van jelentésbeli eltérés. A segédigék tulajdonságai mégis eltérnek: a magyar *fog* ige predikátumként is funkcionálhat egy mondatban (jelen és múlt időben), ezzel szemben az ukrán *mu/meš* csakis segédige lehet és nincs infinitívusz alakja sem.

Összefoglalás

A folyamatos jövő idejű igealak az ukrán nyelvben elsősorban azért érdekes, mert affixummal fejezzük ki a sztenderd ukránban, egyes dialektusokban pedig továbbra is segédigeként van jelen. Az ukrán nyelv különböző dialektusai többnyire csak szóösszetételükben térnek el a sztenderd ukrántól, nagyon kevés mondattani eltérés figyelhető meg közöttük. Az ebben a tanulmányban bemutatott eltérés azért is érdekes lehet, mert a dialektusokban segédigeként funkcionáló *mu/meš* a ruszin nyelvben (amely a legtöbb ukrán nyelvész szerint valójában nem is önálló nyelv, csak az ukrán nyelv egy dialektusa) nem segédigeként, hanem hagyományos igeiként van jelen, továbbá megőrizte korábbi, protoszláv alakját: *imaty/imyty* és jelentését: ‘fog, megfog, megtart, elfog’. A folyamatos jövő időt ebben a nyelvben kizárólag a fent bemutatott, ukránnal megegyező létigés szerkezettel lehet.

További kutatásaimban ezeket az eltéréseket generatív keretben szeretném megvizsgálni. A magyar *fog* igével képzett jövő idejű alak tulajdonságait Laczkó (2014) vizsgálta meg lexikalista keretben, Holloway King (1995) pedig az orosz létigés imperfektív jövő idő mondattanai sajátosságait vizsgálta. Ennek a szerkezetnek a tulajdonságai megegyeznek az ukrán és az orosz nyelvben. Azonban az ukrán szintetikus jövő idejű alakról, annak egyes dialektusokban használt segédigés változatáról és ennek a segédigének a ruszin változatáról még nem készült ilyen elemzés.

Hivatkozások

- Andersen, Henning 2006. Periphrastic Futures in Slavic: Divergence and Convergence. In Kerstin Eksell – Thora Vinther (szerk.) *Change in Verbal Systems: Issues in Explanation*. Bern, Peter Lang, 9–45.
- Bevzenko, Stepan 1997. Formy vyjavu majbutnioji diji v ukrajins'kyx dialektax. *Ukrajins'kyj dialektolohičnyj zbirnyk*. Kyjiv, Dovira.
- Bilodid, Ivan 1969. *Sučasna ukrajins'ka literaturna mova: Morfolohija*. Kyjiv, Naukova dumka.
- Dahl, Östen 2000. The Grammar of Future Time Reference in European Languages. In Östen Dahl (szerk.) *Tense and Aspect in the Languages of Europe*. Berlin, New York, Mouton de Gruyter.

- Danylenko, Andriy 2011. Is there any inflectional future in East Slavic? A case of Ukrainian against Romance reopened. In Nomachi, Motoki (szerk.) *Grammaticalization in Slavic Languages*. Sapporo: Slavic Research Center, Hokkaido University, 147–177.
- Danylenko, Andriy 2012. Auxiliary Clitics in Southwest Ukrainian: Questions of Chronology, Areal Distribution, and Grammaticalization. *Journal of Slavic Linguistics* **20**(1): 3–34.
- Franks, Steven – Holloway King, Tracy 2000. *A Handbook of Slavic Clitics*. New York, Oxford, Oxford University Press.
- Holloway King, Tracy 1995. *Configuring Topic and Focus in Russian. Dissertations in Linguistic*. Stanford, Center for the Study of Language and Information, CSLI.
- Kroeger, Paul 2004. *Analyzing Syntax: A Lexical-Functional Approach*. Stanford, CA, Stanford University Press.
- Laczko Tibor 2014. On verbs, auxiliaries and Hungarian sentence structure in LFG. *Argumentum* **10**: 421–438.
- Mykhaylyk, Roksolana 2010. Diachronic universals and morpheme order in the Ukrainian synthetic imperfective future. *Morphology* **20**: 359–380.
- Ogonowski, Emil 1880. *Studien auf dem Gebiete der ruthenischen Sprache*. L'viv, Ševčenko-Verein.
- Potebnja, Aleksandr 1888, 1958. *Iz zapisok po russkoj grammatike, 1–2. kötet*. Moszkva, Učpedgiz.
- Ševelov, Yurij 1951, 2009. *Narys Sučasnoji Ukrajins'koyi Literaurnoyi Movy*. Kyiv, Tempora.
- Simovyč, Vasyl' 1918. *Hramatyka ukrajins'koyi movy: Dlja samonavčannja v dopomohu škil'nij nauči*. Kyiv, Ukrajins'ka nakladnia.
- Steele, Susan 1978. The category AUX as a language universal. In Joseph Greenberg és mtsai (szerk.) *Universals of Human Language: Word Structure*. Stanford, CA, Stanford University Press, 7–45.
- Vyxovaneč', Ivan – Horodens'ka, Kateryna 2004. *Teoretyčna morfolohija ukrajins'koyi movy*. Kyiv, Pul'sary.
- Zoltán András 2018. A fog segédige szláv párhuzamai. *Velencétől Dubrovnikiig: Köszöntő kötet Vig István tiszteletére. Opera Slavica Budapestinensia Symposia Slavica*. ELTE BTK Szláv Filológiai Tanszék, Budapest, 251–264.
- Zwicky, Arnold 1977. *On Clitics*. Bloomington, IN, Indiana University Linguistics Club.
- Zwicky, Arnold – Pullum, Geoffrey 1983. Cliticization vs. inflection: English n't'. *Language* **59**(3): 502–513.

TOPIKKIEMELÉS VONATKOZÓ MELLÉKMONDATOKBÓL A MAGYARBAN

Tóth Bálint

Bevezetés

Jelen cikkemben a magyar mondatban egy kevésbé vizsgált jelenségével, a lexikális fejű vonatkozó mellékmondatokból való kiemelhetőséggel foglalkozom. E jelenség lényege, hogy valamilyen szintaktikai elem egy vonatkozó mellékmondatnál módosított főnévi szerkezet belsejéből kerül a mátrixmondat topikpozíciójába. Mint azt látni fogjuk, e jelenség több jól leírt szintaktikai megszorításnak is ellentmondani látszik:

(1) Pétert nincs olyan ember, aki szereti.

A cikkben arra a kérdésre próbálok választ találni, milyen tényezők befolyásolják a magyar nyelvben az ilyen kiemelések elérhetőségét. Ennek megállapításához kérdőíves kutatást végeztem, majd az adatokat statisztikai vizsgálatoknak vettem alá. A vizsgálat eredményei alapján amellet fogok érvelni, hogy a Magyarban kizárólag létige argumentumaként szelektált, nemspecifikus határozatlan főnevet módosító vonatkozó mellékmondatból grammatikus a kiemelés.

1. Elméleti háttér

Ebben a fejezetben röviden összefoglalom, miért jelentenek problémát a generatív nyelvelmélet számára a bevezetőben már említett konstrukciók, illetve, hogy mit mond a jelenlegi szakirodalom ezekről a szerkezetekről, valamint bevezetek néhány, a cikkben tárgyalt jelenségekkel kapcsolatos alapfogalmat is.

1.1 Szigetek és kiemelés

Viszonylag korán felismerték a szakirodalomban azt a tényt, hogy a szintaktikai függőségek nem megszoríthatatlanok. Léteznek olyan, úgynevezett „szigetek” melyeken keresztül nem létesülhetnek mozgatósi viszonyok, különben a mondat agrammatikus lesz (Ross 1967). Mivel a szigetjelenségek szakirodalma rendkívül szerteágazó, és számos megközelítés létezik ezek leírására, és a látszólag diszjunkt szigettípusok egyesítésére, itt most csak a Ross-féle klasszikus szigetek empirikus leírására szorítkozom. A Ross által eredetileg

tárgyalt szigettípusok közül kettő közvetlenül releváns a főnévi szerkezetek szempontjából, az úgynevezett Mellérendelő Sziget Megszorítás (Coordinate Structure Constraint – CSC), illetve a Komplex-NP Megszorítás (Complex-NP Constraint – CNPC). Míg a CSC azt mondja ki, hogy mellérendelő szerkezet egyik tagjából agrammatikus a kiemelés (2)-(2’), a CNPC a komplex főnévi kifejezések komplementumából, vagy az őket módosító vonatkozó mellékmondatból való kiemelést tiltja meg (3)-(3’).

- (2) **Mit főzött Péter és vett diót a boltban?*
 (2’) **What did Peter cook and buy walnuts in the store?*
 (3) **Kit találkoztam Péterrel, aki szereti ___?*
 (3’) **Who did you meet Peter who loves ___?*

Noha a CSC valóban univerzálisnak tűnik, ismertek nyelvek, melyekben komplex főnévi szerkezetekből legalábbis elfogadhatónak tűnik a kiemelés. Ezekre alant láthatunk néhány példát:

- (4) *Me-ha-sifria hazot odlo macati sefer exad*
 ból-a-könyvtár ez még nem talált könyv egy
Se-kedai PRO le-haS’ilt
 ami-megéri INF-kivesz
 ‘Még nem találtam olyan könyvet, amit megéri ebből a könyvtárból kivenni’
 (héber – Sichel 2015)
- (5) *De blommorna kanner jag en man som säljer*
 az virágokat ismerek én egy ember aki árul
 ‘Ismerek egy embert, aki azokat a virágokat árulja’
 (dán – Allwood 1982)
- (6) Pétert nincs olyan ember, aki szívesen megölelné.

1.2 Topik-kiemelések a magyarban

É. Kiss (2002) felhívja rá a figyelmet, hogy a hosszú topikalizáció nem tűnik érzékenynek a szigetjelenségekre. Ezt a (7-9) alatti példákkal illusztrálja. A (7)-es példában a Kiemelési Tartomány Megszorítást (Condition on Extraction Domains – CED, Huang 1982) sérti meg a *Péter* DP topikalizációja. Ez a megszorítás lényegében azt mondja ki, hogy adjunktumokból, illetve alanyokból agrammatikus a kiemelés. A (8)-as példában ugyanez a mozgatus a CNPC-t sérti meg, hiszen a topik egy vonzattal rendelkező főnévi csoportból került ki-mozgatusra. Hasonlóképpen, a (9)-es példában egy vonatkozó mellékmondattal módosított főnévi csoportból láthatunk (grammatikus) topikalizációt.

- (7) Péter már fél hat volt, amikor felébredt (CED – adjunktum sziget)
- (8) Pétert azt a hírt hallottam, hogy kirúgták (CNP vonzattal)
- (9) Pétert nincs olyan ember, aki fel tudná bosszantani (CNP vonatkozó mellékmondat)

A fenti példák vizsgálata alapján É. Kiss arra a következtetésre jut, hogy a topikalizáció, mint olyan, nem érzékeny bizonyos szigetekre, tehát a fenti szigetjelenségek szelektív feloldhatósága a topikalizáció tulajdonságaiból ered. Ez a nézőpont azonban több okból sem tartható. Először is, bizonyos lexikális fejű vonatkozó mellékmondatok átjárhatóak nem csak a topikalizáció, hanem más A'-mozgatások (fókuszmozgatás, wh-mozgatás) számára is (10.)

- (10) ?[FocP Melyik diákokat [nem [PredP volt olyan tanár, aki megbuktatta volna?]]

Ha elfogadjuk, hogy a (7-9) példákban a topik bázisban generált, azt is fel kell tételeznünk, hogy koindexálva van egy VP-n belüli argumentumpozícióban álló *pro*-val, hiszen a Theta Kritérium (Chomsky 1981: 35) megköveteli, hogy az ige minden általa szelektált tematikus szerepet kiosszon egy argumentumnak, ami potenciálisan csak a tematikus szerepet birtokló lexikális fejjel történő összeolvastás során történhet meg (Sheehan 2012). Ráadásul ki kellene terjesztenünk ezt az elemzést a fókusz, illetve wh-mozgatásra is, ami számos egyéb problémába ütközne. Még ha el is fogadjuk, hogy létezhet bázisban generált fókusz, illetve kérdőszó, a (7-9)-as példákra ez az elemzés akkor sem lehetne alkalmazható, hiszen a magyarban a tárgyi *pro* inherensen egyes számú (Puskás 2000), tehát nem lehet koreferens a többes számú főnecsoporttal, illetve wh-elemmel.

További probléma, hogy a vonzattal rendelkező komplex-NP esetében szintén nem nyilvánvaló, hogy a kiemelés grammatikusságáért a topikalizáció felelős-e. Amennyiben a kimozgatott topik által (8-as példa) hátrahagyott maradvány DP nem fókuszpozícióban áll (11) vagy más főnévi csoport áll fókuszpozícióban (12), a mondat jelentősen degradált:

- (11) *Pétert hallottam azt a hírt, hogy kirúgták
- (12) *Attilát ESTE hozták be a hírt, hogy eltemették (Puskás 2000: 162)

A fenti, CED-et sértő (7) példa viszont valóban agrammatikus a topikalizáció wh-mozgatásra cserélve:

- (13) *Ki múlt már el fél hat, mikor felkelt?

Ebből arra következtethetünk, hogy elképzelhető ugyan, hogy a topikalizációnak van szigetfeloldó hatása a magyar nyelvben, azonban a lexikális fejű

vonatkozó mellékmondatokból való kiemelés esetében szerepet kell, hogy játsszon más tényező is.

A vonatkozó mellékmondatokból való kiemelés szakirodalmában szereplő példák áttekintése alapján (Erteschik-Shir 1982, Engdahl 1982, Sichel 2015) megfogalmazhatunk néhány általánosítást, amelyek relevánsnak tűnnek a kiemelés grammatikussága szempontjából:

A vonatkozó mellékmondat főnévi feje a grammatikus kiemelést tartalmazó példák mindegyikében nem specifikus (a specifikusság Farkas (1994)-ben szereplő altípusai közül egyik értelemben sem) határozatlan, vagy határozatlan névelő előzi meg, vagy határozatlan számnév (*sok, kevés*).

(14) Pétert már találok (olyan) emberrel, aki megölelte.

(15) *Pétert már találok azzal az emberrel, aki megölelte.

(16) *Pétert már találok egy bizonyos emberrel, aki megölelte.

Az esetek jelentékeny többségében az átjárható lexikális fejú vonatkozó mellékmondat egzisztenciális, illetve negatív egzisztenciális környezetben fordul elő, de írtak már le kiemelést tranzitív predikátumból is (Sichel 2015):

2. Kísérlet

Az alábbiakban bemutatunk egy kísérletet, melynek célja az volt, hogy empirikus módszerekkel tárja fel, milyen tényezők játszanak szerepet a fentiekben vázoltakhoz hasonló kiemelési jelenségek engedélyezésében. Először felvázoljuk a kísérlet motivációját, és azokat a kérdéseket, melyekre választ kíván adni, majd röviden bemutatjuk az adatgyűjtéshez használt módszert, illetve a kísérleti stimulusokat. Ezután hosszabban tárgyaljuk a kísérlet eredményeit, a hozzájuk vezető statisztikai eszköztárral egyetemben. Végül összefoglaljuk az eredményeket és a belőlük levonható következtetéseket.

2.1 Kérdések

A fentebb leírtak alapján úgy tűnik, a vonatkozó mellékmondat főnévi fejének specifikussága szerepet játszik a kiemelés grammatikusságának meghatározásában. Ez egybevágna a Specificity Condition (Fiengo–Higginbotham 1981) által jószóttakkal. Felmerül viszont a kérdés, hogy valóban a specifikusság játszik-e szerepet, vagy a határozottság. Mivel a magyar szakirodalomban nem találunk példát határozott, illetve specifikus határozatlan fejú vonatkozó mellékmondatból való kiemelésre, alapvetően három helyzet képzelhető el:

1. Amennyiben a specifikus határozatlan és a nemspecifikus határozatlan fejű mellékmondatok átjárhatóak a kiemelés számára, a határozott fejűek viszont nem, határozottsági hatásról beszélhetünk.
2. Amennyiben a határozottak a specifikus határozatlanokkal mutatnak rokonságot, szemben állva a nemspecifikus határozatlanokkal, akkor a döntő tényező a specifikusság (Fiengo–Higginbotham 1981).
3. Elképzelhető az a harmadik helyzet is, hogy a nemspecifikus határozatlan, specifikus határozatlan és határozott fejű mellékmondatok áthatolhatóság szempontjából grammatikalitási kontinuumot alkotnak, melyben a faktor mindhárom szintjének grammatikalitása szignifikánsan különbözik a másik kettőtől. Ez esetben, miután a határozottság és a specifikusság között egyirányú implikáció áll fenn, az elfogadhatóság szintje a következőképpen emelkedhet:
nemspecifikus határozatlan > specifikus határozatlan > határozott

Ezen felül a kísérlet arra a kérdésre is választ próbál adni, elégséges-e a nemspecifikusság ahhoz, hogy a mellékmondat átjárható legyen, vagy más tényezők is közreműködnek-e a szigethatás feloldásában (a mátrixige típusa, illetve az, hogy maga a komplex főnév létrehozási/létrejövési esemény themája-e). Amennyiben a nemspecifikusság elégséges feltétel, azt várjuk, a tranzitív, unakkuzatív és létigei mátrix predikátumok alól nem lesz szignifikánsan különböző a kiemelések elfogadhatósága amennyiben maga a főnévi fej nemspecifikus határozatlan. Az ige argumentumszerkezetének vizsgálatát az is szükségessé teszi, hogy a kurrens minimalista elméletek (Chomsky 2001, Ramchand 2007) eltérő szintaktikai komplexitást tulajdonítanak a tranzitív, és az unakkuzatív predikátumoknak, amely potenciálisan befolyásolhatja a kiemelés grammatikusságát:

- (17) Pétert nincs olyan lány, aki megölelné. (létige)
- (18) ??Pétert még nem találkoztam olyan lánnyal, aki megölelte.
(tranzitív)
- (19) ?? Pétert még nem érkezett olyan lány, aki megölelte. (unakkuzatív)

Mint fentebb említettük, a kísérlet fő célja az adekvát, beszélői ítéletek által is alátámasztott empirikus általánosítások megfogalmazása a lexikális fejű vonatkozó mellékmondatokból való kiemelés elfogadhatóságát befolyásoló tényezőkről, nem célja viszont az így nyert empirikus adatok elméleti magyarázata.

2.2 Módszer

A grammatikalitási ítéletek mérésére 7-fokú Likert-skálát alkalmaztunk, egymástól egyenlő távolságra elhelyezkedő gombokkal, a skála két végén pedig az „elfogadhatatlan” és „tökéletes” felirat szerepelt. Mindez egy online elérhetővé tett Javascript-alapú eszközként került implementálásra. Maga a kérdőív öt típusú célmondatot tartalmazott:

1. Transzítív létrejövést/létrehozást kifejező mátrix predikátum
2. Transzítív nem létrejövést/létrehozást kifejező mátrix predikátum
3. Unakkuzatív létrejövést/létrehozást kifejező mátrix predikátum
4. Unakkuzatív nem létrejövést/létrehozást kifejező mátrix predikátum
5. Létigei mátrix predikátum (itt a faktoriális szerkezet nem volt szimmetrikus, hiszen a létige mindig létezését fejez ki)

Minden kategória 8 mondatot tartalmazott: közülük négy szolgált kritikus célmondatként, melyben egy vonatkozó mellékmondat belsejéből a mátrixmondat topikpozíciójába került egy elem, míg a maradék 4 mondat szerkezetileg azonos volt ugyan, de nem tartalmazott kiemelést. A faktorokat és szintjeiket alant összefoglaljuk a könnyebb olvashatóság végett:

Specifikusság: határozott, specifikus határozatlan, nemspecifikus határozatlan

Argumentumszerkezet: tranzítív, unakkuzatív, létige

Igeszemantika: létrejövést kifejező, nem létrejövést kifejező

Argumentumpozíció: Kiemelt, In-situ

Ezenkívül a kísérlet tartalmazott 16 kontrollmondatot (8 kritikus, 8 alapeset), amelyeknek az volt a célja, hogy azonosítsák, alkalmas-e egyáltalán a kísérlet elrendezése az itt megvitatott szigetsértések vizsgálatára. Ezek a mondatok a fentiekhez hasonló szerkezetűek voltak, a komplex főnév feje viszont határozott, illetve specifikus határozatlan volt, amivel kapcsolatban a szakirodalomban fellelhető példák alapján azt várjuk, hogy minden beszélő egyaránt agrammatikusnak fogja ítélni. Ezen a ponton fontos megjegyezni, hogy mivel a kísérlet faktoriális szerkezete nem volt szimmetrikus (hiszen pl. az Igeszemantika faktor nem releváns a létige esetében,), ezért a specifikusság, illetve határozottság hatását kizárólag a kontrollmondatokkal összehasonlítva tudtuk vizsgálni. A mondatok maradéka töltelékmondat volt, olyan módon elosztva, hogy kiegyensúlyozzák a kritikus mondatoktól várható grammatikusságot. A teljesen grammatikus, illetve elfogadhatatlan töltelékmondatok célja az volt, hogy a későbbiekben általuk szűrni tudjuk a figyelmetlen kitöltőket. A mondatokat a kitöltők pszeduo-randomizált sorrendben kapták. Alant mellékelünk egy példát mindegyik fajta stimulusra, a későbbi könnyebb azonosíthatóság kedvéért.

- (20) *létige*: Péterhez még nem volt olyan nő, aki hozzáment volna.
- (21) *tranzitív, nem létrejövés*: Jánoshoz még nem láttam olyan fiút, aki hozzászólt volna.
- (22) *tranzitív, létrejövés*: Pétertől még nem főztem olyan levest, ami elismerést kapott volna.
- (23) *unakkuzatív, nem létrejövés*: A bakancsomon még nem hullott olyan hó, ami kifogott volna.
- (24) *unakkuzatív, létrejövés*: Péterrel még nem született olyan lány, aki összeházasodott volna.
- (25) *specifikus határozatlan kontroll*: Péterről nem engedtem be egy olyan vendéget, aki rosszat mondott.
- (26) *határozott kontroll*: A házba nem láttam meg a tolvajt, aki bejutott.

A kérdőívet a potenciális kitöltőkhöz közösségi médián keresztül juttattuk el. Ennek közvetlen következménye, hogy a korcsoportok, nemek, illetve végzettség szerinti megoszlást nem tudtuk közvetlenül szabályozni, a kérdőív demográfiai adatokat nem tartalmazott. A kérdőívet végül 60 résztvevő töltötte ki, melyből 5 kitöltő adatai eltávolításra kerültek a 2.3-as alfejezetben részletezett okokból.¹

A negáció szerepéről előzetesen azt feltételeztük, hogy mivel a negáció a létigét tartalmazó mondatokban expliciten tagadja a vonatkozó mellékmondat által módosított főnévi csoport referensének létezését, ezért a főnévi szerkezet csak nonspecifikusan értelmezhető. A konzisztencia és a várható ítéletek kiegyensúlyozása érdekében minden célmondat tartalmazott mondattagadást.

Ezen kívül fontos kitérnünk rá, hogy a kontrollmondatok nem tartalmaztak ígétípus szerinti bontást, melynek oka az, hogy a létige soha nem fogad el grammatikusan specifikus vonzatot, tehát ezeket a mondatokat eleve agrammatikusnak tekintettük, az unakkuzatívok esetében pedig a faktoriális szerkezet szimmetrikussá tétele annyira megnövelte volna a megítélendő mondatok számát, hogy félő volt, a figyelmetlen kitöltők megnövekedett száma megnéhezítené az adatok kiértékelését.

---

¹ Az eredmények ismertetése előtt meg kell említenünk, hogy mivel a kérdőív a vizsgált faktorokkal is jelentős számú mondatot tartalmazott, nem nyílt lehetőség a negáció, illetve a topikalizáció és a fókuszálás közti különbség vizsgálatára. Ebben az esetben ugyanis jelentős számú félbehagyott kitöltéssel kellett volna számolnunk (a mondatok jelentősen megnövekedett száma miatt), illetve a faktorok interakciójának értelmezése is komplikálttá vált volna.

2.3 Eredmények

Mielőtt bármilyen statisztikai modellt illesztettünk volna az adatokra, azokat megpróbáltuk a lehető legalaposabban megtisztítani, hogy a figyelmetlen kitöltőket szűrni tudjuk. A reakcióidőket z-transzformáltuk, és kizártunk minden olyan adatot, melynek z-transzformált értéke kisebb volt -3.2-nél, illetve nagyobb 3.2-nél (Feltételeztük, hogy a teljes populációban normális eloszlásúak az értékek, ebben az esetben a 95%-os konfidenciaintervallum határa közelítőleg 3.2). Ennek oka az, hogy minden olyan adatot ki akartunk zárni, amelynek felvételekor a kitöltő gyorsabban reagált, mint racionálisan várható, vagy felfüggesztette a kérdőív kitöltését. Ezután kiválasztottunk 5-5 grammatikus, illetve agrammatikus töltelékmondatot, amelyekről azt gondoltuk, minden magyar anyanyelvű beszélőnek egyaránt jónak, illetve rossznak kell őket ítélnie. Ezután minden olyan beszélő adatait töröltük, aki ezeket a mondatokat mégis grammatikusnak/agrammatikusnak ítélte (7, illetve 1 értéket adott rá). A beszélők egyéni skálahasználatának kompenzálására a kapott Likert-értékeket beszélőnként bontva z-transzformáltuk, és minden modellt lefutattunk a z-transzformált adatokon is. A modellek eredményei lényegében azonosak voltak.

Az adatokat az SPSS programcsomag 22-es verziójával elemeztük. Mivel a Likert-skála értékeit ordinálisnak tekintettük (elfogadhatósági ítélet) és a kísérlet kategoriális független változókat tartalmazott, az adatokat elsőként a Generalizált Lineáris Kevert Modell (GLMM) opció segítségével elemeztük, az ordinális logisztikus regresszió beállítását (multinomial logistic regression) választva, majd a szignifikáns faktorok páronkénti eltéréseinek vizsgálatára Tukey-tesztet alkalmaztunk. Kevert modellként modellünk számol a kitöltők, és a stimulusok közötti nem szisztematikus varianciával is. A modellek közötti választáshoz a korrigált Akaike-információs kritériumot (AICc), a Bayes-féle információs kritériumot (BIC), valamint a korrigált determinációs együtthatót (Cox and Snell-féle pseudo- R^2) alkalmaztuk. A modellek illesztése előtt először leíró statisztikai vizsgálatokat végeztünk az adatokon, melyek összesítése az alábbi táblázatban látható, a kísérlet faktorai szerinti bontásban:

1. táblázat. Az adatok összegzése

(*M*=átlag, *Med*=medián, *SD*=szórás, *SE*=standard hiba)

stimulus típusa	célmondat					Kontrol	
	nemspecifikus határozatlan					specifikus határozatlan	határozott
specifikusság						tranzitív	
iget típus	tranzitív		unakkuzatív		létige	tranzitív	
igeszemantika	létrejövés	nem létrejövés	létrejövés	nem létrejövés	létrejövés	nem létrejövés	
kiemelés előtt	M=6.51 Med=7 SD=1.075 SE=.080	M=6.31 Med=6 SD=1.299 SE=.098	M=6.49 Med=6 SD=.835 SE=.063	M=6.37 Med=6 SD=1.038 SE=.078	M=6.64 Med=7 SD=.934 SE=.070	M=5.56 Med=6 SD=1.664 SE=.125	M=5.80 Med=6 SD=1.526 SE=.114
kiemelés után	M=1.64 Med=2 SD=1.157 SE=.087	M=1.94 Med=2 SD=1.393 SE=.104	M=1.68 Med=2 SD=1.084 SE=.081	M=2.03 Med=2 SD=1.394 SE=.105	M=3.46 Med=3 SD=2.084 SE=.158	M=1.34 Med=1 SD=.714 SE=.054	M=1.55 Med=2 SD=1.203 SE=.090

A táblázatból látható, hogy noha kiemelés előtt, az alapesetekben a különféle igeosztályok, és igeszemantikai kategóriák átlaga nem mutat kiugró eltéréseket, a kiemelés után gyakorlatilag egyedül a nemspecifikus határozatlan főnév+létige kombináció az, amelynek grammatikussága továbbra is közepesen elfogadhatónak tekinthető ($M=3.46$). A kontrollmondatok adataiból azt látjuk, hogy tranzitív mátrixige esetén mind a specifikus határozatlan, mind a határozott főnévi fej alól agrammatikusabb a kiemelés, mint a létige+nemspecifikus határozatlan kombináció alól ($M=1.34$ és $M=1.55$). Ezután az adatokra az alábbi modelleket illesztettük:

Modell 1

Az első modellt kizárólag az összes adat tranzitív igék által alkotott részhalmazán (célmondatok, alapesetek és kontrollmondatok) futtattuk. Ennek oka, hogy a kísérlet faktoriális szerkezete ezen a részhalmazon tekinthető a legszimmetrikusabbnak, így mind a határozottság/specifikusság, az igeszemantika, mind pedig a kiemelés hatását viszonylag kiegyensúlyozott adathalmazon tudtuk vizsgálni. A modell felépítése a következő volt:

Fix hatások: Igeszemantika
Határozottság
Kiemelés

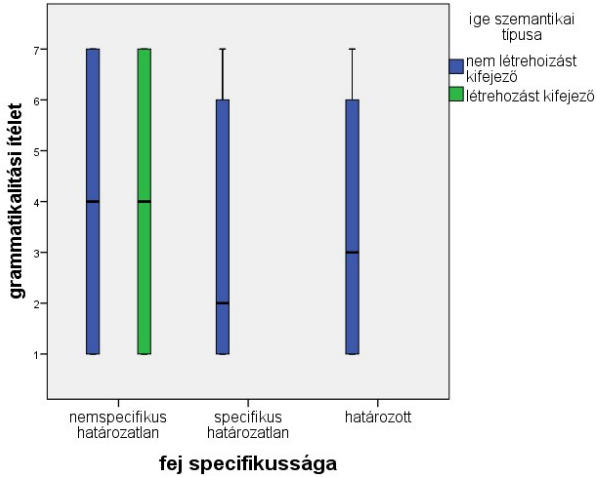
Random tengelymetszet: Beszélőnként
Ítemenként

A vizsgált faktorok közül a Határozottság ($p < .001$) és a Kiemelés ($p < .001$) hatása is erősen szignifikáns volt. Az Igeszemantika faktor nem mutatott

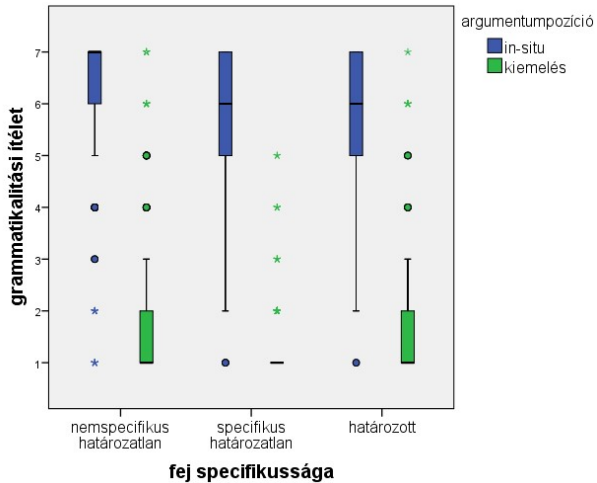
szignifikáns hatást a vizsgált adathalmazban ($p = .703$). A modellben a főnévi fej specifikussága/határozottsága szerint a határozott főnevek képezték a referenciakategóriát, hozzájuk képest a specifikus határozatlan főnévi fej alól történő kiemelés minimálisan rosszabb volt ($\beta = -0.227$) ez az eltérés azonban nem érte el a statisztikai szignifikanciaküszöböt ($p = .520$). A nemspecifikus határozatlan főneveknek ezzel szemben erősen pozitív hatása volt a kiemelés grammatikusságára ($\beta = 1.084$), mely különbség statisztikailag is szignifikánsnak bizonyult ($p < .001$). A specifikusság hatásának pontosabb vizsgálata céljából a tranzitív mondatok kiemelését is tartalmazó részhalmazán Tukey-féle post-hoc tesztet végeztünk² melyben a specifikusság volt a csoportváltozó. Az eredmények a fentiekkel lényegében átfedést mutatnak. A specifikus határozatlan és a határozott főnévi csoportok alól történő kiemelés grammatikussága nem tér egy egymástól szignifikáns mértékben ($p .504$), míg a nemspecifikus határozatlan főnevek alól való kiemelés grammatikussága szignifikáns eltérést mutat mind a specifikus határozatlanok ($p < .001$), mind pedig a határozottak ($p < .001$) alól való kiemeléshez képest. Ez azt a hipotézist látszik igazolni, hogy a magyar lexikális fejú vonatkozó mellékmondatokból való kiemelés jelensége nem a főnévi fej határozottságára, hanem specifikusságára érzékeny. A beszélők által ennyire marginálisnak ítélt szerkezeteknél nem meglepő módon a legerősebb hatása a kiemelésnek volt ($\beta = 5.828$, $p < .001$). Ezeket az eredményeket az alábbi diagramok szemléltetik:

---

² Erre azért volt szükség, mert a fenti általánosított kevert modellben a specifikus határozatlan, és nemspecifikus határozatlan főnévi fejeket is a határozott referenciakategóriához képest értékeli a program, ebből viszont nem tudjuk meg, van-e véletlenszinttől eltérő különbség a nemspecifikus és specifikus határozatlan kategóriák között.

1. ábra. A fej specifikusságának hatása igeszemantika szerinti bontásban

2. ábra. A fej specifikusságának hatása argumentumpozíció szerinti bontásban

Szignifikáns volt a modellben továbbá a kitöltők, illetve stimulusok random met-széspontja is ($p < .001$ mindkét esetben), ami azt jelenti, hogy modellünk több vari-anciát magyaráz a kitöltők, illetve stimulusok közötti eltérések fgyelembevételével,

mint nélküle. A modell korrigált determinációs együtthatója (R^2) .637, tehát ebből a modelltől a variancia kicsivel több mint 63%-a jóslható meg ebben a formában. (AICc = 34102.281, BIC = 34112.780)

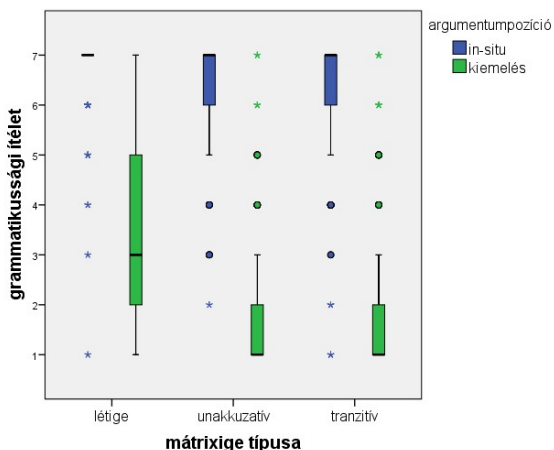
Modell 2

A második modell kizárólag a mondatok nemspecifikus határozatlan fejű részalmazán (célmondatok, alapesetek) vizsgálja a mátrixige típusának (tranzitív-unakkuzatív-kopula) hatását a kiemelés grammatikusságára.

<i>Fix hatások:</i>	Igeszemantika Mátrixige típusa, Igeszemantika Igetípus*Igeszemantika interakció
<i>Random tengelymetszet:</i>	Beszélőnként Itemenként

Az első modell eredményeihez hasonlóan az argumentum pozíciója ebben a modellben is rendkívül erősen szignifikáns hatást mutat ($p < .001$, $\beta = 5.735$), tehát továbbra is azt látjuk, hogy egy argumentum kiemelése ezekből a szerkezetekből szignifikánsan rontja a szerkezet elfogadhatóságát. Az ige szemantikájának hatásában szintén nem látunk eltérést az 1-es modell eredményeitől. Az, hogy a mátrixige létrehozást/létrejövését fejez ki, vagy nem, nem bír véletlenszinttől eltérő hatással a grammatikalitási ítéletek meghatározásában ($p = .521$, $\beta = .112$). A mátrixige típusa ezzel szemben nagyon erősen szignifikáns hatást mutat ($p < .001$), melyben a referenciaként szolgáló tranzitív igei predikátumokhoz képest minimálisan, de statisztikailag még nem szignifikáns mértékben tűnik rosszabbnak az unakkuzatívok alól történő kiemelés ($\beta = -0.101$, $p = .769$), valamint nagymértékben jobbnak ($\beta = 1.522$, $p < .001$) a létige alól történő kiemelés. Mivel a mátrixige típusa rendkívül nagymértékben befolyásolja a grammatikusságot, elvégeztünk egy Tukey-féle post-hoc tesztet az eredeti grammatikalitási ítéletek beszélők szerint z-transzformált értékein, ezúttal csak a mondatok kiemelését is tartalmazó részalmazát kiválasztva. Ennek eredményei megerősítették a fenti általánosított kevert modell eredményeit: Az unakkuzatív és tranzitív predikátumok alól történő kiemelések grammatikussága között nincs szignifikáns eltérés ($p = .781$), viszont a létigei mátrix predikátum alól való kiemelés szignifikánsan grammatikusabb mind az unakkuzatív ($p < .001$), mind a tranzitív ($p < .001$) predikátumok alól való kiemelésnél. Ezeket az eredményeket az alábbi diagram illusztrálja:

3. ábra. A mátrixige típusának hatása argumentumpozíció szerinti bontásban

A modell illeszkedése nem volt jobb, mint az 1-es modellé ($R^2 = .628$, AIC = 44230, BIC = 44240)

Modell 3

A harmadik modell célja az volt, hogy a teljes adathalmazon (célmondatok, azok alapesetei és a kontrollmondatok) vizsgálja meg, a variancia mekkora hányadát képesek az első és második modellben szignifikánsnak talált faktorkok együttesen megjósolni. Ezt az SPSS automatikus lineáris modellezés opciója segítségével végeztük el. Ezen a ponton módszertani problémaként merült fel, hogy az SPSS programcsomag nem képes automatikus lineáris modellezést végezni ordinális függő változó esetén, ami két lehetőséget hagyott számunkra. Elvégezhettük volna az automatikus lineáris modellezést az adatok előkészítése során létrehozott z-transzformált függő változón, ami jellegeből fakadóan folytonos, viszont ebben az esetben szembe kellett volna néznünk azzal a problémával, hogy a becslült együtthatók nem lettek volna olyan könnyen, intuitívan értelmezhetőek, mint az eredeti 7-fokú Likert-skála értékei, illetve nem lettek volna az első két modellel sem összevethetőek. A második opció, amely mellett végül döntöttünk, a 7-fokú Likert-skála intervallum szintűnek tekintése, majd az automatikus lineáris modellezés eredeti, transzformálatlan adatokon való futtatása volt. Ez a lépés módszertanilag vitatható lehet, ugyanis a Likert-skálákat gyakran nem tekintik folytonosnak.

Fontos azonban ezzel kapcsolatban két dolgot megemlítenünk: Egyrészt a Likert-skálák folytonosnak tekinthetőségével kapcsolatban megoszlanak a szakirodalomban a vélemények, vö. Lord (1953), Zumbo–Zimmermann (1993), másrészt pedig az alább részletezett modellt a z-transzformált adaton futtatva lényegében azonos irányú és mértékű főhatásokat kapunk, amiből arra következtethetünk, hogy a változó folytonosnak tekintése nem befolyásolta az eredményeinket. Az eredmények értékelhetősége, illetve előző modelljeinkkel való összevethetősége viszont egyértelműen a változó folytonosnak tekintése mellett szólnak.

Az automatikus modellszelekciót végül a 'best subset' opció használata mellett (amely a lépcsőzetes regresszióval ellentétben a potenciális független változók minden lehetséges részhalmaza mellett lefuttatja a modellt), a következő modellszifikációval futtattuk:

<i>Potenciális független változók:</i>	Mátrixige típusa Igeszemantika Specifikusság Argumentumpozíció
<i>Függő változó:</i>	Grammatikalitási ítélet

Az első modell tárgyalásánál megemlítettük, hogy a modell eredményei azt a feltevést látszanak alátámasztani, hogy a lexikális fejű vonatkozó mellékmondatokból való kiemelés nem a főnévi fej határozottságára, hanem specifikusságára érzékeny. Ezt látszik igazolni az is, hogy az automatikus modellszelekció automatikus adatelőkészítő algoritmus a jobb asszociáció elérése érdekében újrakódolta a specifikusság faktort, a következő módon:

nemspecifikus határozatlan → **kategória 1** (nemspecifikus)
specifikus határozatlan → **kategória 2** (specifikus)
határozott → **kategória 2** (specifikus)

Így, hogy a Specifikusság faktort kétszintesre kódoltuk újra (specifikus-nem specifikus distinkció mentén), az automatikus modellszelekció által kiválasztott modell már az adatokban jelen lévő variancia 73.7%-át volt képes a végső modellben kiválasztott 4 faktorból megjósolni, amellett, hogy az AIC értéke is ennek a modellnek a megtartását favorizálja a korábbiakhoz képest ($R^2 = .737$, AIC = 1362.013).

A főhatások szignifikanciaszintje korábbi modellek alapján várt módon alakult: az argumentumpozíció hatása erősen szignifikáns volt ($F = 6641.233$, $p < .001$), ahogy a mátrixige típusáé ($F = 63.570$, $p < .001$) és a főnévi fej specifikusságáé is ($F = 55.926$, $p < .001$). Az igeszemantika hatása (létrejövés/nem

létrejövés) továbbra sem volt statisztikailag szignifikáns ($F = 1.440$, $p = .230$). Az együttthatók értéke a referenciakategóriákhoz képest a következőképpen alakult: A kiemelés hiánya erősen ($\beta = 4.294$, $p < .001$) pozitív irányba befolyásolta a mondat elfogadhatóságát. Míg az unakkuzatív mátrixige minimálisan pozitív irányba ($\beta = .040$), de statisztikailag nem szignifikáns mértékben ($p = .982$), a létige mint mátrixige a 7 fokú skálához képest viszonylag nagy mértékben ($\beta = .583$) és erősen szignifikánsan ($p < .001$) tette elfogadhatóbbá a kiemeléseket. A specifikus referenciacsoporthoz képest a nemspecifikus főnévi fej is pozitív irányba ($\beta = .583$, $p < .001$) befolyásolta a mondatok grammatikusságát.

Problémaként felmerülhet, hogy a fenti, automatikus modellszelekció által kiválasztott modell nem tartalmazott random hatásokat, ezért nyilvánvalóan alacsonyabb AIC-értékkel rendelkezik. Ezért a modell kiértékelését követően a specifikusság/határozottság függő változót kézzel is újrakódoltuk, az automatikus algoritmussal ekvivalens módon, majd manuálisan, beszélőnként és stimulusonként véletlen tengelymetszettel is lefuttattuk az eljárást. Az AIC értéke itt 8242.329 volt, tehát az első két modellhez képest továbbra is favorizálandó ez a modell.

2.4 Diskusszió

A fenti három statisztikai modellből a következő kép látszik kirajzolódni. A magyar nyelvben a lexikális fejű vonatkozó mellékmondatokból való kiemelés jelensége erősen korlátozott kontextusokban játszódhat csupán le, és amint azt a Kiemelés faktor többi faktorhoz képest mutatott erős hatása is jelzi, viszonylag marginális jelenség, szemben például a svéddelel vagy a dánnal, ahol a szakirodalom szerint a jelenség produktívnak mutatkozik, l. Alwood (1982, Engdahl (1982). (Noha meg kell említenünk, hogy kísérleti eredményeket ezek a munkák nem tartalmaznak, így nem tudhatjuk, az átlagos anyanyelvi beszélő mennyire fogadja el ezeket a szerkezeteket.) A kísérlet bemutatása előtt feltett kérdésekre a következő válaszok adhatóak: Pusztán a főnévi fej nemspecifikussága nem elégséges feltétele a vonatkozó mellékmondatokból való kiemelhetőségnek. Ezt mutatja, hogy a nemspecifikus főnévi fejet tartalmazó szerkezetek alól is erősen agrammatikus a kiemelés (2 alatti átlag, ill. 2 medián) amennyiben a vonatkozó mellékmondattal módosított főnévi fejet szelektáló mátrixige nem a létige. Mivel a létige *ab ovo* sosem fogad el specifikus határozatlan vagy határozott argumentumot, azokban az esetekben, amikor a mátrixige a létige, ez mindig együtt jár a főnévi fej nemspecifikusságával. Ezért azt mondhatjuk, a létige mint mátrixige, szükséges és elégséges feltételnek tűnik, ami a kiemelések grammatikusságát illeti.

Ezt támasztja alá az is, hogy az ige típus faktor minden modellünkben erősebb hatást mutatott, mint a specifikusság faktor. Annak, hogy a főnévi fej létrehozási/létrejövési esemény themája-e, a mátrixige típusától függetlenül nincs szignifikáns hatása a kiemelés elfogadhatóságára (természetesen a létige argumentuma mindig létezési esemény *themája*).

4. Összefoglalás

Cikkemben megkísértem választ találni arra a kérdésre, mi befolyásolja a magyar nyelvben a lexikális fejű vonatkozó mellékmondatokból való kiemelések grammatikusságát. Kísérletem eredményei alapján a következő általánosításokat vonhatjuk le ezekkel a szerkezetekkel kapcsolatban:

1. A vonatkozó mellékmondatokból való kiemelés a magyarban nem univerzálisan elérhető, kizárólag létige argumentumaként szelektált nonspecifikus főnévi fej alól elfogadható, tranzitív vagy unakkuzatív predikátumok, illetve specifikus főnévi fejek alól szignifikánsan rosszabb a kiemelés (noha vannak beszélők, akik ezeket is aránylag elfogadhatónak találják: 2-es ábra).
2. A vonatkozó mellékmondatokból való kiemelés nem bázisgenerálás topik pozícióban, hiszen ebben az esetben a specifikusságra, illetve a mátrixige típusára való érzékenység váratlan volna.
3. Amennyiben a topikalizációnak van a magyar nyelvben szigetfeloldó hatása, a vonatkozó mellékmondatokból való kiemelés engedélyezésében akkor is szerepet kell játszania más faktoroknak is, önmagában a topikalizáció hatása ugyanis nem magyarázná a kísérlet eredményeit.

Noha jelen cikkemben sikerült empirikusan megállapítani, milyen tényezők befolyásolják a magyarban a vonatkozó mellékmondatokból való kiemelés elfogadhatóságát, nyitva maradt néhány olyan kérdés, amire a jövőbeli kutatások remélhetőleg választ szolgáltatnak majd. Ezek közé tartozik a cikkben leírt jelenségek pontos szintaktikai mechanizmusának leírása, illetve annak megállapítása, a fent tárgyaltakon kívül játszik-e még szerepet más tényező ezen kiemelések megítélésében, úgy mint az A'-mozgatás típusa (topikalizáció, fókuszálás, kvantoremelés).

Hivatkozások

- Bartos, H. 2000. Az inflexiós jelenségek szintaktikai háttere. In Kiefer Ferenc (szerk.) *Strukturális magyar nyelvtan 3. – Morfológia*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 653–762.
- Carlson, Greg N. 1977. *Reference to Kinds in English*. Doktori értekezés, University of Massachusetts.
- Chomsky, Noam 1981. *Lectures on Government and Binding*. Dordrecht, Foris.
- É. Kiss Katalin 2002. *The Syntax of Hungarian*. Cambridge, Cambridge University Press.
- Engdahl, Elisabet 1982. Restrictions on Unbounded Dependencies in Swedish. In Engdahl Elisabeth. – Ejerhed, Eva (szerk.) *Readings on Unbounded Dependencies in Scandinavian Languages*. Stockholm, Almquist and Wiksell, 151–174.
- Erteschik-Shir, Nomi 1982. Extrability in Danish and the Pragmatic Principle of Dominance. In Engdahl, Elisabeth – Ejerhed, Eva (szerk.) *Readings on unbounded dependencies in Scandinavian languages*. Stockholm, Almquist and Wiksell, 175–191.
- Farkas Donka 1994. Specificity and Scope, In Nash, Léa – Tsoulas, Georges (szerk.) *Langues et Grammaires 1*: 119–137.
- Fiengo, Robert – Higginbotham, James J. 1981. Opacity in NP. *Linguistic Analysis 7*: 347–373.
- Heim, Irene 1983. On the projection problem for presuppositions. In Michael Barlow – Daniel Flickinger – Michael Wescoat (szerk.) *WCCFL 2: Second Annual West Coast Conference on Formal Linguistics*. Stanford University, 114–125. Reprinted in Paul Portner – Barbara Partee (szerk.) 2002, Oxford, Blackwell, 249–260.
- Huang, James 1982. Move wh in a language without wh-movement. *Linguistic Review 1*(4): 369–416.
- Lord, Frederic M. 1953. On the statistical treatment of football numbers. *American Psychologist 8*: 750–751.
- Puskás Genovéva 2000. *Word Order in Hungarian: the Syntax of A'-positions*. Amsterdam – Philadelphia, John Benjamins.
- Ross, John Robert 1967. *Constraints on variables in syntax*. Doktori értekezés, Cambridge, MA, MIT Press.
- Sheehan, Michelle 2012. A New Take on Partial Control: Defective Thematic Intervention. *Cambridge Occasional Papers in Linguistics 6*: 1–47.
- Sichel, Ivy 2015. *Anatomy of a Counterexample*. Unpublished MS.
- Zumbo, Bruno D. – Zimmerman, Dieter W. 1993. Is the selection of statistical methods governed by level of measurement? *Canadian Psychology 34*: 390–400.

A HATÁROZOTT NÉVELŐ HASZNÁLATÁRÓL ÜRES NÉVMÁSI BIRTOKOS MELLETT

Virovec Viktória

Bevezetés

A magyarban a határozott névelő bizonyos feltételek teljesülése esetén elhagyható a birtokos szerkezetben, amennyiben a birtokos üres névmási (*pro*) alakban szerepel. A legalapvetőbb ezen tényezők közül a birtok típusa (1).

- (1) a. *János kedveli (az) anyámat.*
b. *János kedveli ??(a) boltomat.*

Ez a jelenség eddig kevés figyelmet kapott a magyar generatív szakirodalomban, csak említés szintjén jelent meg a birtokos szerkezettel foglalkozó alapvető munkákban (Szabolcsi–Laczkó 1992, É.Kiss 2002). Kivételt képez Dóla–Viszket–Kleiber (2017), akik egy átfogó korpuszalapú kutatás keretében térképezik fel a névelő elhagyhatóságát meghatározó tényezőket.

A birtok típusa mellett befolyásolhatja a határozott névelő elhagyhatóságát a birtokos szerkezet szintaktikai pozíciója. Felméréseim során a birtok típusa mellett azt vizsgálom, hogy a birtokos DP szintaktikai pozíciója hogyan befolyásolhatja az adatokat, különös tekintettel az alábbi szerkezetekre:

- (2) a. *Bemutatom anyámat Jánosnak.* (posztverbális)
b. *Anyámat bemutatom Jánosnak.* (topik)
c. *Anyámat mutatom be Jánosnak.* (fókusz)

Tanulmányomban a különböző szintaktikai pozíciók, illetve a birtok jellegének (elidegeníthető vagy elidegeníthetetlen) hatását vizsgálom a határozott névelő elhagyhatóságára. Az 1. részben röviden ismertetem a témával kapcsolatos hagyományos és generatív szakirodalmat, a 2. részben bemutatom a felméréseim eredményeit, a 3. részben pedig a tanulmányban tárgyalt szerkezetek szintaktikai elemzésére teszek javaslatot. Egy rövid konklúzióval zárom a tanulmányt.

1. A szakirodalmi háttér bemutatása

1.1. Grétsy és Kovalovszky (1980)

Többek között Grétsy–Kovalovszky (1980) foglalkozik a hagyományos leíró irodalomból részletesen a tanulmányban tárgyalt szerkezettel. Szerintük a

névelőhasználatot a birtokos szerkezetekben leginkább a kommunikáció stílusa befolyásolja. A névelőhasználat a köznyelvben általános, míg az igényesebb írott nyelvben a névelő nélküli alak is elfogadott (Grétsy–Kovalovszky 1980:180):

- (3) a. *Kopjáss attól félt, hogy észreveszik feldúlt lelkiállapotát.*
(Móricz: *Rokonok*)
b. *A sárga ribizke már bontogatta is az első leveleit.*
(Gárdonyi: *Szunyoghy Miatyánkja*)

Grétsy és Kovalovszky elsősorban stílusesszüként tekintenek a névelőtlen szerkesztésmódra. A tanulmányom eredményei azonban azt mutatják, hogy önmagában a stiláris variáció nem elegendő az adatok magyarázásához.

1.2. A kérdéskör a magyar generatív szakirodalomban

A birtokos szerkezettel foglalkozó legjelentősebb munkák pl. Szabolcsi (1983, 1987, 1994), Bartos (1999), É. Kiss (2002), Dékány (2011) csak keveset és csak említés szintjén foglalkoznak a határozott névelő elhagyhatóságával üres névmási birtokos mellett.

A határozott névelő szerepét a birtokos szerkezetben többen tárgyalják. Szabolcsi (1994) rámutat a CP és a magyar DP szerkezete között felfedezhető párhuzamra. Ő a határozott névelő szerepét az alárendelő kötőszóival azonosítja, amellel érvel, hogy a névelő teszi lehetővé, hogy a birtokos szerkezet argumentum pozícióban legyen. Szabolcsi (1994) szerint, attól függetlenül, hogy a birtokos élő vagy élettelen, a birtok elidegeníthető vagy elidegeníthetetlen, egyszerű vagy eseményszerkezettel rendelkező deverbális főnév, a szerkezet morfoszintaktikai sajátosságai megegyeznek.

A nominatívuszi birtokossal álló birtokos szerkezetek kötelezően határozottak¹, ekkor szükségszerű a D fejpozíció kitöltöttsége. Ha a birtokos személyes névmással van kifejezve, akkor a határozott névelő kitétele kötelező. A magyarban a személyes névmások névelő nélkül állnak (4b), ezért az *a/az* az egész birtokos szerkezethez tartozik, és nem a birtok része (Szabolcsi 1994: 219).

- (4) a. **(az) én **anyám***
b. **(**az**) én*

---

¹ A datívuszi birtokos esetében a birtokos szerkezet lehet határozatlan.

(i) a. Jánosnak a könyve.
b. Jánosnak egy könyve.

A nominatívuszi birtokos mindig a DP-n belül helyezkedik el, ezekben az esetekben a DP mindig specifikus. Szabolcsi (1994) amellett érvel, hogy a határozott névelő törlése – a névelő nélkül álló birtokos szerkezetekben – a nominatívuszi birtokossal álló szerkezetek esetében a Fonetikai Formában megy végbe, ami nem befolyásolja az interpretációt, tehát ezeknek a determináns csoportoknak a szerkezete jelentősen eltér azokétól, amelyekben a D pozíció nem kitöltött (Szabolcsi 1994: 221).

Szabolcsi (1994) munkájában felveti azt a kérdést, hogy a D fej hogyan projektálhat, ha nincs lexikai tartalma. A projekciós gazdaságossági elv alapján a DP-burok csak akkor épül ki, ha azt kikényszeríti valami (pl. lexikai tartalma van, vagy a szintaktikai deriváció nem lehetne sikeres a megléte nélkül (Grimshaw 1997: 416), ez lehet a fonológiai kitöltetlenül maradó zéró D fej is (Bartos 1999: 103)). Szabolcsi (1994), Bartos (1999) és É. Kiss (2002) egyetértenek abban, hogy az alanyesetű (nominatívuszi) birtokossal álló szerkezeteknek csak határozott értelmezése lehet.

- (5) a. *Látom/*Látok Magyarországot fővárosát.*
b. *Látom/*Látok Budapest (egy) hidját.*

A generatív szakirodalomban a D fej kitöltési lehetőségei is figyelmet kapnak, az (5a)-ban megfigyelhető jelenséget többen tárgyalják. Bartos (1999) a birtokos determináns D fejezékbe való emelkedésével magyarázza, amely egy N-ből D-be történő emelkedés (Longobardi 1994). Szabolcsi (1994) a Fonetikai Formában végbemenő névelőtörlés mellett érvel. É. Kiss (2002) a PossP specifikálójába generált birtokost a DP specifikálójában helyezi el. Érvelése szerint, a mozgatást a D fej [+determináns] jegyének ellenőrzése váltja ki. Ha a Spec, DP kitöltött, akkor a D fonológiai üres marad gazdaságossági okok miatt (É. Kiss 2002: 166).

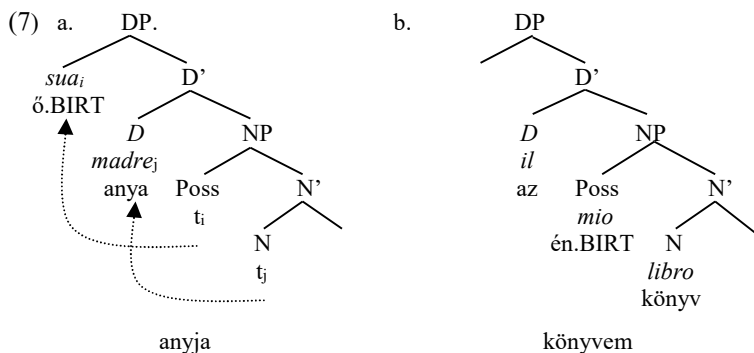
- (6) a. *Bemutatom (az) anyámat Jánosnak.*
b. *A kislány átölelte (a) párnáját és elaludt.*
c. *Péter (a) kezét törte síelés közben.*

Ugyanakkor a (6)-os példákban megfigyelhető jelenségekkel egyikük sem foglalkozik részletesen. Nevezetesen, hogy ezekben az esetekben mi befolyásolja a határozott névelő opcionálisát, és hogy mi lenne a plauzibilis szintaktikai elemzés. A szakirodalomban legrészletesebben ezt a kérdéskört Dóla-Viszket-Kleiber (2017) tárgyalják, tanulmányuk célja, hogy feltérképezzék – egy korpusz-vezérelte kutatás segítségével –, hogy milyen szempontok mekkora szerepet játszanak a határozott névelő elhagyhatóságában üres névmási birtokos mellett. Leíró jellegű munkájukban a szerkezet elemzésére nem tesznek

javaslatot. A (6)-os példában megfigyelhető jelenség szintaktikai elemzésével Rákosi (2017, megj. előtt) foglalkozik. Ő mellett érvel, hogy üres névmási birtokos mellett a határozott névelőnek bizonyos esetekben van egy fonológiailag üres változata. Ezt az érvelést kötéseleméleti okokkal támasztja alá. Ha a D pozícióban egy fonetikailag üres névelő áll, az üres névmási birtokos tagmondaton belüli előzménye a birtokos DP-n, mint kötési tartományon kívül esik. Így birtokos és a tagmondaton belüli előzménye közti viszony nem lokális, és nem sérül a B-Kötéselv.

1.3. A kérdéskör az olasz generatív szakirodalomban

Az olaszban Longobardinak (1994) a személynevek szintaktikai szerkezetére vonatkozó elemzését² Delfitto–D’hust (1995) adoptálta az olasz rokonságnevek esetére. Ők azt javasolták, hogy az N-ből D-be történő mozgást ki kell terjeszteni a rokonságnevekkel álló birtokos szerkezetek szintaktikai reprezentációjára. Berns (2008) az alábbi módon ábrázolta a szerkezetet:

Az olaszban javasolt szintaktikai szerkezet felmerülhet lehetséges elemzés-ként (6a-c) esetében, ugyanakkor a DP-burok kiépülését egy fonológiailag kitöltetlenül maradó D is kiválthatja (Bartos 1999: 103). Az utóbbi esetében a szintaktikai szerkezetben egy ki nem ejtett determináns jelenik meg a D pozícióban. A következő fejezetben az általam gyűjtött (felmérés, korpuszos

² E szerint az elemzés szerint maguk a személynevek töltik ki a D pozíciót, egy N-ből D-be történő mozgás által. Ezt a mozgást csak nem módosított, egyes számú rokonságnevek váltják ki, mivel ezek mindig a határozott névelő nélkül állnák, ugyanakkor Berns (2008) megállapította, hogy az olaszban a D fejként van egy [+ egyes szám] jegye, ami meggátolja, hogy a többes számú rokonságnevek a D pozícióba emelkedjenek.

vizsgálat) empirikus adatokat mutatom be, amelyek a (6)-ban illusztrált birtokos szerkezetek szintaktikai elemzésének alapjául szolgálnak.

2. Felméréseim

2.1. Hipotéziseim

Az alábbi hipotéziseket állítottam fel a birtokos szerkezet mondaton belüli helyének és a határozott névelő elhagyhatóságának kapcsolatára vonatkozóan:

i. A határozott névelő elhagyása elfogadhatóbb, ha a birtokos szerkezet az ige után áll (*abban az esetben, ha az nem igemódosító*).

- (8) a. *Meglátogatom **anyámat** a hétvégén.*
b. *??**Anyámat** meglátogatom a hétvégén.*

ii. A határozott névelő törlése fókusz pozícióban kevésbé elfogadható, mint topik pozícióban.

- (9) a. ***Párnáját** átölelte a kislány.*
b. *??**PÁRNÁJÁT** ölelte át a kislány.*

iii. A határozott névelő elhagyásának elfogadhatóságát befolyásolja a főnévi fej elidegeníthető, illetve elidegeníthetetlen jellege. Azonos szintaktikai pozícióban álló birtokos szerkezetek esetében, ha a birtokos szerkezet főnévi feje elidegeníthetetlen, a határozott névelő elhagyása elfogadhatóbb.

- (10) a. *Bemutatom **apámat** a barátaimnak.*
b. *??**Megigazítom párnámat**, mielőtt lefekszek.*

A hipotéziseimet az előzetesen a Magyar Nemzeti Szövegtárból gyűjtött adatokban megfigyelhető tendenciákra alapoztam.

2.2. A felmérés módszertana, eredményei

2.2.1. A Magyar Nemzeti Szövegtárból³ gyűjtött adatok

A névelő elhagyhatóságát először a Magyar Nemzeti Szövegtárból gyűjtött adatok alapján vizsgáltam. A különböző főnévi fejjel álló birtokos szerkezetek névelő nélküli előfordulási arányait hasonlítottam össze.⁴ Az elidegeníthető és elidegeníthetetlen birtokokra vonatkozó adatok:

---

³ Oravecz Csaba–Váradai Tamás–Sass Bálint 2014 The Hungarian Gigaword Corpus. In *Proceedings of LREC 2014*.

⁴ A kérdőíves felmérés és a korpuszos felmérés jobb összehasonlíthatósága érdekében csak tárgyesetű főneveket vizsgáltam.

1. táblázat: *Elidegeníthetetlen és elidegeníthető birtokok előfordulása névelő nélkül*⁵

Névelő nélküli előfordulás aránya

Birtok	Névelő nélkül/Összes	Százalék (%)
anyámat	523/745	70
apámat	636/856	74,3
nagyanyámat	48/68	70,6
nagyapámat	100/122	82
húgomat	28/74	38
nővéremet	10/40	25
kezemet	303/1195	25,4
fejemet	366/1340	27,3
lábamat	118/452	26,1
eszemet	69/317	21,8
életemet	427/1356	31,5
táskámat	17/90	18,9
kutyámat	14/93	15
telefonomat	6/37	16,2

A rokonságneveket két csoportra osztottam, a vertikális (felmenő), illetve a horizontális családi kapcsolatokat kifejező rokonságnevekre. Csak közeli kapcsolatokat kifejező rokonságneveket vizsgáltam (*anya, apa, nagypapa, nagyanya, hűg, báty*). Ezen két csoport között jelentős különbségek figyelhetők meg az adatok alapján. A vertikális családi kapcsolatokat kifejező rokonságnevek birtokos szerkezetekben átlagosan 74,2 százalékban fordultak elő a határozott névelő nélkül, míg a horizontális családi kapcsolatokat kifejezők átlagosan 31,5 százalékban. Ez azzal magyarázható, hogy a testvéri viszony nem feltétlenül annyira egyedi, mint a szülői, nagyszülői. Ez a tendencia megfigyelhető az olaszban is, Berns (2008) az olasz beszélt nyelvi korpusz vizsgálatával arra jutott, hogy a közeli családi kapcsolatokat jelölő rokonságnevek mindig a határozott névelő nélkül állnak, míg a kevésbé közeli, illetve azok, amelyek nem feltétlenül egyediek a határozott névelővel is előfordulnak. Az elidegeníthetetlen főneveken belül, a rokonságneveken kívül, még a testrészek határozott névelő nélküli használatával foglalkoztam. Ebbe a csoportba tartozó főnevek átlagosan 26,3 százalékban fordultak elő a

⁵ Korpuszos felmérésem módszertana: a táblázat bal oldali oszlopában feltüntetett szavakra kapott összes találatok számából kivontam azoknak a találatoknak a számát, amelyeknél a névelő 1 szón belül megelőzte a keresett szót, így megkaptam a névelő nélkül álló találatok számát. (A névelővel álló találatok számát csökkentettem azokkal a találatokkal, amelyeknél a személyes névmás megelőzte a birtokot.)

határozott névelő nélkül birtokos szerkezetekben. Az elidegeníthetetlen főnevek közé sorolható még az *eszemet*, illetve az *életemet*. Ezek a testrészekhez hasonlóan, átlagosan 26,7 százalékban álltak a határozott névelő nélkül. Az elidegeníthető főnevek közül olyanokat választottam, amelyekből tipikusan egy van az adott diskurzusban, mint a *táska*, *kutya*, *telefon*. Ezek esetében a határozott névelő nélküli előfordulás aránya 16,7 százalék volt, ami egyértelműen arra utal, hogy az elidegeníthetőség jelentősen befolyásolja a birtok elfogadhatóságát határozott névelő nélkül. Általánosan elmondható, hogy minél specifikusabb, egyedibb és azonosíthatóbb a kapcsolat a birtok és a birtokos között, a határozott névelő annál elhagyhatóbb. Ugyanakkor az elidegeníthetetlen főnevek között igen nagy szórás tapasztalható, a vertikális családi kapcsolatokat jelölő rokonságnevek jelentősen nagyobb százalékban állnak a határozott névelő nélkül. Az elidegeníthetetlen főnevek ezen csoportjának viselkedése univerzálisan nagyon sok hasonlóságot mutat a személynevek viselkedésével. Dóla–Viszket–Kleiber (2017) hasonló következtetésre jutottak a rokonságnevekkel kapcsolatban. Adataik alapján megállapították, hogy humán és kvázi-humán birtok esetén nagyobb eséllyel marad el a névelő *pro*-birtokos szerkezet előtt. A testrészekre vonatkozóan – az általam gyűjtött adatokkal egybehangzóan – azt találták, hogy inkább névelősek, több mint háromszor annyi testrészi birtokra utaló üres névmási birtokossal álló szerkezet állt névelővel, mint anélkül az általuk elemzett szövegben, l. Dóla–Viszket–Kleiber (2017: 62). Dóla–Viszket–Kleiber (2017) a lelki vagy szellemi állapotot kifejező üres névmási birtokossal álló birtokos szerkezetek esetében azt figyelték meg, hogy szinte csak névelő nélkül fordulnak elő (az alanyok és tárgyak, főige után olykor névelősek voltak), Dóla–Viszket–Kleiber (2017: 62).

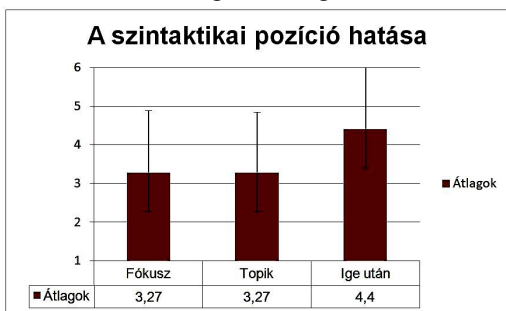
Farkas-Alberti (2017) amellettt érvelnek, hogy az elidegeníthetlenség nem egy abszolút kategória, hanem skálaként képzelhető el, ezt a nézőpontot a Dóla–Viszket–Kleiber (2017), valamint az általam gyűjtött adatok is alátámasztják. Összefoglalva elmondható, hogy a rokonságnevek esetében a legjobban elhagyható a határozott névelő, őket követik a testrészek és az egyéb elidegeníthetetlen köznevek (*eszemet*, *életemet*), a határozott névelő elhagyása az elidegeníthető köznévi birtok esetében a legelfogadhatatlanabb. A magyar nyelvben, az olaszsal ellentétben, a határozott névelő használata nem köthető szigorú szabályokhoz, ahogy a kérdőív eredményeiből látni fogjuk, függ a birtok szemantikai jegyeitől, és a szerkezet mondatban elfoglalt helyétől.

A további adatok figyelembe vételével a rokonságnév főnévi fejjel álló birtokos szerkezeteknek a szintaktikai elemzésére a 3. fejezetben teszek javaslatot.

2.2.2. A kérdőíves felmérés adatai

A felmérést online kérdőív segítségével végeztem (Google Űrlapok). A válaszadók egy 1-6-ig terjedő skálán értékelték a mondatokat (6=teljesen elfogadható, 1=teljesen elfogadhatatlan), a tesztelt főnevek az *anya, apa, láb, fej, telefon, táska, szék, párna* voltak. A kérdőív 34 mondatot tartalmazott, 94-en töltötték ki, az ellenőrző mondatokra adott válaszok alapján 10 kérdőívet kizártam a felmérésből⁶, így ebben az alfejezetben 84 kitöltő válaszait ismertetem.⁷

A kérdőíves vizsgálat fókuszában a három különböző szintaktikai pozíció, a fókusz, topik és ige utáni pozíciók álltak. A főnévi fejet (rokonságnév, testrész, elidegeníthető köznévf) is változónak tekintettem. A mondatok fele E/1. személyű, míg a másik 50 százaléké E/3. személyű birtokossal álltak. A szintaktikai pozíció hatását az elfogadhatóságra az alábbi ábra szemlélteti:

1.ábra: A szintaktikai pozíció hatása az elfogadhatóságra

A szintaktikai pozíciók az alábbi módon rangsorolhatóak (legelfogadhatóbbtól legkevésbé elfogadhatóig a névelő törlése birtokos szerkezetekben):

(11) ige utáni pozíció > fókusz = topik

Felmérésem eredményei alapján kijelenthető, hogy a határozott névelő elhagyásának elfogadhatóságát a birtokos szerkezet mondatban elfoglalt helye is meghatározza. A határozott névelő elhagyása ige utáni pozícióban

⁶ A válaszadót kizártam a felmérésből, ha az ellenőrző mondatok közül legalább 2-re nem „elfogadható” választ adott, azaz a standard magyarban grammatikus mondatra 3-ast vagy annál alacsonyabb pontszámot, vagy az agrammatikus mondatra 4-est vagy annál jobb pontszámot.

⁷ A mondatok, illetve az átlagok a mellékletben megtalálhatóak.

szignifikánsan elfogadhatóbb, mint ige előtti pozícióban⁸. A fókusz és a topik pozíció között nem volt tapasztalható statisztikailag jelentős különbség. Dóla–Viszket–Kleiber (2017) az ige előtti – ige utáni megoszlás tekintetében ellentétes eredményre jutottak. Ők amellett érvelnek, hogy a pragmatikai szempontok a leginkább meghatározók a *pro-s* birtokos szerkezetek névelőzésében, ezek felülírják mind a szemantikai, mind a grammatikai szempontokat. Ők úgy értékelik, hogy ez lehet a magyarázata a Virovec (2017)⁹ és Dóla–Viszket–Kleiber (2017) eredményei között tapasztalható különbségeknek.

Az E/1. személyben a névelő nélkül álló birtokos szerkezet szignifikánsan elfogadhatóbb topik pozícióban, mint fókuszban¹⁰. Ezzel ellentétben, E/3. személyben a névelő nélkül álló birtokos szerkezet szignifikánsan elfogadhatóbb fókusz pozícióban, mint topikban¹¹. Felmérésem eredményei alapján, a határozott névelő elhagyása tehát topik pozícióban elfogadhatóbb E/1-ben, mint E/3-ben¹². A (12)-es és (13)-as példák szemléltetik a különböző személyekben megfigyelhető elfogadhatóságbeli különbségeket.

- (12) a. *Felhívtam apámat a mérkőzés után.* (Átlag:5.24)
b. *Apámat bemutattam a barátaimnak a szombati esküvőn.* (4.75)
c. *Anyámat hívtam fel a vizsga után.* (4.3)
- (13) a. *A titkárnő megfordította székét.* (4.33)
b. *Párnáját megigazította a kislány lefekvés előtt.* (3.2)
c. *Párnáját ölelte át a kisgyerek alvás közben.* (3.91)

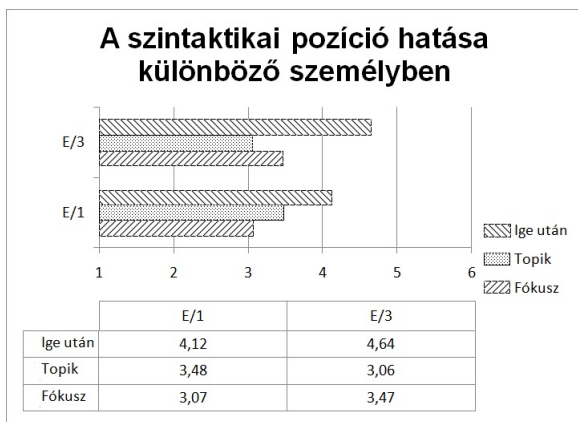
⁸ párosított t-teszt (ige után-topik): $t(671)=13.418$, $p<0.05$; párosított t-teszt (ige után-fókusz): $t(671)=15.213$, $p<0.05$

⁹ Virovec (2017) arra jutott, hogy a határozott névelő elhagyása ige utáni pozícióban szignifikánsan elfogadhatóbb, mint ige előtti (fókusz, topik, kvantoros kifejezés).

¹⁰ párosított t-teszt: $t(335)=3.5074$, $p<0.05$

¹¹ párosított t-teszt: $t(335)=4.2977$, $p<0.05$

¹² párosított t-teszt: $t(335)=4.3106$, $p<0.05$

2.ábra: A szintaktikai pozíció hatása az elfogadhatóságra E/1. és E/3. személyben (A táblázatban az átlagokat tüntettem fel.)

Felmérésem eredményei alátámasztották azt a hipotézisemet, mely szerint a határozott névelő elhagyásának elfogadhatóságát befolyásolják a főnévi fej szemantikai/pragmatikai jegyei. A Magyar Nemzeti Szövegtárból gyűjtött adatokkal kiegészítve, a felmérés eredményei igazolják azt, hogy a birtok elidegeníthetősége és a határozott névelő elhagyhatósága között erős kapcsolat tapasztalható. Korábbi munkámban arra a megállapításra jutottam, hogy a névelőtlen szerkezetek fókuszként rosszul formáltak, viszont a rokonságnevek esetben ez kevésbé figyelhető meg (Virovec 2017). Dóla–Viszket–Kleiber (2017) számos példát találtak arra, hogy olyan szerkezetek jelentek meg névelő nélkül, amelyeknek a grammatikai jegyeik alapján névelővel kellett volna állniuk. Ebből arra következtettek, hogy a szemantikai jegyek felülírják a grammatikai jegyek hatását.

(14) a. *Anyámat hívtam fel a vizsga után.* (4.3)

b. *Lábamat ütöttem be az asztal oldalába.* (2.4)

A (14a, b) esetében azt várnánk – csupán a szintaktikai pozíció alapján –, hogy a mondatok kevésbé elfogadhatóak, azonban jól látszik, hogy a (14a) esetében ez sokkal kevésbé igaz, mint a (14b) esetében. Virovec (2017) és Dóla–Viszket–Kleiber (2017), és ezen tanulmány eredményei alapján kijelenthető, hogy a szintaktikai pozíció hatását egyes esetekben felülírhatják a szemantikai/pragmatikai jegyek hatásai. Ugyanakkor nem értek egyet Dóla–Viszket–Kleiber (2017) megállapításával, mely szerint egyértelmű hierarchia

állítható fel a pragmatikai, szemantikai és grammatikai szempontok között.¹³ Tekintsük az alábbi példát:

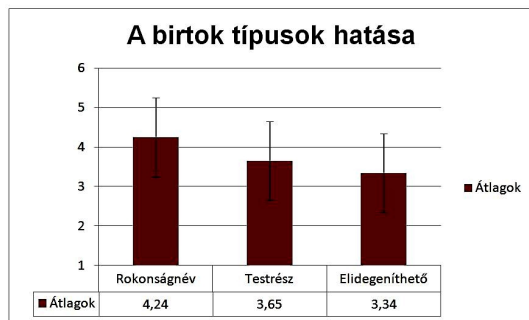
- (15) a. *A fiú türelmesen lapozgatja **könyvét**, amíg a váróteremben ül.* (5.3)
b. *Felelősségre vonom **öcsémet**, amiért nevetlenül viselkedett.* (4.9)
(Virovec 2017: 36)¹⁴

- (16) a. *Vacsora után az apa kellemesen elfáradva álomra hajtotta **fejét**.* (5.5)
b. *A vőlegény bemutatta **anyját** a barátainak a lakodalomban.* (4.42)

A szemantikai jegyek alapján azt jósolnánk, hogy (15b), (16b) szignifikánsan elfogadhatóbb (15a), (16a)-nál, ami ebben az esetben helytelen predikciót eredményez.

Az adatokban kirajzolódó tendenciák alapján az kijelenthető, hogy a birtok szemantikai jegyeinek nagy valószínűséggel központi szerepe van a határozott névelő elhagyhatóságában, az azonban kérdéses, hogy ez hogyan viszonyul a grammatikai jegyek szerepéhez. A különböző birtokok között az alábbi hierarchia állítható fel, (ez megegyezik a Magyar Nemzeti Szövegtár-ból gyűjtött adatok alapján megfigyelhető sorrenddel):

- (17) **rokonságnevek > testrészek > elidegeníthető köznevek**

3.ábra: A különböző birtoktípus hatása az elfogadhatóságra

¹³ A szerzők szerint „a pragmatikai tényezők a leginkább meghatározók a pro-s birtokos szerkezetek névelőzésében. Másodlagosan fontosak az elidegeníthetlenséggel kapcsolatos szemantikai szempontok (szellemi-lelki állapot, +humán jegy, testrész), és harmadlagos szerepet játszanak a bizonyos grammatikai faktorkok (mondatban elfoglalt hely, fókusz, jelző).” (Dóla–Viszket–Kleiber 2017: 66)

¹⁴ A válaszadók egy 1-6 terjedő Likert-skálán értékelték a mondatokat. (1- elfogadhatatlan, a 6-maximálisan elfogadható)

- (18) a. *Felhívtam apámat a mérkőzés után.* (Átlag: 5.24)
b. *Lehajtottam fejemet, és hazamentem.* (Átlag: 4.47)
c. *Odahúztam székeket az asztal mellé.* (Átlag: 4.04)

A magyarban bizonyos feltételek megléte esetén a határozott névelő elhagyható üres névmási birtokos mellett. Ez a jelenség magyarázható a Haspelmath (1999) által megfogalmazott funkcionális motivációval:

- (19) **Funkcionális motiváció:** A beszélők igyekeznek gazdaságossági okokból rövidíteni a szerkezeteket. Ha nagyon magas az esélye, hogy a szerkezet határozott, a határozott névelő kiejtése nem szükségeszerű (Haspelmath 1999: 236).

3. Javasolt szintaktikai elemzés

3.1. Rokonságnevek, elidegeníthetetlen köznevek

Szabolcsi (1994) felveti azt a kérdést, hogy mi teszi lehetővé a D fej számára, hogy projektáljon, ha annak nincs lexikai tartalma. A projekciós gazdaságossági elv alapján, a DP csak akkor épül ki, ha azt kikényszeríti valami, ami lehet egy fonológiailag kitöltetlen D is (Bartos 1999: 103). Ez lehet egy zéró determináns a D pozícióban, amely lehetővé teszi a birtokos szerkezet számára, hogy argumentum pozícióba kerüljön. Felmerülhet lehetséges szintaktikai elemzésként, bizonyos birtokos szerkezetek esetében, egy N-ből D-be való mozgás (24a). A rokonságnevek ugyanis univerzálisan nagyon sok hasonlóságot mutatnak a személynevekkel. A személynevek és a D pozíció között inherens kapcsolat van. Longobardi (1994) amellett érvel, hogy az olasz személynevek N-ből D pozícióba emelkednek. Bartos (1999) a magyar személynevek esetében is adoptálja ezt az elméletet. Ezt az érvelést arra alapozza, hogy a személynevek argumentum pozícióban mindig DP-k. Az N-ből D-be való mozgás alátámasztható azzal, hogy ha az N és a D pozíció a szintaktikai szerkezetben egy közbeékelődő elem által el vannak választva, a határozott névelő kitétele kötelező. Tehát az olyan személynevek, amelyek a határozott névelő nélkül állnak, megkövetelik annak jelenlétét, amikor melléknévvel módosítottak (20).

- (20) a. *Láttam tegnap (*a) Jánost.*
b. *Láttam tegnap *(a) kedves Jánost.*

A rokonságnevek, különösen vertikális családi kapcsolatokat jelölők, használata sok hasonlóságot mutat a személynevek használatával. Erre példa:

- (21) a. *János beteg.*
b. *Apa/Apám beteg.*
c. *John is ill.*
d. *Father/ My Father is ill.*

Ugyanakkor különbségek is megfigyelhetők, a (20)-as példában megmutattuk, hogy a személynevek esetében, ha a személynév és a D pozíció közé egy melléknév közbeékelődik, a határozott névelő nem elhagyható. Ilyenkor a D pozícióba való emelkedést a melléknév blokkolja, abban az *a/az* határozott névelő jelenik meg. Ha az N-ből D-be való emelkedés a rokonságnevek számára is engedélyezett lenne, akkor esetükben is azt várnánk, hogy ha melléknévvel módosítottak, a határozott névelő kitétele kötelező. Ha a determinánsi pozícióba történő mozgást feltételezünk, akkor a melléknévi módosító, *kedves* elhelyezése főnévi előtti pozícióban a szintaktikai szerkezetben nem lehetséges. Szemben a személynevekkel (20b), a melléknévvel módosított rokonságnevek esetében, a határozott névelő megjelenése opcionális a birtokos szerkezetben (22b), amiből az is következik, hogy hiányában azt jósoljuk, hogy lehetséges az N-ből D-be mozgás, azonban (22c) nem grammatikus, ami ellentmond az N-ből D-be való emelkedésnek.

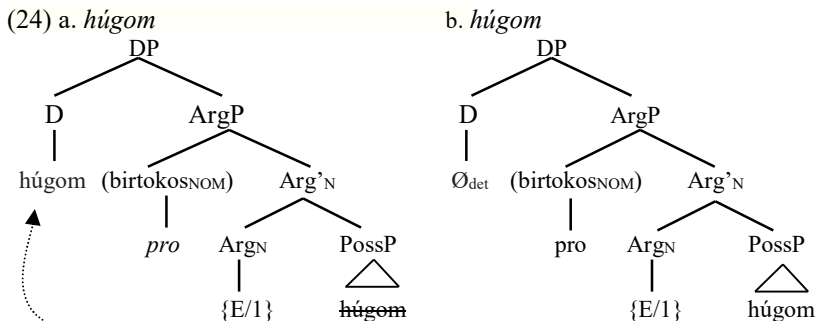
- (22) a. *Láttam tegnap (az) apádat.*
b. *Láttam tegnap (a) kedves apádat.*
c. **Láttam tegnap apádat kedves.*

Érvként említhető még az N-ből D-be való mozgás ellen, hogy a rokonságnevek birtokos szerkezetben megjelenhetnek a határozott névelő nélkül, de a névelő törlésének elfogadhatóságát a birtokos szerkezet szintaktikai pozíciója is befolyásolja ((23) megismételt példa):

- (23) a. *Felhívtam apámat a mérkőzés után. (Átlag: 5.24)*
b. *Apámat bemutattam a barátaimnak. (Átlag: 4.75)*
c. *Anyámat hívtam fel a mérkőzés után. (Átlag: 4.30)*

A rokonságneveknél a határozott névelő elhagyhatósága tehát a szerkezet szintaktikai pozíciójától függően változik, ugyanakkor mindig opcionális és soha nem kötelező a magyarban. (Az olasz nyelvvel ellentétben, ahol a névelő elhagyása kötelező, ha a birtok rokonságnév, különösen ha közeli családi kapcsolatot jelölő.) Ezért arra következtethetünk, hogy a rokonságnevek esetében egy posztszintaktikai operáció teszi lehetővé a névelő ki nem ejtését. Ez az interpretációra nincs hatással. Ebben az esetben a szintaktikai szerkezetben, a D pozícióban, a határozott névelő zéró alakja áll (24b).

A szerkezet két különböző módon elemezhető; az első lehetőség a (24a)-ban bemutatott N-ből D-be való mozgás, illetve a zéró determináns megjelenése a szerkezetben (24b). Bartos (1999) által javasolt birtokos szerkezet alapján (egyszerűsített szerkezet):

A fentiekben leírt érvelés ellentmond (24a) plauzibilitásának. Ezért arra következtethetünk, hogy azoknak a birtokos szerkezeteknek, amelyek a határozott névelő nélkül állnak, a D pozíciójában egy fonológiailag zéró elem jelenik meg (24b), amely egy szabad morfémaként viselkedő elem, tehát nem vált ki mozgást. Ezen tanulmány eredményei, és az előzőkben leírt érvelés alapján a (24b)-ben bemutatott szintaktikai szerkezet plauzibilitása mellett érvelek.

3.2. Érdekes kivételek: az igemódosítói pozícióban álló birtokos szerkezetek

Ennek a tanulmánynak a fő célja azoknak a szempontoknak a meghatározása, amelyek befolyásolják a határozott névelő elhagyhatóságát *pro*-s birtokos mellett, valamint ezeknek a birtokos szerkezeteknek a szintaktikai elemzése. Ugyanakkor érdekesek az eddig tárgyalt szintaktikai pozíciók mellett az igemódosítói pozícióban álló birtokos szerkezetek. Az alábbi táblázatban foglalom össze a Magyar Nemzeti Szövegtárból általam gyűjtött adatokat.

A birtokos szerkezet igemódosítói pozícióban való előfordulására vonatkozó adatok:

2. táblázat: Az igemódosítói pozícióban álló birtokos szerkezetek határozott névelő nélküli előfordulásának aránya¹⁵

Névelő nélküli előfordulás aránya

Birtok	Névelő nélkül/Összes	Százalék
életét veszette	1564/1585	98,7
vesztette életét	1350/1362	99,1
kezdését veszi	212/220	96,3
veszi kezdését	327/330	99
kezdését vette	308/318	96,9
vette kezdését	450/451	99,8
áldását adta	225/262	85,9
adta áldását	91/95	95,8
áldását adja	129/159	81,1
adja áldását	29/29	100
lábát törte	29/47	61,7
törte lábát	4/9	44,4
eszét veszette	19/28	67,8
vesztette eszét	-	-
eszemet vesztettem	7/9	77,7
vesztettem eszemet	-	-

Az adatok alapján kijelenthető, hogy a határozott névelő elhagyhatóságára vonatkozó szempontokat (szemantikai/pragmatikai) az igemódosító pozíció felülírhatja. Például a testrészek átlagosan háromszor többször fordultak elő névelővel birtokos szerkezetben, mint anélkül¹⁶, ezzel szemben az általam vizsgált adathalmazban a *lábát törte* 67,8%-ban névelő nélkül állt. A határozott névelő elhagyhatóságát a szerkezet gyakorisága is befolyásolja. Az adatok alapján kijelenthető, hogy egy szerkezet minél többször fordul elő, minél inkább állandósult, a határozott névelő annál elhagyhatóbb.

Ennek a kérdéskörnek a bővebb kifejtéséhez további adatok gyűjtésére, és elemzésére lenne szükség, amely egy másik tanulmány tárgyát képezi.

¹⁵ Korpuszos felmérésem módszertana: a táblázat bal oldali oszlopában feltüntetett komplex predikátumokra kapott találatok számából kivontam azoknak a találatoknak a számát, amelyeknél névelővel állt a szerkezet, így megkaptam a névelőtlen találatokat. Ezeket minden esetben a kézi keresés után megszámloltam. (Azokban az esetekben, amikor a találatok száma meghaladta az 500-at, feltettem, hogy a névelős találatok minden 500-as mintában közel egyenlő számban fordulnak elő és egyenes arányossággal számoltam. Ezekben az esetekben becült értéket tüntettem fel.)

¹⁶ Dóla–Viszket–Kleiber (2017) és az általam gyűjtött adatok alapján.

4. Konklúzió

A tanulmányban a határozott névelő használatára vonatkozó adatokat mutattam be üres névmási birtokos mellett. Ezekben a birtokos szerkezetekben a határozott névelő használata függ a birtok jellegétől, a birtokos és a birtok közötti kapcsolat milyenségétől, a birtokos szerkezet szintaktikai pozíciójától, illetve a beszélők egyéni preferenciájától. Általánosan elmondható, hogy a határozott névelő elhagyása üres névmási birtokos mellett mindig opcionális, de nem minden esetben megegyező valószínűséggel fordul elő a birtokos szerkezet a névelő nélkül. A felmérések eredményei alapján a vertikális családi kapcsolatokat jelölő rokonságnevek (*anya, apa, nagyanya, agyapa*) jelennek meg a legnagyobb gyakorisággal birtokos szerkezetekben a határozott névelő nélkül. Ez a jelenség azonban nem írható le szigorú szabályokkal, mint például az olasz nyelvben. Ezért amellet érvelek, hogy a magyarban a rokonságnév főnévi fejjel álló birtokos szerkezetek szintaktikai szerkezete eltérő a Delfitto–D’hulst (1995) által az olasz birtokos szerkezet elemzésére javasolttól. A magyarban ugyanis a határozott névelő kitétele akkor sem kötelező, ha a birtokos szerkezetben álló rokonságnév melléknévvél módosított, ami ellentmond az N-ből D-be történő mozgás lehetőségének (Lombardi 1994). A második fejezetben bemutatott empirikus adok is támogatják a tanulmányban felvetett szintaktikai elemzés érvényességét. Nevezetesen, hogy a határozott névelő a szintaktikai szerkezetben mindig jelen van, de van egy fonetikailag zéró alakja. Azoknak a birtokos szerkezeteknek, amelyek üres névmási birtokos mellett a határozott névelő nélkül állnak, a D pozíciójukban egy zéró determináns jelenik meg. A határozott névelő használata üres névmási birtokos mellett számos változó függvénye a magyarban, szigorú szabályokkal nem írható le, csak tendenciák figyelhetőek meg az adatokban. Dóla–Viszket–Kleiber (2017) szerint egyértelmű hierarchia állítható fel a pragmatikai, szemantikai és grammatikai szempontok között, és az erősebb szempontok képesek felülről a gyengébbek hatásait. Ez a kérdéskör azonban az általam gyűjtött adatok alapján összetettebbnek látszik, ezért megítélésem szerint a változók rendezése, az elidegeníthetőség jelentőségének vizsgálata, valamint a szintaktikai pozíciók szerepének további elemzése további adatgyűjtést és elemzést igényel.

Köszönetnyilvánítás

A 111918 számú projekt (*Új megközelítések a magyar névmások nyelvtanának leírásában*) a Nemzeti Kutatási Fejlesztési és Innovációs Alapból biztosított támogatással, az OTKA K pályázati program finanszírozásában valósult meg.

Hivatkozások

- Bartos Huba 1999. *A magyar inflexiók jelenségek szintaktikai háttere*. ELTE Elméleti Nyelvészet Doktori Program.
- Berns, Renske 2008. *Evolution of the definite article in the Italian possessive construction: The case of kinsip terms*. Amszterdam, University of Amsterdam.
- Delfitto, Denis – D’hulst, Yves 1995. On the syntax of null possessive anaphor. In *Reserches de linguistique francaise et romane d’Utrecht*, 13–38.
- Dóla Mónika – Viszket Anita – Kleiber Judit 2017. A határozott névelő a birtokos szerkezetben. *Hungarológiai Évkönyv* **18**(1), Pécsi Tudományegyetem BTK, 38–70.
- É. Kiss Katalin 1994. Sentence Structure and Word Order. In Kiefer Ferenc – É. Kiss Katalin (szerk.) *The Syntactic Structure of Hungarian, Syntax and Semantics* **27**. New York–San Diego, Academic Press, 1–90.
- É. Kiss Katalin 2002. *The syntax of Hungarian*. Cambridge, Cambridge University Press.
- Farkas Judit – Alberti Gábor 2017. Általánosítások a potenciális magyar birtokszóváltozatokra vonatkozóan. *Jelentés és Nyelvhasználat* **4**: 59–79.
- Grétsy László – Kovalovszky Miklós (szerk.) 1980. *Nyelvművelő Kézikönyv*. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- Grimshaw, Jane 1997. Projections, Heads, and Optimality. *Linguistic Inquiry* **28**: 373–422.
- Haspelmath, Martin 1999. Explaining Article-Possessor Complementarity: Economic motivation in Noun Phrase Syntax. *Language* **75**(2): 227–243.
- Koptjevskaja-Tamm, Maria 2001. Adnominal possession. In: Martin Haspelmath – Ekkehard König – Wulf Oesterreicher – Wolfgang Raible (szerk.): *Language Typology and Language Universals*. Berlin/New York, Walter de Gruyter, 960–970.
- Longobardi, Giuseppe 1994. Reference and proper names: A theory of N-Movement in syntax and logical form. *Linguistic Inquiry* **25**: 609–665.
- Oravecz Csaba – Váradi Tamás – Sass Bálint 2014. The Hungarian Gigaword Corpus. In: *Proceedings of LREC 2014*, 1719–1723.
- Rákosi György 2017. The definite article and anaphoric possessors in Hungarian. *Linguistica Brunensia* **65**(2): 21–33.

- Rákosi György megj. előtt. With or without the definite article: On the syntax of anaphoric possessor strategies in Hungarian. In Veronika, Hegedűs – Irene Vogel (szerk.) *Approaches to Hungarian* 16. Papers from the Budapest Conference. Amsterdam/Philadelphia, John Benjamins.
- Szabolcsi Anna 1983. The Possessor that Ran Away from Home. *The Linguistic Review* 3: 83–102.
- Szabolcsi Anna 1987. Functional Categories in the Noun Phrase. In Kenesi István (szerk.) *Approaches to Hungarian* 2: 167–189.
- Szabolcsi Anna 1994. *The Noun Phrase*. New York, Academic Press.
- Szabolcsi Anna – Laczkó Tibor 1992. A főnévi csoport szerkezete. In *Strukturális magyar nyelvtan 1. Mondattan*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 179–298.
- Virovec Viktória 2017. *On the use of the definite article by proo-dropped possessors in Hungarian*. OTDK dolgozat.

Függelék

A felmérés mondatai¹⁷

- Felhívtam **apámat** a mérkőzés után. (5.24)
Apámat bemutattam a barátaimnak a szombati esküvőn. (4.75)
Anyámat hívtam fel a vizsga után. (4.3)
Lehajtottam **fejemet** és hazamentem. (4.47)
Lábamat feltettem a székre tévézés közben. (3.4)
Lábamat ütöttem be az asztal oldalába. (2.4)
Elhagytam **táskámat** a vonaton tegnap. (2.81)
Telefonomat elvittem a szervizbe tegnap délután. (2.92)
Táskámat pakoltam be először. (2.9)
Odahúztam **székemet** az asztal mellé. (4.04)
Székemet letörölgettem porszívózás után tegnap este. (2.83)
Párnámat vettem ki az ágyneműtartóból. (2.66)
A vőlegény bemutatta **anyját** a barátainak a lakodalomban. (4.42)
Apját meglátogatta a kisfiú a kórházban. (2.75)
Anyját pillantotta meg a kislány az állomáson. (3.96)
Vacsora után az apa kellemesen elfáradva álomra hajtotta **fejét**. (5.5)
Fejét lehajtotta a diák szégyenében. (3.26)
Lábát ütötte be a sofőr az autó oldalába. (2.87)
Az igazgató leejtette **telefonját**. (4.30)
Telefonját kirakta a tanárnő az asztalra. (3.02)
Táskáját hagyta el a felelőtlen utas a repülőtéren. (3.12)
A titkárnő megfordította **székét**. (4.33)
Párnáját megigazította a kislány lefekvés előtt. (3.2)
Párnáját ölelte át a kisgyerek alvás közben. (3.91)

---

¹⁷ Zárójelben az átlagokat tüntettem fel. A válaszadók egy 1-től 6-ig terjedő skálán értékelték a mondatokat.